

ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΙΚΩΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΝ

ΥΠΟ
ΙΑΚΩΒΟΥ Τ. ΒΙΣΒΙΖΗ

ΠΡΟΤΑΣΣΟΜΕΝΑ

Ἡ προκειμένη μελέτη σκοποῦσα, κυρίως, τὴν ἐξέτασιν τοῦ εἴδους καὶ τοῦ τύπου τῶν ἐλληνικῶν προικῶων ἐγγράφων, θέλει περιορισθῇ χρονικῶς μὲν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, τοπικῶς δὲ εἰς τὰς ἀπελευθερωθείσας διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως περιοχὰς καὶ δι' ὅσας ἐξ αὐτῶν ὑπάρχουσιν ἐπαρκεῖς πηγαί ¹.

Κατ' ἐξαίρεσιν θὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἔρευνα αὕτη καὶ ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν προικῶων ἐγγράφων τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ζακύνθου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπ' αὐτῶν βενετικῆς κυριαρχίας ², διότι ὑπάρχουσιν ἐκδοθεῖσα ἀρκετὰ σχετικῶς τοιαῦτα ἔγγραφα, θὰ ἐκδοθοῦν δὲ εἰς τὴν παρούσαν καὶ ἄλλα.

Δὲν ἐκτείνω τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐγγράφων τούτων καὶ ἐπὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἐλευθερωθέντων ἐλληνικῶν τμημάτων Θεσσαλίας, Ἠπείρου, Μακεδονίας, Θράκης κλπ., διότι δι' αὐτὰ ὑπάρχει μεγαλυτέρα ἔλλειψις πηγῶν καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν τυχὸν ὑπαρχουσῶν δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν προσιτὴ εἰς ἐμέ.

Περὶ τῶν πηγῶν ἐκ τῶν τελευταίων τούτων περιοχῶν καὶ κυρίως τῆς Μακεδονίας, ἰδίᾳ δὲ τῶν σωζομένων τουρκικῶν ἐγγράφων καὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου διέλαβεν ἐκτενῶς εἰς ἐμπεριστατωμένην μελέτην τοῦ ὁ Καθηγ. Π. Ζέπος³. Εἰς αὐτὴν τονίζεται τὸ πλούσιον ὕλικόν τὸ προσφερόμενον ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἐγγράφων, ὡς καὶ αἱ καταβαλλόμεναι προσπάθειαι καὶ ἡ δραστηριότης

1) Περὶ τῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν προικῶων ἐγγράφων τῆς Χίου βλ. Ἰ. Βισβίζη, *Περιουσιακαὶ σχέσεις*, 13 ἐπ., 18 ἐπ. Περὶ δὲ τῶν τῆς Μυκόνου πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, *Τὰ ἔγγραφα δικαιοπραξιῶν τῆς Μυκόνου κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα*, εἰς *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954) καὶ εἰς ἀνάτυπον.

2) Ὡς πρὸς τὰ προικῶα ἔγγραφα τῆς Νάξου κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν, βλ. Ἰ. Βισβίζη, *Ναξικὰ ἔγγραφα*, 111 ἐπ. καὶ 139 ἐπ.

3) Ἀνέκδοτα τουρκικὰ ἔγγραφα ἐκ τῶν Ἀρχείων Βεροίας καὶ Θεσσαλονίκης, εἰς *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ δικαίου*, ΙΑ' (1944) (καὶ εἰς ἀνάτυπον), 40 - 91, ἰδίᾳ δὲ 55 ἐπ.

τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν πρὸς μετάφρασιν καὶ ἔκδοσιν αὐτῶν. Ἀναμφισβητήτως δὲ τὰς προσπάθειάς ταύτας τῶν ἀνωτέρω Ἰδρυμάτων οἱ μελετηταὶ τῆς πατρίου ἱστορίας, εἰδικώτερον δὲ καὶ οἱ τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου παρακολουθοῦν μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἐκτιμήσεως.

Παρὰ τὴν ἀξίαν ὅμως τῶν τουρκικῶν νομικῶν ἐγγράφων, διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου, ἰδίᾳ τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ τοῦ κληρονομικοῦ, νομίζομεν ὅτι ταῦτα εἶναι πολὺ δύσκολον ν' ἀναπληρώσουν ἱκανοποιητικῶς τὴν ἔλλειψιν ἑλληνικῶν νοταριακῶν καὶ ἐν γένει νομικῶν ἐγγράφων τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Τὴν γνώμην μας αὐτὴν στηρίζομεν, ἂφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι, μεταξὺ ἄλλων, καὶ διὰ τὰς γαμικὰς σχέσεις καὶ διαφορὰς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν ἀρμόδια, βάσει τῶν προνομίων τοῦ Πορθητοῦ, τὸ Πατριαρχεῖον καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια, ἐφαρμόζοντα τὸ δίκαιον τῶν Ἑλλήνων, ἂφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ ὅτι ἐάν, παρὰ τὰ προνόμια, ἐπελαμβάνοντο καταχρηστικῶς τοιούτων σχέσεων καὶ διαφορῶν οἱ καδῆδες, ὅσάκις οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἢ διαφερόμενοι Ἕλληνες προσέφευγον εἰς τὴν κρίσιν των — πράγμα συμβαλὸν ἐνίοτε — ὁ καδῆς ἐφήρμοζε πάντοτε τὸ μουσουλμανικὸν δίκαιον, ἀπαγορευμένου εἰς αὐτόν νὰ ἐφαρμόσῃ ξένον δίκαιον, τῶν «ἀπίστων»¹.

Ἀτυχῶς ἡ σπάνις ἑλληνικῶν νομικῶν ἐγγράφων παλαιότερων τοῦ 19ου αἰῶνος² εἰς τὰ παραμεινάντα καὶ μετὰ τὴν πύσιν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδας ὑπόδουλα εἰς τὴν Τουρκίαν ἑλληνικὰ τμήματα φαίνεται ὀριστική, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ καθολική.

Ἡ ἔλλειψις αὕτη τῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων ὀφείλεται κυρίως εἰς τὰς ἐκ τῶν ἀλληλοδιαδόχων πολέμων καὶ ἐπιδρομῶν καταστροφάς³, ἀλλὰ καὶ ἄρπα-

1) Βλ. ἀπόφασιν τοῦ Ἱεροδίκου Βεροίας, τοῦ ἔτ. 1084 (1673 μ. Χ.), δι' ἧς ἐπετράπη καὶ συνήφθη ἐνώπιον αὐτοῦ γάμος ὀρθοδόξων Ἑλλήνων («ἀμαρτωλῶν καὶ ἀπίστων τὸ θρήσκευμα»), εἰς Ἰ. Βισδραβέλλη, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Βεροίας - Ναούσης (1598 - 1886) (Θεσσαλονίκη, 1954), ἀρ. 87, σελ. 71.

2) Πρβλ. Ἀ. Σιγάλα, Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Α. Ἀρχεῖα καὶ Βιβλιοθήκαι Δ. Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη, 1939). Ἐκ τοῦ καταλόγου τούτου προκύπτει, ὅτι τὰ εἰς τὴν Δ. Μακεδονίαν εὑρισκόμενα ἑλληνικὰ νομικὰ ἔγγραφα, τὰ μὲν τοῦ 17ου αἰῶνος μετρῶνται εἰς τὰ δάκτυλα τῆς μιᾶς χειρός, προέρχονται δὲ ἐκ τῆς νήσου Σύρου, τὰ δὲ τοῦ 18ου αἰῶνος εἶναι ἐλάχιστα καὶ μόνον τοῦ 19ου αἰῶνος εὑρίσκονται τοιαῦτα εἰς μεγαλύτερον πῶς ἀριθμὸν.

3) Συνεπεία τῶν πολέμων καὶ τυχαίων γεγονότων, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἐγένοντο καταστροφαι καὶ τουρκικῶν ἐγγράφων, ἀλλὰ σχετικῶς εἰς πολὺ μικροτέραν κλίμακα καὶ σποραδικῶς. Πρβλ. π.χ. Χρ. Μαυροπούλου, Τουρκικὰ ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς Χίου (Ἀθήναι, 1920), Πρόλογος. Ἀ. Σιγάλα, ἐνθ' ἀν., 7, 115. Ἀντιθέτως αἱ καταστροφαι καὶ αἱ διαρπαγαὶ ἑλληνικῶν ἐγγράφων ἦσαν συστηματικαὶ καὶ συνολικαί.

γας¹. "Οσον δὲ ἀνερχόμεθα βορειότερον, τόσον μεγαλύτεραι παρουσιάζονται αἱ καταστροφαι καὶ αἱ διαρπαγαὶ ἀρχείων Μητροπόλεων², ἱδρυμάτων κλπ.

Εἶναι εὐνόητον, ὅτι τὰ πρὸ τοῦ 19ου αἰῶνος ἑλληνικὰ νομικὰ ἔγγραφα εἶναι περισσότερον πολυτίμη καὶ δυσαναπλήρωτα.

Ἡ διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἐξέλιξις τῆς τουρκικῆς διοικήσεως εἰς τὰ παραμείναντα ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους ἐδάφη, ἰδίως ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, ἐπέφερεν ὁμοιομορφίαν τινὰ καὶ σταθερότητα εἰς τὰς τῶν ὑποδούλων σχέσεις πρὸς τὸν κυρίαρχον διὰ πολιτειακῶν ρυθμιστικῶν πράξεων.

Ἐξ ἄλλου, τὸ Πατριαρχεῖον, τὰς ὑπ' αὐτὸ Μητροπόλεις καὶ τὰ παρ' αὐταῖς ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια ἤρχισε νὰ διέπῃ συστηματικώτερον, ὡς πρὸς τὰς ὑπαγομένας εἰς αὐτὰς δυνάμει τῶν προνομίων καὶ συνθηκῶν γαμικὰς ὑποθέσεις, τὰς ἐκ διαθηκῶν τοιαύτας καὶ λοιπὰς, πνεῦμα νομικότητος εἰς τὴν ρύθμισιν αὐτῶν, περιορισθείσης τῆς πρότερον ἐπιδεικνυομένης ἀκράτου πολλάκις ἐπιεικείας. Ἀσφαλῶς εἰς τοῦτο ἐπέδρασε καὶ ἡ ἐμφάνισις ἐπιστημονικῶν νομικῶν.

Προσθετέον εἰς ταῦτα, ὅτι ἡ σύστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου καὶ αἱ συναφθεῖσαι μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας προνομιακαὶ συνθήκαι (Capitulations)³, βάσει τῶν ὁποίων ἐγένετο ἡ ἰδρυσις καὶ λειτουργία τῶν Ἑλληνικῶν Προξενικῶν δικαστηρίων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Σμύρνης⁴, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πρότερον ἐκδικαζομένων ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν τουρκικῶν δικαστηρίων ὑποθέσεων τῶν Ἑλλήνων, λόγῳ τῆς ἀποκτήσεως ὑπὸ ἀρκετοῦ ἀριθμοῦ ἐξ αὐτῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἰθαγενείας.

Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι πάντα ταῦτα ἐν συνδυασμῷ ἰδίως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τυπογραφίας ἐπέφερον τὴν μείωσιν τῆς σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλλη-

1) Οἷα ἡ διαρπαγὴ τοῦ πολυτίμου ἀρχείου τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου, Σερρών.

2) Ἐχω ὑπ' ὄψει μου τὴν Μητρόπολιν Ἡρακλείας. Ὑπηρετῶν εἰς Ραιδεστὸν κατὰ τὴν ἀνοξιν τοῦ ἔτους 1922 ἐπεσκέφθην τὸν τότε Μητροπολίτην Ἡρακλείας καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ἶδω τὸ ἀρχεῖον τῆς Μητροπόλεως, οὗτος ὁμως μ' ἐπληροφόρησεν ὅτι τοῦτο διηρπάγη πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων ὑπὸ τοῦ ἀποχωρήσαντος ἐξ αὐτῆς ξένου στρατοῦ, μοῦ ἐπέδειξε δὲ ὡς ἀρχεῖον τὰ τεθέντα, ἀντὶ τῶν διαρπαγέντων, πρὸ ὀλίγου χρόνου εἰς χρῆσιν νέα βιβλία τῆς Μητροπόλεως!

3) Γ. Σ τ ρ έ ι τ, Σύστημα Ἰδιωτικοῦ Διεθνoῦς δικαίου, Α' (Ἀθήναι, 1906) § 54.

4) Δὲν γνωρίζομεν τί ἀπέγιναν τὰ ἀρχεῖα τῶν τέως Προξενικῶν δικαστηρίων. Τὰ ἀρχεῖα ταῦτα ἀσφαλῶς θὰ περιέχουν πολυτίμους πηγὰς, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου, ἀλλὰ γενικῶς τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ὑποθέτομεν, ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ Κυβερνήσεις θὰ ἔλαβον πρόνοιαν πρὸς ἐξασφάλισιν τούτων διὰ τῆς μεταφορᾶς αὐτῶν εἰς Ἀθήνας.

νικοῦ δικαίου τῶν ἐλληνικῶν νομικῶν ἐγγράφων τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ νεωτέρων ἐν σχέσει πρὸς τὰ παλαιότερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΕΝΙΚΩΣ ΤΑ ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἐξετάζοντες τὰ προικοσύμφωνα τῆς Τουρκοκρατίας, θ' ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα ἐκ νέου μὲ τὴν νομικὴν δύναμιν αὐτῶν. Ἦσαν, δηλαδή, ἐγγραφα ἀποδεικτικὰ ἀπλῶς, δυνάμενα ν' ἀναπληρωθοῦν, ἐν μὴ συντάξει τοιούτων ἐγγράφων, δι' ἄλλων νομίμων ἀποδεικτικῶν μέσων ἢ ἀπετέλουν οὐσιαστικὸν μέρος τῆς περὶ προικὸς συμβάσεως, ἄνευ δὲ τούτων αὐτὴ αὕτη ἡ σύμβασις ἐστερεῖτο ὑποστάσεως;

Χαρακτηρίζοντες τὰ προικοσύμφωνα τῆς Χίου¹ ἐδέχθημεν, ὅτι διὰ τῆς συντάξεως τοῦ προικοσυμφώνου ἐλάμβανε ζωὴν ἡ σύστασις τῆς προικὸς καὶ ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ κύριον ἐγγραφον καὶ ὄχι ἡ προικολάβη, ἥτις ἦτο ἀποδεικτικὸν ἀπλῶς ἐγγραφον², καὶ ὅτι ἡ τελευταία αὕτη ἦτο ἀκφορὰ ἀπὸ τὴν προικοπαράδοσιν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἀκοή³. Εἰς ταῦτα ὁ Γ. Πετρόπουλος³ ὑπεστήριξε τὸ ἀντίθετον.

1) Ἰ. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις, 20.

2) Ἐνθ' ἀν., 21, σημ. 3.

3) Νομικὰ ἐγγραφα Σίφνου, 115, 118 ἐπ. Οὗτος ἀναφέρει, ὅτι αἱ προικοπαράδοσεις τῶν Ἀθηνῶν εἶναι τὸ ἀντίστοιχον τῶν προικολαβῶν τῆς Χίου, ἡ δὲ ἔλλειψις τῆς συντάξεως εἰς Ἀθήνας προικοσυμφώνων ἀποδεικνύει, ὅτι τόσον εἰς τὴν Χίον, ὅσον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ κύριον βάρος ἐπιπτεν ἐπὶ τῶν προικολαβῶν ἢ προικοπαράδόσεων. Περαιτέρω ὁ Π. ὁμολογεῖ, ὅτι ἐκ τῶν ἐκδεδομένων βυζαντινῶν ἐγγράφων, ἀνεπαρκῶν ὄντων κατ' ἀριθμόν, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ μορφώσῃ γνώμην, ἐὰν ἡ συνθήκη τῆς συντάξεως προικολαβῶν ἢ προικοπαράδόσεων διεμορφώθῃ αὐτοτελῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, μετηνέχθῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας εἰς αὐτὴν ἢ συνηντήθησαν εἰς τὴν Χίον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας (αἵτινες διετέλεσαν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς τραπεζιτικῆς ἐκ Φλωρεντίας δυναστείας) ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐλληνικὴ καὶ ἰταλικὴ συνθήκη. Πάντως, λέγει, ὅτι ἡ ὑπαρξὶς προικολαβῶν ἐνσωματωμένων εἰς τὴν Χίον εἰς αὐτὸ τὸ προικοσύμφωνον. . . καὶ ἡ ὑπαρξὶς προικοπαράδόσεων μόνον εἰς τὰς Ἀθήνας ἀποδεικνύουν, κατὰ τὴν γνώμην του, ὅτι ἡ σύνταξις συμβολαιογραφικοῦ ἐγγράφου δὲν ἀπετέλει εἰς τὴν Χίον στοιχεῖον συστατικὸν τῆς προικὸς. — Τὴν γνώμην αὐτὴν τοῦ Π. ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Δ. Γέροντας, Περὶ τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῶν Ἀθηνῶν τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως (Ἀθήναι, 1964), 42 ἐπ., προσθέτων καὶ νέα ἐπιχειρήματα. Ἦτοι, ἐπικαλεῖται ὁ τελευταῖος πρῶτον λόγους ἱστορικούς, δηλαδή, ὅτι τόσον κατὰ τὸ ἀρχαιότερον ἀττικὸν δίκαιον δὲν ἐπεβάλλετο ἡ σύνταξις ἐγγράφων πρὸς πιστοποίησιν τῶν συνιστωμένων προικῶν, ὅσον καὶ μεταγενέστερον τὸ συντασσόμενον περὶ τῆς συστάσεως τούτων ἐγγραφον ἦτο ἀπλῶς ἀποδεικτικόν, ὅπερ ἐκράτει καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὡς δεικνύει ἡ διάτα-

Παρά τὸν σεβαστὸν ἀριθμὸν τῶν προβληθέντων ἐπιχειρημάτων πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι τὸ προικοσύμφωνον ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἦτο ἀπλῶς ἀποδεικτικόν, δὲν ἐπέισθην. Ἀλλὰ οὔτε ὅτι αἱ προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν μορφήν μὲ τὴν ὁποίαν μᾶς εἶναι σήμερον γνωσταί, θεωρῶ ὀρθὸν ὅτι ἀποτελοῦν τὸ ἀντίστοιχον τῶν προικολαβῶν τῆς Χίου.

Ἐκ προοιμίων ἐπιθυμῶ νὰ ὑπενθυμίσω, ὅτι δὲν ὑπεστήριξα ποτέ, οὔτε ὑποστηρίζω, ὅτι ἀπητεῖτο πανταχοῦ τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ ἴδιον εἶδος ἐγγράφου ὡς προικοσύμφωνον, καθ' ὠρισμένον τύπον ἢ ὑπὸ ὠρισμένου προσώπου συντεταγμένον, δημόσιον ἢ ἰδιωτικὸν ἐγγραφον. Ἀπλῶς ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἀπητεῖτο νὰ συνταχθῇ περὶ τῆς συστάσεως τῆς προικὸς ἐγγραφον, οἷον τὰ ἔθιμα ἐκάστου τόπου εἶχον καθιερώσει πρὸς τοῦτο. Εἶναι δὲ αὐτονόητον, ὅτι τὰ περὶ τούτου ἔθιμα ἠδύναντο νὰ μεταβληθοῦν δι' ἄλλου ἐθίμου. Ἀκόμῃ δὲ ἦτο δυνατόν εἰς τινὰς περιοχὰς νὰ συνηθίζετο ἡ σύνταξις περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς ἐγγράφων.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδεὶς ὑπεστήριξεν, ὅτι ἠδύνατο κατὰ τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τῆς Τουρκοκρατίας νὰ γίνῃ ἡ σύστασις τῆς προικὸς ἀγράφως καὶ ν' ἀποδειχθῇ δι' ἄλλου ἀποδεικτικοῦ μέσου, λ.χ. ὄρκου, μαρτύρων. Οἱ ἱστορικοὶ λόγοι περὶ ἀγράφως συνιστωμένης προικὸς ἐπαύσαν νὰ ἰσχύουν κατὰ τὴν ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς ἐποχὴν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα παρατηρεῖται ἡ χρῆσις ἐγγράφων περὶ τῆς συστάσεως τῆς προικὸς ἀκόμῃ καὶ εἰς μικρὰ καὶ πτωχὰ χωρία, ὡς ἡ Σαλαμίς, τὸ Καπανδρίτι, τὸ Κοροπὶ (Ἀττικῆς), εἰς χωρία τῆς Πελοποννήσου, ὡς καὶ εἰς μικρὰς νήσους (τῶν ὁποίων σώζονται προικοσύμφωνα).

Τὸ προικοσύμφωνον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο κοινωνικὴ ὑποχρέωσις, ἀλλὰ καὶ τι πλεόν. Ἦτο νομικὴ ἀνάγκη. Διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο πρέπει ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ προνόμια τὰ παραχωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Ὀθωμανοῦ κατακτητοῦ διὰ τῶν ἀχτναμέδων, ἀλλὰ καὶ γενικῶς εἰς τὴν ἀναγνωρισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κυριάρχου καὶ εἰς τὰς λοιπὰς περιοχὰς ἐλευθερίαν καὶ ἀνοχὴν ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα τὰ συνδεόμενα μὲ τὴν θρησκείαν τῶν δουλωθέντων¹. Καὶ ταῦτα ἦσαν κατὰ πρῶτον λόγον

εἰς «τὴν προῖκα ἢ ἀρίθμησις, οὐχ ἡ γραφὴ τοῦ προικώου συμφώνου ποιεῖ». (Ἀρμεν. IV. 10.11). Ἐπίσης γράφει ὁ Γ., ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ προικοπαραδόσις δὲν ἐγένετο ὑποχρεωτικῶς διὰ νοταριακοῦ ἐγγράφου, καίτοι τοῦτο ἦτο σῆνηθες, ἀλλὰ ὅτι, ἐνίοτε, ἐτελέσθησαν γάμοι καὶ παρεδόθησαν προῖκες, περιβληθεῖσαι ἀπλῶς τὸν τύπον τοῦ ξωφυλλιοῦ — Περὶ τῶν προικοπαραδόσεων ὁμοῦς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ξωφυλλιοῦ θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαναλήψεων.

1) C. P a p a d o p o u l o s, Les privilèges du Patriarcat Oecumenique (Paris, 1924). Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Οἱ προνομιακοὶ ὅρισμοι τοῦ μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, εἰς Ἑλληνικά, Θ', 103 ἐπ. Ν. Π α ν τ α ζ ο π ο ὗ λ ο υ, Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν προνομίων, ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἰς Ἀρχεῖον τοῦ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, Ι' (1943) καὶ εἰς ἀνάτυπον. Ὡς πρὸς τὸ κείμενον

τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν γάμον καὶ τὰ περὶ αὐτὸν ἔθιμα, ὥς καὶ εἰς τὰς διαθήκας.

Ὅθεν, οἱ Ἕλληνες διὰ νὰ διατηρήσουν ἑναντι τῶν Ὀθωμανικῶν ἀρχῶν τὸ κυ-
ρος τῶν προικῶν καὶ τῶν διαθηκῶν των, ἔπρεπε νὰ συντάσσουν περὶ αὐτῶν ἔγγραφα,
καὶ μάλιστα ὅσον τὸ δυνατὸν ἐπισημότερα, διότι ἄνευ αὐτῶν δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ'
ὄψιν αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος δικαιοπραξίαι ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν δικαστηρίων τοῦ κυ-
ριάρχου. Καθ' ὅσον ἡ μὲν προῖξ ἦτο θεσμὸς τελείως ἄγνωστος εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν
δίκαιον, ἡ δὲ ἐκ διαθήκης διαδοχὴ ἀπετέλει εἶδος ἀπλῶς κληροδοσίας, τῆς κληρονο-
μικῆς διαδοχῆς κανονιζομένης ἀποκλειστικῶς ἐξ ἀδιαθέτου, ἐκ τῆς συγγενείας¹.
Κατ' ἀκολουθίαν, ἐὰν Ἕλληνα προσέφευγεν εἰς τὴν τουρκικὴν δικαστικὴν ἀρχὴν
(πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνέβαινεν ἐνίοτε) διὰ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα καὶ δὲν ὑπῆρχον περὶ
αὐτῶν ἔγγραφα, τὰ τουρκικὰ δικαστήρια θὰ ἐπελαμβάνοντο τῶν ὑποθέσεων τούτων
καὶ θὰ ἐδίκαζον, ἐφαρμόζοντα πάντοτε τὸν Ὀθωμανικὸν νόμον², ἥτοι θὰ ἡγνόουν
τὴν μὴ ἐγγράφως συσταθεῖσαν προῖκα, ὥς καὶ προκειμένου περὶ κληρονομίας θὰ
ἐφήρμοζον τὰς διατάξεις περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς τοῦ μουσουλμανικοῦ νό-
μου. Ἐὰν, τουναντίον, ὑπῆρχον περὶ αὐτῶν ἔγγραφα, ἔπρεπε ταῦτα, κανονικῶς
ἐνεργοῦντα, νὰ παραπέμψουν τὰς σχετικὰς ὑποθέσεις εἰς τὰ ἀρμόδια ἑλληνικὰ ἐκ-
κλησιαστικὰ δικαστήρια³.

δὲ τῶν ἀχτναμέδων βλ. Ἰ. Βισβίζη, *Περὶ οὐσιακαὶ σχέσεις*, 3 - 4 καὶ τὰς εἰς τὰς αὐτόθι
ὑποσημειώσεις ἀναφερομένας ἐκδόσεις ἀχτναμέδων. Πλὴν τούτων ἔχουν καὶ ἀλλαχοῦ δημοσιευ-
θῇ σποραδικῶς τοιοῦτοι προνομιακοὶ ὁρίσμοι, π.χ. ὑπὸ Π. Ζερλέντη, *Γράμματα τελευ-
ταίων Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους* (Ἐρμούπολις, 1924), 101. Δ. Πασχάλη,
Προνόμια καὶ διοικήσεις τῶν Κυκλάδων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἰς *Ἀνδριακὰ Χρονικά* (1948), 120
ἐπ.

1) Δ. Ν. Δημητριάδου (Δημήτογλου), *Ἱερονομικὸν κληρονομικὸν τῶν Μωαμεθαν-
ῶν δίκαιον Φεραῖζ* (Ἀθήναι, 1915), §§ 3 καὶ 57.

2) Διὰ τὴν Χίον βλ. Ἰ. Βισβίζη, *Περὶ οὐσιακαὶ σχέσεις*, 36, σημ. 2.

3) Σχετικῶς μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ καθῆ ἀπονομὴν τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης εἰς τὰς μεταξὺ τῶν
Ἑλλήνων διαφορὰς (ὅταν ἐφέρετο ὑπὸ τινος τῶν ἀντιφερομένων ἐνώπιον τούτου πρὸς κρίσιν ἡ δια-
φορὰ) ὁ Γ. Πετρόπουλος, (*Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου μέχρι τοῦ 1821* (Ἀθήναι
1934), 107 — *Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου*¹ (Ἀθήναι, 1944), 263 — *Ἱστορι-
κὴ εἰσαγωγή εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου* (Ἀθήναι, 1961), 118 - 119) δέχεται ὅτι ὁ
καθῆς δικάζων ἐφήρμοζε τὸ δίκαιον τῶν ἀντιφερομένων ὑποδούλων Ἑλλήνων, λόγῳ τῆς ἰσχύος
εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος τῆς ἀρχῆς «τῆς προσωπικότητος τοῦ δικαίου». — Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀπο-
νομὴν τῆς δικαιοσύνης ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων μεταξὺ τῶν συγγαφῶν
τοῦ 19ου αἰῶνος ὑπῆρχεν ἀντιγνώμια, τῶν μὲν δεχομένων ὅτι αὕτη εἶχε χαρακτῆρα διαιτητικόν,
τῶν δὲ ὑποστηρίζοντων ὅτι τὰ δικαστήρια ταῦτα ἤσκουν καθαρῶς δικαστικὴν δικαιοδοσίαν ὥς
πρὸς τὰς διαφορὰς, αἵτινες διὰ προνομιακῶν ὁρισμῶν εἶχον ὑπαχθῇ εἰς αὐτὰ (Περὶ τούτων βλ. Γ.

Κατὰ ταῦτα λόγοι κοινωνικοί, ἀλλὰ καὶ ἀνάγκης ἐπέβαλλον, ὥστε τὸ ἐγγραφον περὶ προικὸς κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν νὰ θεωρεῖται ἐθιμικῶς ὡς οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῆς περὶ προικὸς συμβάσεως. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκφράζονται τὰ νομικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Οὕτως ἡ ἐπιτομὴ τῶν τοπικῶν

Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις, ἐνθ' ἄν., 264 - 265 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους, καὶ Π. Βάλληνα, Τὸ ἐλληνικὸν ιδιωτικὸν διεθνὲς δίκαιον κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, εἰς Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, 15 (1935), 39 ἐπ. καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους). Περὶ ἀμφοτέρων τῶν ζητημάτων τούτων εἶχομεν καὶ ἄλλοτε ἐκφέρει τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτειθεμένην γνώμην. Σκόπιμον ὅμως θεωροῦμεν νὰ ἐπανέλθωμεν ἐκ νέου διὰ βραχέων ἐπ' αὐτῶν. Τὸ εἰς τὸ Ὁθωμανικὸν Κράτος ἰσχύον τότε ἀστικὸν δίκαιον, ἔχον ἀρχικὴν πηγὴν τὸ Κοράνιον, εἶναι ἱερὸν (Σερί) καὶ πέραν αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει διὰ τοὺς μουσουλμάνους δίκαιον. (Λεπτομερέστερον περὶ τοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἰσχύοντος ἀστικοῦ δικαίου τῶν Ὁθωμανῶν βλ. μελέτας Περ. Βιζουκίδου, Τί ἰσχύει ὡς δίκαιον ἐν Τουρκίᾳ; (μετάφρασιν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ) εἰς Ἐφημερίδα τῶν Δικαστηρίων, Ἔτος Α' (Μυτιλήνη 1914), 288 καὶ 302 - 304, καὶ Γ. Μπαλῆ, Συμβολαὶ εἰς τὸ διεθνὲς ιδιωτικὸν καὶ δικονομικὸν δίκαιον τῆς ἐπηυξημένης Ἑλλάδος — ἰδοῦσαν τὸ φῶς καὶ ταύτην ἀρχικῶς γερμανιστὶ — εἰς τὸ ἴδιον περιοδικόν, § 3 (σ. 190 ἐπ.), εἰς Θέμιδα Ἀγγελουπόλου, ΚΔ' (1914), § 3 (σ. 499) καὶ εἰς Γ. Μπαλῆ, Μελέται τοῦ ἰσχύοντος Ἀστικοῦ δικαίου, Α' (Ἀθήναι, 1916), 241 - 274, § 3). Οὕτως ὁ καθὼς μόνον τὸ Ὁθωμανικὸν δίκαιον ἦτο δυνατόν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν νὰ ἐφαρμόζη, λόγῳ τῆς φύσεως αὐτοῦ. Βεβαίως εἰς τὴν Τουρκίαν ἐφηρμόζοντο δίκαια ξένων πολιτειῶν ἐπὶ ὑπηκόων ἐκείνων τῶν Κρατῶν, μεθ' ὧν ἡ Τουρκία εἶχε συνάψει σχετικὰς προνομιακὰς συνθήκας (Capitulations), (περὶ αὐτῶν βλ. Γ. Στρέιτ, ἐνθ' ἄν., § 38), ὡς καὶ δίκαια τῶν ὁπαδῶν διαφόρων μὴ μουσουλμανικῶν μονοθεϊστικῶν θρησκευμάτων, εἰς οὓς διὰ προνομιακῶν ὁρισμῶν ἐπετράπη τοῦτο καὶ διὰ τὰ ἀντικείμενα δι' ἃ ἐπετράπη. Αἱ θρησκευτικαὶ δὲ αὗται κοινότητες ἐφήρμοζον τὰ δίκαια ταῦτα τῶν πιστῶν των διὰ τῶν πνευματικῶν των ὀργάνων. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην κατηγορίαν ὑπῆγοντο καὶ οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες ὡς πρὸς τὰς γαμικὰς διαφοράς, τὰς ἐκ διαθήκης κληρονομικὰς τοιαύτας, τὰς διαφοράς τοῦ κλήρου κλπ. (Περὶ τῶν λόγων τῆς ἀπονομῆς τῶν προνομίων τούτων βλ. Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, Τὸ Ἑλληνικὸν ιδιωτικὸν δίκαιον κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Γ' τόμου «Ἐπιστῆμαι» τοῦ Πανελληνίου Λευκώματος τῆς Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος (Ἀθήναι, 1924), 6 ἐπ. καὶ Π. Βάλληνα, ἐνθ' ἄν.). Οὐχ' ἦττον αἱ ἄλλοδαπαὶ αὗται θεσμοθεσίαι δὲν ἐφηρμόζοντο ὑπὸ τῶν Ὁθωμανικῶν δικαστηρίων, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τῶν ἐν Τουρκίᾳ λειτουργούντων κατὰ παραχώρησιν διὰ τῶν Capitulations ὑπὸ τῆς Ὁθωμανικῆς πολιτείας προξενικῶν δικαστηρίων ἢ, διὰ τὰς θρησκευτικὰς κοινότητας, ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῶν διαφερομένων ἁλλοθρήσκων. Ἦτοι, τὰ δικαστήρια ταῦτα ἔσκουν δυνάμει τῶν παραχωρήσεων οὐχὶ λειτουργίαν τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ λειτουργίαν τῆς ἰδίας αὐτῶν πολιτικῆς ἐξουσίας, εἰδικῶς δὲ διὰ τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας ἀπετέλει ἄσκησιν ἐξουσίας τῆς ἀνεγνωρισμένης ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ὁθωμανικοῦ Κράτους θρησκευτικῆς των κοινότητος (Πατριαρχείου, Ἐπισκόπων κλπ.) (Γ. Μπαλῆ, ἐνθ' ἄν. § 12). Οὕτως ὁ καθὼς καὶ τὰ τουρκικὰ δικαστήρια ἐν γένει δὲν εἶχον ἀρμοδιότητα νὰ δικάσουν ἐπὶ τῶν διαφορῶν τούτων τῶν ὑποδούλων, διότι τοῦτο τοὺς εἶχεν ἀπαγορευθῆ ὑπὸ τῶν βάσει τοῦ Κορανίου ἐκδοθέντων προνομιακῶν ὁρισμῶν (ἄχτναμέδων)

συνηθειῶν τῆς Σαντορήνης¹ εἰς τὸ Κεφάλ. Δ' ἐνῶ περιέχει οὐσιαστικὰς περὶ προικὸς διατάξεις, ἐπιγράφεται περὶ προικοσυμφώνων, εἰς δὲ τὴν §. 1 χαρακτηριστικῶς ὀρίζει «Τὸ προικοσύμφωνον ἔχει περισσοτέραν ἰσχὺν καὶ δύναμιν, ὅποῦ δὲν ἀναιρεῖται οὔτε ἀπὸ τὸν ἴδιον, ὅποῦ προικίζει». Ἐπίσης εἰς τὴν κωδικοποίησιν τῶν Ἑθίμων τῆς Νάξου τοῦ 1810² τὸ Κεφάλαιον IB' ἐπιγράφεται «Περὶ προικοσυμφώνων», εἰς αὐτὸ δὲ ρυθμίζονται ὅχι μόνον τὰ τῶν προικῶν ἐγγράφων, ἀλλὰ τίθενται καὶ αἱ περὶ προικὸς οὐσιαστικαὶ διατάξεις. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν σύστασιν τῆς προικὸς ἀπαιτεῖ ἐγγραφον, μὴ ἀναγνωρίζομένης τῆς ἀγράφου συστάσεως αὐτῆς. Τοῦτο ἐξάγεται σαφῶς ἐκ τοῦ ἄρθρ. πβ' «Προικοσύμφωνον ἐστὶ συμφωνία ἐγγραφος. . . περὶ τῆς προικὸς. . .», ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἄρθρ. πζ', ἐδάφ. προτελευταῖον «. . .δύνανται δὲ μόνον νὰ ζητῶσι (τὰ τέκνα) τὴν προῖκα (τῆς μητρὸς), ὅταν μὴ φθαρεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς, δὲν εὐρίσκεται καταγεγραμμένη εἰς τὰ προικοσύμφωνα ἢ εἰς τὰς διαθήκας αὐτῶν» (τῆς μητρὸς πρὸς τὰ τέκνα). Δηλαδή, ἐξ ἀντιδιαστολῆς, ἀγράφος προῖξ πρὸς τέκνον δὲν ἀναγνωρίζεται καὶ τὰ προικισθέντα προικῶα τῆς μητρὸς πράγματα ἀγράφως πρὸς τινὰ ἀδελφὴν ἢ ἀδελφόν, δύνανται οἱ ἀδελφοὶ νὰ τὰ ζητήσουν ὡς κληρονομίαν τῆς μητρὸς (ἐὰν οὔτε διὰ συνθήκης διατέθῃσαν ταῦτα). Τέλος εἰς τὴν Ἀπάντησιν τῆς Δημογεροντίας Νάξου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 εἰς τὰ περὶ προικοσυμφώνων ἐπιγράφεται χαρακτηριστικῶς «. . .τὰ προικοσύμφωνα θεωροῦνται ὡς τὰ ἱερωτέρα ἐγγράφα τῶν πολιτικῶν συναλλαγμάτων, ἀπαράτρεπτα καὶ ἀπαράβατα»³.

Ταῦτα περὶ τῆς δικαστικῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων. Ἐὰν ἐγίνοντο παραβάσεις ὑπὸ τῶν Τούρκων, τοῦτο ἀποτελεῖ ἄλλο θέμα. — Περὶ τῶν κοινοτικῶν δικαστηρίων τῆς Τουρκοκρατίας ἔχομεν διαλάβει ἐκτενῶς εἰς τὰς μελέτας ἡμῶν. Ἡ κοινοτικὴ διοίκησις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἐν *L'Hellénisme Contemporain* (29 Μαΐου 1953) (καὶ εἰς ἀνάτυπον), 196-201 (καὶ γαλλιστί, αὐτόθι, 230 - 235), ἔτι δὲ καὶ εἰς *Δικαστικὰ ἀποφάσεις τοῦ 17ου αἰῶνος ἐκ τῆς νήσου Μυκόνου*, εἰς *E.A.I.E.Δ.*, 7 (1957) (καὶ εἰς ἀνάτυπον), 22 - 27.

1) Ἐδημοσιεύθη εἰς *Λ. Χ. Χρυσανθοπούλου*, Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν (Ἀθῆναι, 1853), 155, ἀνεδημοσιεύθη δὲ εἰς *Ζέπων*, *Jus Graecoromanum*, VIII, 547 ἐπ.

2) Ἐδημοσιεύθη εἰς *Θέμιδα*, Σγούτα, Ε' (Ἀθῆναι, 1852), 161 καὶ ὑπὸ *Ζέπων*, ἐνθ' ἄν. Ὁ Κῶδιξ οὗτος τῆς Νάξου τοῦ 1810, συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Γλαρίωνος Κρητὸς Σιναΐτου, δὲν ἴσχυσεν ἐν τῷ συνόλῳ του, ὡς «μὴ ἐπικυρωθεὶς. . . καὶ ὡς διαστρέφων καὶ ἀσύμφωνος ὅλως πρὸς τὰ ἔθιμα». Ἰ. Βισβίζη, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν (Ἀθῆναι, 1941), 188 ἐπ. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν Ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν, εἰς *E.A.I.E.Δ.*, 3 (1950), 168 - 169. Εἶναι ὅμως αὐτονόητον, ὅτι ὅσαι διατάξεις τούτου ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα ἴσχυσαν ὅχι, βεβαίως, ὡς διατάξεις τοῦ Κώδικος τούτου, ἀλλ' ὡς ἀρχαῖα ἔθιμα.

3) *E.A.I.E.Δ.*, 3 (1950), 168.

Γενικῶς δὲ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ σύστασις τῆς προικὸς ἦτο ἀναποσπάστως συν-
 δεδεμένη μὲ τὸ περὶ αὐτῆς ἔγγραφον¹. Οὕτως, εἰς ἀπάντησιν τῆς 2 Μαΐου 1833
 τῶν Δημογερόντων Ἄνδρου περὶ τῶν ἐθίμων περιέχονται καὶ τὰ ἐξῆς: «...8) Τὸ
 « ὑστερινὸν προικοσύμφωνον εἶναι ὑπόχρεων νὰ πληρώσῃ τὰ πατρικὰ ἢ μητρικὰ
 « χρέη, καὶ ἂν ἡ ἐν αὐτῷ διαλαμβανομένη προῖξ δὲν ἐξαρκέσῃ, τότε ὑποχρεοῦται
 « καὶ τὸ πρὸ αὐτοῦ, καὶ οὕτω κατὰ σειρὰν μέχρι τοῦ πρώτου προικοσυμφώνου· εἰς
 « ὅσα χρέη ὁμοῦς ὑπάρξωσι μετὰ τὰ προικοσύμφωνα, ἡ προῖξ δὲν ὑποχρεοῦται»².
 Ἐξ ὅλων τούτων φαίνεται ὡς ἐνιαῖον τί ἡ περὶ προικὸς σύμβασις μὲ τὸ προικοσύμ-
 φωνον, πρὸς δῆλωσιν δὲ ταύτης οἱ ὅροι προῖξ καὶ προικοσύμφωνον ἐναλλάσσονται.

Πλὴν ὁμοῦς τῶν ἀνωτέρω, ἔχομεν κοινοτικὴν ἀπόφασιν ἐκ τῆς νήσου Μυκόνου
 τῆς 30 Ἀπριλίου 1776³, δι' ἧς ὀρίζεται ὅτι διὰ νὰ ἔχῃ κῦρος ἡ διαθήκη ἢ τὸ προικο-
 σύμφωνον, ὅταν ὁ χριστιανὸς καλέσῃ πρὸς σύνταξιν τούτων ἱερωμένον ἢ τὸν δημό-
 σιον νοτάριον «νὰ ἔχῃ χρέος ὁ κραζόμενος ἱερέας ἢ κληρικὸς εἶναι ἢ καὶ νοτάριος
 « δημόσιος, νὰ εἶναι χρεῶσται, ὅπου νὰ κράζουν τρεῖς προεστούς, ὅποιοι ἤθελαν
 « εὔρεθούν ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, ὅπου νὰ τελειώσῃ εἴτε προικοσύμφωνον εἴτε δια-
 « θήκην, καὶ ἐτότε νὰ ἔχῃ τὸ κῦρος. ... εἰ δὲ καὶ δὲν ἀκολουθῇ ὡς ἄνωθεν μὲ
 « ἀξιοπίστους μάρτυρας, νὰ εἶναι νομικὰ καὶ ἀσπρὸ χαρτί. ...».

Εἶναι καταφανές, ὅτι ταῦτα πάντα προδίδουν συνείδησιν τοῦ κοινοῦ, ὅτι τὰ προι-
 κοσύμφωνον εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖον δίδει ζωὴν εἰς τὴν σύμβασιν περὶ προικὸς. Αἱ
 ἀντιλήψεις δὲ αὗται τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ὅχι λόγοι ταμειευτικοί, ἐνέπνευσαν ἀρ-
 χικῶς καὶ τὴν διάταξιν τοῦ ἀρθροῦ 42 τοῦ πρώτου νόμου περὶ χαρτοσήμου τῆς 14

1) Ε.Α.Ι.Ε.Δ., 9 (1962), 54 βλ. Ἀπάντησιν περὶ τῶν ἐθίμων τοῦ Νησίου, Καλαμῶν.

2) Δ. Π α σ χ ἄ λ η, Νομικὰ ἔθιμα τῆς νήσου Ἄνδρου, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῶν
 Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν (Ἀθῆναι, 1925), 10.

3) Αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφημερίδα *Μυκονιάτικα Χρονικά*, ἔτος Β' (1935), φ. 34 - 35,
 ἔπειτα δὲ ἐξ ἐτέρου ἀντιγράφου ὑπὸ Ἰ. Β ι σ β ῆ ζ η, Τὰ ἔγγραφα δικαιοπραξιῶν τῆς Μυκόνου τοῦ
 17ου καὶ 18ου αἰῶνος, εἰς Ε.Α.Ι.Ε.Δ., 5 (1954) καὶ εἰς ἀνάτυπον, 142 - 3. Ἡ ἀπόφασις αὕτη
 ἐφηρμόσθη, ἀκυρωθείσης διαθήκης, ὡς μὴ συνταχθείσης συμφώνως πρὸς τὴν Κοινοτικὴν ταύτην
 ἀπόφασιν, βλ. Ἰ. Β ι σ β ῆ ζ η. Δικαστικοὶ ἀποφάσεις τοῦ 17ου αἰῶνος ἐκ τῆς νήσου Μυκόνου,
 εἰς Ε.Α.Ι.Ε.Δ., 7 (1957) καὶ εἰς ἀνάτυπον, 143. Σημειωτέον, ὅτι τὸ θέμα τῶν προικοσυμφώ-
 νων συνήπτετο μὲ τὸ τῶν διαθηκῶν, διότι τότε ἐθεωροῦντο ἀμφοτέρωθεν τὰ ἔγγραφα ταῦτα ὡς ἀνα-
 γόμενα εἰς τὴν θρησκείαν (τὸ προικοσύμφωνον ὡς συνδεόμενον μὲ τὸ μυστήριον τοῦ γάμου).
 Ἡ δὲ ἀντίληψις αὕτη ἐπεκράτησε καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν — παρὰ τὴν ὀξεῖαν διαμάχην
 τῶν Ὑπουργείων Δικαίου καὶ Θρησκείας — διότι ἦτο ριζωμένη εἰς τὸν λαόν, Ἰ. Β ι σ β ῆ ζ η,
 Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ἐνθ' ἀν., 100 ἐπ., 142 ἐπ., καὶ
 ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 303 καὶ 307 (σελ. 347, 349).

Αυγούστου 1836, ὅστις ὠρίζεν ὅτι καὶ τὰ προικοσύμφωνα δέον νὰ συντάσσωνται ἐνώπιον συμβολαιογράφου ¹.

Ταῦτα περὶ τοῦ προικοσυμφώνου.

Ἄλλὰ τὸ κύριον θέμα τῆς παρούσης δὲν εἶναι, ἐὰν τὸ προικοσύμφωνον τῆς Τουρκοκρατίας ἦτο οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῆς προικὸς ἢ ἀπλῶς ἀποδεικτικὸν ἔγγραφον. Μᾶς ἐνδιαφέρει πρωτίστως ὁ τύπος, ὡς καὶ ἡ ἀνέυρεσις τῆς συμβολαιογραφικῆς παραδόσεως τῶν κατὰ τὴν Μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν προικῶν ἐγγράφων.

Ὁ τύπος τῶν προικοσυμφώνων εἶναι συνδεδεμένος ἐν τινὶ μέτρῳ μὲ τὸ οὐσιαστικὸν δίκαιον, ὅπερ ὅμως, ὡς ἐσημειώθη, δὲν εἶναι, κατ' ἀρχήν, ὑποκείμενον τῆς παρούσης.

Ἦδη, μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων τύπων τῶν περὶ προικὸς ἐγγράφων, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τέσσαρας κατηγορίας ἀναλόγως τοῦ τόπου τῆς προελεύσεώς των, ἐκάστην τῶν ὁποίων θὰ ἐξετάσωμεν κεχωρισμένως.

Α) Τῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος — πλὴν τῶν Ἀθηνῶν.

Β) Τῶν τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Σκύρου.

Γ) Τῶν τῶν βενετοκρατουμένων Κρήτης καὶ Ζακύνθου· καὶ

Δ) Τῶν τῶν Ἀθηνῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ — ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ

Ι. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ. — Τὰ ἐκδεδομένα περὶ προικὸς ἔγγραφα τῆς Πελοποννήσου εἶναι σχετικῶς πολὺ ὀλίγα καὶ τελείως ἀνεπαρκῆ διὰ νὰ γίνῃ λόγος περὶ μελέτης αὐτῶν.

Ἐκτὸς τούτου, τὰ ἐκ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων γνωστὰ προικοσύμφωνα εἶναι τόσον ἀνόμοια μεταξὺ των, ὥστε θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν τόσαι μελέται, ὅσαι καὶ αἱ κυριώτεραι πόλεις καὶ περιοχαὶ αὐτῶν.

1) Ἀσχέτως ποσοῦ ἢ ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀκινήτων. Οὕτως ἡρμηνεύθη ἡ διάταξις αὕτη ὑπὸ τῆς νομολογίας (Α.Π. 168/1855/, 159/1864/246/1866), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς κρατησάσης (ὅχι ἄνευ ἀντιρρήσεων) εἰς τὴν ἐπιστήμην γνώμης, ἥτις τὸν λόγον τῆς τοιαύτης διατάξεως δὲν ἐθεώρησε ταμιευτικόν, ἀλλὰ ἐγκείμενον καὶ ἀφορῶντα συμβάσεις ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των σπουδαίας εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις.

Προσέτι δὲ ἡ ἀνομοιότης αὕτη καθιστᾷ ἀνέφικτον, ὅπως ἔγγραφα ἐκ μιᾶς περιφερείας χρησιμοποιηθοῦν πρὸς συσχετισμὸν καὶ συμπλήρωσιν κενῶν καὶ ἐλλείψεων ἐτέρας πελοποννησιακῆς τοιαύτης.

Τὸ λυπηρὸν εἶναι, ὅτι πᾶν ἄλλο ἢ πιθανὴ φαίνεται ἡ εἰς τὸ μέλλον ἀνεύρεσις ἀξιολόγου ἀριθμοῦ προικῶν ἐγγράφων ἐκ τῶν περιοχῶν τούτων. Οἱ συνεχεῖς πόλεμοι καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, καθ' ἣν παρέστη ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ αὐτὰ τὰ χειρόγραφα βιβλιοθηκῶν πρὸς παρασκευὴν πυρομαχικῶν, ἰδίως ὅμως ἡ εἰσβολὴ καὶ αἱ δηώσεις τῶν πάντων ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ ἐπέφερον εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν ἀφανισμὸν τῶν ὀλίγων ἀπομεινάντων, ἔστω καὶ πρωτογόνων ἀρχείων καὶ ἰδιωτικῶν συλλογῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων.

Βεβαίως μοναστήριά τινα κατώρθωσαν ν' ἀποκρύψουν καὶ νὰ διασώσουν τὰ ἀρχεῖα των. Ἀλλὰ εἰς αὐτὰ περιείχοντο τὰ ἐνδιαφέροντα τὴν μονὴν ἔγγραφα, ἥτοι διπλώματα, ἐκ δὲ τῶν ἰδιωτικῶν ἐγγράφων, ἀφιερώσεις, διαθήκαι ὑπὲρ τῆς μονῆς, ἀγοραί, ἀνταλλαγαί, ἀγροτικαὶ συμβάσεις κλπ. Προικοσύμφωνα ὅμως δὲν εἶχον θέσιν εἰς τὸ ἀρχεῖον τῶν μονῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σπάνις τῶν προικῶν ἐγγράφων, ὅχι μόνον τῆς τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἀτυχῶς, καὶ αὕτη ἡ Βενετία δὲν κατώρθωσε νὰ περισώσει τὰ εἰς τὴν Πελοπόννησον σχηματισθέντα ἀρχεῖα της, ἀλλὰ μόνον σημαντικὸν μέρος τοῦ ναυαριακοῦ ἀρχείου τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον κατὰ περίεργον σύμπτωσιν διέσωσεν ὁ καταστροφεὺς τοῦ Παρθενῶνος (Η), ὁ τιμηθεὶς διὰ τὰ κατορθώματά του δι' ἐξαιρετικῶν τιμῶν ὑπὸ τῆς γαληνοτάτης δημοκρατίας, ἧς ἐξελέγη καὶ δόγης. Οὕτω στερώμεθα ἐγγράφων ἐκ τῆς τότε σπουδαιοτέρας πόλεως τῆς Πελοποννήσου, τοῦ Ναυπλίου.

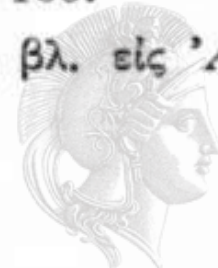
Προικῶα ἔγγραφα, τῶν ὑστέρων ὅμως χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, σώζονται τῶν Πατρῶν¹, τῆς Σπάρτης², τοῦ Πραστοῦ³, τῶν Καλαμῶν⁴, τῆς Δυτικῆς

1) Ἐνδεικτικῶς βλ. προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1798, εἰς Ἀκαδημαϊκὸν Ἡμερολόγιον Πατρῶν, 1918, 109 - 110. Ὁμοιον τοῦ ἔτους 1811, εἰς Ἀχαϊκά, Α' 62 - 63. Τὸ ὑπὸ τοῦ E. Gerland, Neue Quellen zur Geschichte des Lateinischen Erzbistums Patras (Leipzig, 1903), 217 δημοσιευόμενον ἔγγραφον, ἀναγόμενον εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀποτελεῖ μᾶλλον κληρονομικὴν σύμβασιν. G. Michaélides - Nouaros, Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin (Paris, 1937) § 82.

2) Πρβλ. ἐνδεικτικῶς, πάντοτε, προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1772 εἰς Μαλεβός, Ἔτος Β' (Ὀκτώβριος 1922), φύλλ. 19, σ. 11 - 12. Ἄλλο τοῦ ἔτους 1805, εἰς Σπαρτιατικὸν Ἡμερολόγιον, Ἔτος Η', (Σπάρτη, 1907), 31 - 32.

3) Ἐξεδόθησαν τρία προικοσύμφωνα τῶν ἐτῶν 1707, 1711 καὶ 1722 ὑπὸ M. Deffner, Archiv für Mittel- und Neugriechische Philologie (Athen, 1880), 167 - 185.

4) Προικοσύμφωνα τῆς περιφερείας Καλαμῶν τῶν ἐτῶν 1730 καὶ 1817, βλ. εἰς Ἀρχεῖον

Μάνης¹ καὶ ἄλλων τινῶν κωμοπόλεων καὶ χωρίων, ἀλλὰ ἐλάχιστα.

Ἐλλείπουν ἔγγραφα ἐκ τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης, δύο πόλεων, αἵτινες ἐπὶ μακρὸν παρέμειναν ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν καὶ εἰς ἃς εἶναι γνωστόν, ὅτι συνυπῆρχον βενετοὶ καὶ Ἕλληνες νοτάριοι².

Διὰ τὴν Πελοπόννησον, πλὴν τῶν προικοσυμφώνων, μᾶς παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι εἰς τὰ χωρία τῆς Μονεμβασίας ὑπῆρχε καὶ ἄλλο ἔγγραφον περὶ τῆς προικός, χωρὶς ὅμως νὰ δημοσιεύεται καὶ ὑπόδειγμα τούτου. Δηλαδή, ἀφοῦ οἱ γονεῖς τῶν μελλόντων νὰ συναφθοῦν εἰς γάμον συνεφώνουν προηγουμένως περὶ τῆς προικός, συνετάσσετο «κατάλογος» περὶ αὐτῆς, ὅστις ἐδίδετο εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ ἐγίνετο ἡ μνηστεία, ὀλίγας δὲ ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου συνετάσσετο τὸ προικοσύμφωνον εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης³. Εἰς τὴν Πελοπόννησον κατὰ τοὺς ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνας, εἰς οὓς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀνάγονται τὰ ἐκδοθέντα πελοποννησιακὰ ἔγγραφα προικός, δὲν συναντῶμεν νοταρίους.

Γραφεῖς τοῦ ἐγγράφου εἶναι συνήθως ἱερωμένοι, ἐπὶ δὲ προικοσυμφώνων εἰς τὰ ὅποια ἤθελον οἱ συμβαλλόμενοι νὰ προσδώσουν μεγαλύτερον κύρος, ζητοῦν καὶ ἐπιβεβαιοῦνται ταῦτα ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου ἢ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς περιφερείας.

Τὸ τυπικὸν τῶν προικοσυμφώνων τῶν μεγάλων πόλεων, ὡς λ.χ. τῶν Πατρῶν, εἶναι ἀπλοῦν. Ταῦτα περιέχουν τὴν σύστασιν προικός ἄνευ τῆς προσθήκης προικῶν συμφώνων. Αὕτη γίνεται ἐκ μέρους τῶν γονέων, ἐν ἑλλείψει δὲ αὐτῶν, ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τῆς νύμφης.

Σπανίως ἀπαντᾶται εἰς τὰ προικοσύμφωνα ἡ σύστασις ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ προγάμου δωρεᾶς. Ὅταν δὲ συνιστᾶται, ἀποτελεῖται αὕτη ἐκ κινητῶν, συνήθως ἐνδυμάτων ἢ καὶ χρηματικοῦ τινος ποσοῦ.

Τὸ τυπικὸν τῶν προικοσυμφώνων τῶν χωρίων εἶναι πρόχειρον καὶ ἀκανόνι-

τῆς Διδαχῆς φύλλ. 15 (Καλαμάτα, 1955), 59, καὶ φύλλ. 26 (Καλαμάτα 1956), 105, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ εἰς τὸ αὐτὸ περιοδικόν.

1) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Στ. Σκοπετέα, Ἐγγραφα ἰδιωτικὰ τῆς Δ. Μάνης τῶν ἐτῶν 1547 - 1830, εἰς Ε.Α.Ι.Ε.Δ., 3 (1950), 80 καὶ εἰς ἀνάτυπον.

2) Ἀ. Μομφερράτου, Μεθώνη καὶ Κορώνη ἐπὶ Ἐνετοκρατίας (Ἀθῆναι, 1914), 17 ἐπ. Βλ. καὶ P. S. Leicht, La «Commissione» di ser Geronimo Da Mula Castellano e provveditore di Corone e Modone nel 1494 (Estratto dell'Archivio Veneto, vol. XXXVIII - XLI, 1946 - 47 (Venezia, 1948), 91 (8) e sg. Περὶ τῶν imbreviature τῆς Κορώνης θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

3) Ἰ. Ἐλευθεροουδάκη, Διαπραγμάτευσις καὶ τέλεσις τῶν γάμων ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Μονεμβασίας, εἰς ἐπιθεώρησιν Ἡώς, περίοδ. Β' Ἔτος Γ', ἀρ. 5 (Δεκέμβριος, 1947), 10 - 12. Καὶ περὶ τοῦ ἐγγράφου τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω.

στον. Οί γραφεῖς τούτων, κατὰ κανόνα, μόλις γνωρίζουν γραφήν καὶ δι' αὐτὸ εἶναι ταῦτα λίαν δυσανάγνωστα.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν Πελοπόννησον εἶναι ἄγνωστος ἡ συνηθιζομένη εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ ἀλλαχοῦ σύστασις ἐκ μέρους τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ «προικὸς» εἰς αὐτόν.

Στηριζόμενος εἰς τὰ ἐκδοθέντα ὀλίγα προικοσύμφωνα τῆς Πελοποννήσου, ἔχω τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦν συνέχισιν τοπικῆς ἐθιμικῆς βυζαντινῆς παραδόσεως καὶ δὲν φέρουν ἔχνη τῆς Φραγκοκρατίας.

ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ. Ἐξ αὐτῆς τέσσαρα μόνον προικοσύμφωνα γνωρίζω. Τὸ ἐν τούτων ἀναγράφει ὡς τόπον συντάξεώς του τὴν Πόρταν Μπαμπίνης τοῦ Ξηρομέρου, φέρει ὡς χρονολογίαν συντάξεως του τὸ ἔτος 1551¹ καὶ ὑπογράφεται ὑπὸ τινος ἱερέως καὶ δύο μαρτύρων, ἐπικυροῦται δὲ ὑπὸ ἄλλου ἱερέως ἐκ τοῦ χωρίου Τρύφου τῆς ἰδίας περιφερείας.

Τὰ ἄλλα τρία προικοσύμφωνα προέρχονται, τὸ μὲν ἐκ τῆς Λαμίας καὶ συνετάχθη τὸ ἔτος 1808², τὸ δεύτερον ἐκ τῆς καμπούλας Χρυσοῦ τῆς Παρνασσίδος, γενόμενον τὸ ἔτος 1816³ καὶ τὸ τρίτον ἐξ Ἀμφισσῆς καὶ εἶναι τοῦ ἔτους 1807⁴. Τὰ δύο τελευταῖα, ἐκτὸς τῆς προικὸς τῆς νύμφης, περιέχουν καὶ σύστασιν ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ προγαμιαίας δωρεάς. Ὡς πρὸς τὸν τύπον, τὸ ἐκ Χρυσοῦ προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1816 παρουσιάζει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς προικοπαράδόσεις τῶν Ἀθηνῶν⁵.

Εἰς οὐδὲν τῶν προικοσυμφώνων καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐμφανίζεται νοτάριος.

1) Βλ. τοῦτο εἰς *Αἰτωλοακαρνανικὰ Χρονικά*, τευχ. 3 (Ἰούλιος, 1956), 24. Ἡ χρονολόγησις τοῦ προικοσυμφώνου τούτου μοῦ φαίνεται ἀπίθανος, ἡ δὲ γλῶσσα του ἀσυνήθης διὰ τὸν φερόμενον ὡς χρόνον συντάξεώς του, καὶ μάλιστα εἰς χωρίον. Ἀλλὰ καὶ αἱ διατάξεις του εἶναι πολὺ περίεργοι. Οὕτω μοῦ γεννῶνται πολλαὶ ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἀποδόσεως τοῦ ἐγγράφου.

2) Ἐδημοσιεύθη ἄνευ ὑπογραφῶν εἰς περιοδ. *Φθιώτις*, τευχ. 19 (Ἰανουάριος - Φεβρουάριος, 1959), 48 - 49.

3) Τοῦτο ἐξεδόθη εἰς *Ρουμελιώτικο Ἡμερολόγιο*, Χρόνος ἑννατος (1965), 131 - 132.

4) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Δ ρ ό σ ο υ Κ ρ α β α ρ τ ο γ ι ά ν ν η, Ἀνέκδοτα ἐγγράφα τῆς οἰκογενείας Κρανάκη (Ἀμφισσα, 1964) ἀρ. 8. Εἰς τοῦτο ἐν τέλει γίνεται εἰδικὴ μνεία ὅτι ὁ γαμβρὸς παρέλαβε τὴν προῖκα.

5) Πρβλ. τὴν εἰς τὸ Παράρτημα τῆς παρούσης ὑπ' ἀρ. 23 προικοπαράδοσιν τῶν Ἀθηνῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΥΚΛΑΔΕΣ — ΣΚΥΡΟΣ

Πρὶν προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ τύπου τῶν περὶ προικὸς ἐγγράφων τῶν Κυκλάδων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, νομίζομεν χρήσιμον νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὸ προϋφιστάμενον καθεστῶς τῆς Φραγκοκρατίας, ὡς καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν νήσων τούτων.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῶν Φράγκων Σταυροφόρων, ὁ ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τούτων Ἰταλὸς Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικὸς ἐνωρὶς ἐγκατέλειψε τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὴν ζωήν. Ἐκ τῶν Γάλλων ἐξελέγη ὁ λατῖνος Αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀχαΐας, ἔπειτα δὲ ἡγεμὼν αὐτῆς, ὡς ἐπίσης Βουργούνδιος ἦτο καὶ ὁ μέγας Κύρ καὶ ἔπειτα δούξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλοι τινές, οἵτινες δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν διὰ τὸ θέμα μας.

Ἡ ἀπομένουσα Βενετία, λαβοῦσα ὡς μερῶν τὰς νήσους, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἔκ δε τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς ἄλλων, τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην δὲν ἔσπευσε νὰ τὰς καταλάβῃ ἀμέσως, ἀλλὰ περιορίσθη ἀρχικῶς εἰς τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην (ἔτ. 1206), τὴν Κέρκυραν (ἔτ. 1206) — ἣν ὅμως ἐλάχιστα ἔτη ἐκράτησε τότε — καὶ τὴν Κρήτην (ἔτ. 1207). Ἐκ τῶν καταλαβόντων δὲ τὴν Εὐβοίαν τριτημορίων ἀπέμεινε μόνος ὁ ἐκ Βερῶνας Ραβανὸς Δαλλεκάρτσερη, ὅστις ἐδέχθη ἐνωρὶς τὴν ἐπικυριαρχίαν ἀπλῶς τῆς Βενετίας (ἔτ. 1209)¹.

Ἀρχικῶς αἱ νῆσοι Σκῦρος καὶ Τήνος ὑπήχθησαν ἀμέσως εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ἔπειτα ὅμως μετὰ τῶν Κέω, Σερίφου καὶ Μυκόνου περιῆλθον εἰς τοὺς βενετοὺς ἀδελφοὺς Γκίζη. Τέλος δὲ ὁ ἐπίσης βενετὸς Μᾶρκος Σανουῖδος κατέλαβε τὴν πολυανθρωποτέραν τῶν Κυκλάδων Νάξον (ἔτ. 1207) καὶ ἄλλας παρακειμένας νήσους, ἰδρύσας τὸ Δουκᾶτον τοῦ Αἰγαίου, εἰς ὃ ὑπήχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ αἱ λοιπαὶ τούτων² — πλὴν τῆς Τήνου καὶ τῆς Μυκόνου — με ἀλληλοδιαδόχους μεταβολὰς δυναστῶν τῶν ἐπὶ μέρος νήσων.

1) Μίλλερ - Λάμπρου 113, 297 ἐπ., Β', 184 ἐπ., 368.

2) Ἀρχικῶς ἢ μετέπειτα εἰς τὸ Δουκᾶτον ὑπήχθησαν αἱ νῆσοι Πάρος, Σίφνος (ἥτις ὕστερον εἶχε δυνάστην τὸν Ἰσπανὸν Δακορώνια), Σαντορήνη, Ἴος, Κίμωλος, Φολέγανδρος, Κύθνος, Σῦρος, Μῆλος καὶ Σίκιμος.

Ὁ ἰδρυτὴς ὁμῶς τοῦ Δουκάτου, καίτοι βενετός, δὲν ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Βενετίας — οὔτε καὶ οἱ διάδοχοί του μέχρι τοῦ ἔτους 1494 —, ἀλλὰ προσεκύνησε τὸν λατῖνον Αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἔπειτα παρεχώρησε τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Δουκάτου εἰς τὸν Πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας¹.

Ὡς εἶναι εὐνόητον, ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ Δουκάτου ὑπὸ τοῦ Γάλλου Αὐτοκράτορος καὶ ἡ μετέπειτα τοιαύτη τοῦ Καμπανοῦ Πρίγκιπος τοῦ Μορέως εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εἰσροὴν εἰς τὸ Δουκάτον, ἐκτὸς τῶν Βενετῶν, καὶ πολλῶν Γάλλων καὶ τινῶν Ἰσπανῶν καὶ ἄλλων καθολικῶν, διὰ τοῦτο ὁ Δούξ ἱδρυσεν εἰς τὴν Νάξον λατινικὴν ἀρχιεπισκοπὴν μὲ 4 ἐπισκόπους ὑπ' αὐτὴν, ταχθεῖσαν ὑπὸ τὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν², ὃν κατεῖχεν ὁ ἐπίσης γάλλος Βεράρδος³, ὅστις εἶχε καὶ τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ κλήρου τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου αἱ Κυκλάδες ἐγένοντο ἡ ἔδρα πολλῶν καθολικῶν μοναστηρίων, ἅτινα ἤκμαζον, ἀπετελοῦντο δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ Γάλλων μοναχῶν, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ σύζυγος τοῦ διαδόχου τοῦ πρώτου δουκὸς τοῦ Αἰγαίου Ἀγγελὸν Σκουδούδου, ὅστις διάδοχος ὑπῆρξε καὶ ὁ κυρίως θεμελιωτὴς τοῦ Δουκάτου, ἦτο γάλλος⁴. Οὕτω βλέπομεν εἰς τὴν Νάξον μοναστήρια τῶν ταγμάτων τῶν Καπουκίνων καὶ τῶν Ἰησουϊτῶν, Γάλλων τῶν περισσοτέρων. Ἐπίσης εἰς τὴν Σύρον ἱδρύεται μετέπειτα μοναστήριον ἐκ Γάλλων Καπουκίνων.

Σχετικῶς πρὸς τοὺς Γάλλους μοναχοὺς, ὅς μὴ λησιμονεῖται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Δ' Σταυροφορίας τὰ μοναστήρια τῆς Γαλλίας ἦσαν ἀκόμη αἱ νομικαὶ σχολαὶ αὐτῆς καὶ τὸ πλεῖστον τῶν μοναχῶν, σπουδασταὶ εἰς αὐτάς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι οἱ ἐλθόντες ἐκ τῶν κατακτητῶν ἄποικοι ἦσαν κυρίως Βενετοὶ καὶ Γάλλοι⁵.

Ἦδη, ἐξεταστέον ποῖον δίκαιον εὗρεν ἡ Τουρκοκρατία ἰσχύον εἰς τὰς Κυκλάδας ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας.

1) Μίλλερ - Λάμπρου, Β', 337.

2) Μίλλερ - Λάμπρου, Β', 336.

3) Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Βεράρδου καὶ τοῦ μέγα Κύρη τῶν Ἀθηνῶν Ὁθωνος De la Roche ἱδρυθέντων εἰς τὴν Ἀττικὴν λατινικῶν μοναστηρίων βλ. Τ. Νερούτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, εἰς Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, Δ' (Ἀθῆναι, 1892), 82.

4) Μίλλερ - Λάμπρου, ἐνθ' ἀν. 338.

5) Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν μέχρι σήμερον διατηρουμένων ὀνομάτων Γάλλων εἰς τὰς Κυκλάδας λ.χ. De Lastie, Σομμαρίπαι κ.λ.π. Οἱ τελευταῖοι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ ἐν Languedoc τῆς Γαλλίας μαρκίωνος de Sommerive, ἐδυνάστευσε δὲ ὁ οἶκος οὗτος τῆς Πάρου, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς Ἀνδρου, ἐνθ' ἀν., 366.

Εἰς τὸ Πρίγκιπτον τοῦ Μορέως, ὅπερ ἦτο τὸ ἐπικυρίαρχον τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου¹, ἴσχυον τότε ποικίλαι νομοθεσίαι: ἡ ρωμαϊκοβυζαντινὴ, τὸ κανονικὸν δίκαιον, τῆς Δυτικῆς μὲν Ἐκκλησίας διὰ τοὺς λατίνους, τῆς Ἀνατολικῆς δὲ διὰ τοὺς Ἕλληνας, αἱ Ἀσσιζαὶ τῆς Ρωμανίας² καὶ τέλος τὰ ἐγχώρια τοπικὰ ἔθιμα, ἀπαρτίζοντα πάντα ταῦτα τὰ «συνήθεια τοῦ τόπου τοῦ Μορέως». Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ διὰ τὰς νήσους Εὐβοίαν καὶ τὰς τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ὡς καὶ τὴν Σκῦρον, μὲ μικρὰν αὐτονόητον τροποποίησιν ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον, ἥτοι ἴσχυε διὰ τοὺς Φράγκους καὶ τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς των, ἐὰν τοῦτο δὲν ἀντέκειτο πρὸς τὸ εἰσαχθὲν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν φεουδαλικὸν δίκαιον. Λόγῳ δὲ τῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπελθούσης εἰς τὰς Κυκλάδας ἐπιμιξίας, τοῦτο ἀνemieχθη μὲ νομικὰ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ ἀντιστρόφως τὸ δίκαιον τῶν Ἑλλήνων ὑπέστη ἐπίδρασιν τινα, ἀλλὰ μικρὰν καὶ πρόσκαιρον τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου τῶν ἀποίκων Φράγκων.

Ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ἦτο τὸ δίκαιον τῶν νήσων τούτων, ἐξάγεται καὶ ἀπὸ τὰ ὀλίγα δημοσιευθέντα ἐγγραφα τῶν χρόνων τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου³. Συγκεκριμένως εἰς τὴν Νάξον⁴, τὴν σπουδαιότεραν ἐκ τῶν Κυκλάδων, βλέπομεν εἰς τὸ περιουσιακὸν δίκαιον τῶν συζύγων νὰ ἴσχυε βυζαντινὸν δίκαιον, ἐπιτόπια ἔθιμα, δίκαιον τῶν ἐγκατασταθέντων εἰς αὐτὴν ἀποίκων μὲ ἐπίδρασιν τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας, χαρακτηριστικῶς δὲ τὴν ἰσχὺν θεσμοῦ ἔχοντος τὴν καταγωγὴν καὶ ἰσχύοντος εἰς

1) Τὰ Χρονικά τοῦ Μορέως, εἰς Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ΣΤ' (1906), 461 - 2, 649, 652 ἐπ. Βλ. καὶ Π. Ζέπου, Τὸ δίκαιον εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, εἰς Ε.Ε. Β.Σ., ΙΗ' (1948), 202 - 220, ὡς καὶ Γ. Μαριδάκη, Ἡ ἐν Γλαρέντζα δίκη (1276) μεταξὺ Βιλλεαρδουίνου «Πρίγκιπα Μορέως» καὶ τῆς ντάμας Μαργαρίτας τοῦ Πασσαβᾶ (Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὸ 1958 κατὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ πρυτανικοῦ ἀξιώματος (Ἀθήναι, 1958).

2) Καὶ εἰς αὐτὰς ἐμφανίζεται ἐπίδρασις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Οὕτω, λ.χ. τὸ ἄρθρ. 124 (ἐκδ. G. Recoura). Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ἡ σύστασις μιᾶς προικὸς ἀναλόγου πρὸς τὴν φεουδαλικήν. Ἡ προῖξ ὅμως τοῦ ἄρθρ. 124 τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας δὲν ἀπετελεῖτο ἀπὸ φεουδαλικὰ στοιχεῖα, διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἦτο ὑπέγγυος διὰ τὴν ἐξόφλησιν τῶν χρεῶν τοῦ συζύγου.

3) Προικοσύμφωνα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Ἀ. Μηλιαράκη ἐν, εἰς Ἑστία, τ. 25 (1888), 58 - 60. Ἔτερον ὑπὸ Ἀ. Κατσουροῦ, Ναξιακὰ δικαιοπρακτικὰ ἐγγραφα τοῦ 16ου αἰῶνος, εἰς Ἑπετηρίδα Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ε' (1955), 49 ἐπ. Ἄλλο ὑπὸ τοῦ Ἰ. Δελένδα. Οἱ Καθολικοὶ τῆς Σαντορίνης (Ἀθήναι, 1949), 75 - 78. Ὑπὸ Ἰ. Βισβίζη, Ναξιακὰ ἐγγραφα, ὅπου δημοσιεύονται ἀρκετὰ προικοσύμφωνα. Καὶ εἴ τι ἄλλο.

4) Περὶ τοῦ δικαίου τῆς νήσου ταύτης κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν γενικῶς βλ. Ἰ. Βισβίζη, ἐνθ' ἄν., 113 - 119, εἰδικώτερον δὲ ὡς πρὸς τὸ δίκαιον τῶν περιουσιακῶν σχέσεων τῶν συζύγων, αὐτόθι, 139 - 143.

τὴν Γαλλίαν, τὴν κοινοκτημοσύνην μεταξὺ τῶν συζύγων ἐπὶ τῶν μετὰ τὴν σύναψιν τοῦ γάμου ἐπικτήτων, ἧτις ἦτο καὶ ὁ συνηθέστερος τύπος αὐτῆς¹.

Τὴν κοινοκτημοσύνην ὑπὸ τὴν ἰδίαν μορφήν συναντῶμεν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν κυρίως εἰς τὴν Σῦρον², ἐν μέρει εἰς τὴν Τήνον, εἰς μικροτέραν δὲ ἀκόμη ἀναλογίαν εἰς τὴν Νάξον³.

Τέλος σημειωτέον, ὅτι ὅπως εἰς τὴν Ἑλλάδα⁴, οὕτω καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν⁵, καὶ εἰδικώτερον τὴν Βενετίαν⁶ τὸ ἐθνικὸν σύστημα ἦτο τὸ προικῶν.

Ἐκ τούτου καθίσταται βέβαιον, ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς κοινοκτημοσύνης τῶν συζύγων εἰς τὰς Κυκλάδας εἰσῆχθη ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀποίκων μὲ συνεπικούρους, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς Ἀσίζας τῆς Ρωμανίας, αἵτινες προδίδουν ἐπίδρασιν εἰς αὐτὰς γαλλικοῦ δικαίου καὶ εἰδικώτερον τῆς Καμπανίας⁷, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς Γάλλους μοναχοὺς, οἵτινες διετήρησαν εἰς ὠρισμένας τῶν νήσων καὶ κυρίως εἰς τὴν Σῦρον ἐν ἰσχύϊ τὸν θεσμὸν τοῦτον μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως². Διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ εἰς τὸν καθολικισμόν ὀρθοδόξων ὑπὸ τοῦ λατινικοῦ κλήρου (ἐκβληθέντος κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν τοῦ ἀνωτέρου Ὀρθοδόξου κλήρου), ὡς καὶ διὰ τῆς ἐπιμιξίας τῶν δύο φυλῶν κατωρθώθη νὰ εἰσχωρήσῃ ὁ θεσμὸς τῆς κοινοκτημοσύνης τῶν συζύγων εἰς ἀριθμὸν

1) Ἰ. Βισβίτζη, Ναξιακὰ ἐγγράφα, 140 ἐπ. καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς. Περὶ τῆς κοινοκτημοσύνης εἰς τὴν Γαλλίαν ἱστορικῶς βλ. M. P l a n i o l, *Traité élémentaire de droit civil*⁹, III (Paris 1924), 53 ss. P. V i o l e t, *Histoire du droit civil Français*³ (Paris, 1905), 826 ss. É. C h é n o n, *Histoire générale du droit Français public et privé*, II (Paris, 1929), 107 ss. M a l é c o t e t B l i n, *Precis de droit féodal et coutumier* (Paris), 330 ss.

2) Ἰ. Βισβίτζη, Τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργ. Δικαιοσύνης, Ἀπάντησις Σύρας, εἰς *E. A. I.E.A.*, 6 (1955), 123 - 4. Ἀ. Δ ρ α κ á κ η, Τὸ ἐν Σύρῳ ἔθιμον τῆς συζυγικῆς κοινοκτημοσύνης, εἰς *Θέμιδα Ἀγγελοπούλων - Πράτσια*, ΝΣΤ' (1945), 167 ἐπ. — Αὕτη καταργήθη εἰς Σῦρον μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν διὰ τῆς νομολογίας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων. βλ. Ἰ. Βισβίτζη, Τινὰ περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων, εἰς *Ἀθηνᾶ*, ΝΓ' (1949), 234, καὶ σημ. 5. (καὶ εἰς ἀνάτυπον).

3) Ἀ. Λ α γ ο υ ρ ο ὦ, Ἡ συζυγικὴ κοινοκτημοσύνη ἐν Τήνῳ, εἰς *Ἐφημερίδα Ἑλληνικῆς καὶ Γαλλικῆς Νομολογίας*, ΜΑ' (1921), 147 - 9. Αὕτη εἰς τὴν Τήνον ἐκαλεῖτο ἀναμεσόν. Διὰ τὴν Νάξον, βλ. Ἰ. Βισβίτζη, Ναξιακὰ ἐγγράφα, 140 ἐπ.

4) Ἀ. Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ὗ λ ο υ, Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον (Ἀθῆναι, 1946), 38 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς, καὶ 140. Ἰ. Βισβίτζη, ἐνθ' ἀν. — Ἀντίθετος Γ. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο ς, Νομικὰ ἐγγράφα Σίφνου, 121, 192.

5) G. S a l v i o l i, *Storia del diritto italiano*⁹ (Torino 1930), §§ 450, 456.

6) P. S. L e i c h t, *Il diritto preirneriano* (Bologna, 1933), 9 e seg. Εἰδικῶς περὶ τῆς Βενετίας πρέπει νὰ προστεθῇ, ὅτι εἰς αὐτὴν οἱ ρωμαῖκοὶ νόμοι οὐδέποτε ἔλαβον κῦρος· βλ. G. S a l v i o l i, op. cit., § 158, Δ. Μ α ν ί ν, Περὶ τῆς Ἀστικῆς, Ἐμπορικῆς καὶ Ποινικῆς τῶν Ἑνετῶν Νομοθεσίας, μετφρ. Μ. Ἰδρωμένου, (Κέρκυρα, 1889), 7 ἐπ.

7) G. R e c o u r a, *Les Assises de Romanie* (Paris, 1930) 42.

τινὰ ὀρθοδόξων, ἀλλὰ τοῦτο προσκαίρως, διότι οἱ προσηλυτισθέντες "Ἕλληνες ἐγκατέλειψαν καὶ τὸν καθολικισμόν καὶ τὴν κοινοκτημοσύνην εὐθὺς μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς τῶν Φράγκων — ἐξαιρέσει τῆς Σύρου καὶ ἐν μέρει τῶν καθολικῶν τῆς Τήνου — ὡς ἀποδεικνύουν σωζόμενα προικοσύμφωνα τῆς Τουρκοκρατίας ἐπὶ γάμων καθολικῶν. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν οἱ ὀρθόδοξοι ἐβίουσαν κατὰ τὸ προικῶν σύστημα, ὡς τοῦτο ἐκράτει κατὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν εἰς τοὺς Σταυροφόρους, ἤτοι τὸ βυζαντινὸν δημῶδες δίκαιον μὲ ἀσημάντους καὶ ἀναποφεύκτους τροποποιήσεις, ὀφειλομένας εἰς τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ τὴν δημιουργηθεῖσαν νέαν κατάστασιν.

Ἡ μόνη νῆσος ἣτις παρέμεινε ξένη ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φραγκικοῦ δικαίου, ὡς πρὸς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον, ἦτο ἡ Μύκονος, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύουν τὰ 600 καὶ πλέον προικοσύμφωνα, ἅτινα διεσώθησαν καὶ χρονολογοῦνται ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως. Καὶ τοῦτο, διότι αὕτη κατείχετο ὑπὸ Βενετῶν καὶ μόνον Ἰταλοὶ τινες ὑπῆρχον εἰς τὴν νῆσον.

Εἰσερχόμενοι εἰς τὸ κύριον θέμα, παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τὰς Κυκλάδας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἐμφανίζονται δύο ἔγγραφα περὶ προικὸς α) τὸ ἀβαντάριον ἢ ἱνβεντάριον καὶ β) τὸ προικοσύμφωνον.

Χρησιμοποιοῦνται ἀμφότερα — ἔχον ὅμως πάντοτε τὸ ἀβαντάριον διὰ τὴν σύστασιν τῆς προικὸς. Προηγεῖται τὸ ἀβαντάριον καὶ ἐπακολουθεῖ τὸ προικοσύμφωνον.

Ἡ λέξις ἀβαντάριον εἶναι μεταγραμματος τῆς βενετικῆς λέξεως *aventario*, τύπου εἰς ἀχρησίαν τῆς λέξεως *inventario*, καὶ σημαίνει κατάλογος, καταγραφή, ἔγγραφον εἰς ὃ σημειοῦται λεπτομερῶς ἡ οἰκοσκευὴ καὶ ὅ,τι ἄλλο εὐρίσκεται εἰς τὸν οἶκον. Αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς λατινικῆς *inventarium* καὶ ἐκ ταύτης κατὰ μεταγραμματος ἢ βυζαντινὴ λέξις ἱνβεντάριον¹, ὡς καὶ ἡ ταυτόσημος ἱνβεντον², σημαίνουσαι καὶ αὗται τὴν καταγραφὴν, τὴν ἀπογραφὴν³.

ΣΙΦΝΟΣ. — Μεταξὺ τῶν νήσων, εἰς ἃς ἀνευρίσκεται τὸ ἀβαντάριον εἶναι καὶ ἡ Σίφνος. Ὁ Γ. Πετρόπουλος εἰς τὰ Νομικὰ ἔγγραφα αὐτῆς ἐξέδωκε τὸ ἥμισυ

1) Βασιλ. 37.7.6.

2) Εἰς Ἑκλογὴν (ἐκδ. Α. Μομφερράτου), Β' στ' α. . . προδήλως δημοσίαν ἀναγραφὴν ποιουμένης αὐτῆς, ἤτοι ἱνβεντον πάσης τῆς καταλιμπανομένης. . . » (Εἰς τὴν ἐκδοσιν Ζ. v. Lingenthal ἐλλείπει ἡ περικοπὴ αὕτη). Ἐπίσης εἰς *Prochiron Legum* (ἐκδ. F. Brandileone e V. Puntoni) II, 5 καὶ εἰς Ἀρμεν. I, 13.35 α. . . τὴν ἀπογραφὴν ποιεῖν. . . εἰ δὲ ἱνβεντον οὐ ποιήσῃ ἐμπροθέσμως. . . ».

3) Βλ. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis* (réimpression du College de France (Paris, 1943) ἐν λέξεσιν.

μόνον τῶν ἀποτελούντων τὴν συλλογὴν Γ. Μαριδάκη νομικῶν ἐγγράφων¹, μεταξὺ δὲ τούτων δημοσιεύονται ἐξ ἐγγράφα σχετιζόμενα μὲ τὴν προῖκα. Τὰ ὑπ' ἀρ. 27, 44, 45, 46, 96 καὶ 97.

Ἐκ τούτων τὸ ὑπ' ἀρ. 27 εἶναι ἀντίγραφον ἐξ ἀντιγράφου ἀβανταρίου γεγόμενον ὑπὸ τῶν Ἐφόρων Σίφνου, εἰς οὓς προσεκομίσθη ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων «ἴσον ἐξ ἴσου, διὸ καὶ τυποῦται εἰς πίστιν» (στ. 107). Ἐκ τοῦ ἀντιγράφου τούτου τῶν Ἐφόρων, ἀποσταλέντος εἰς τὴν Γραμματεῖαν τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Παιδείας καὶ πρωτοκολληθέντος, ἐξεδόθη παρ' αὐτῆς νέον ἀντίγραφον, ὅπερ εἶναι τὸ δημοσιευόμενον (στ. 107 - 110). Ἐκ τούτων νομίζομεν σαφές, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἐγγράφον δὲν ἔφερεν ἄλλο τί (λ.χ. ὑπογραφὰς μαρτύρων ἢ νοταρίου), διότι ἄλλως τὰ ἀντίγραφα ταῦτα δὲν θὰ ἦσαν «ἴσα ἐξ ἴσου ἀπαράλλακτα». Ἐὰν δὲ εἶχε συνταχθῇ ὑπὸ νοταρίου, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἔκαμε μνεῖαν τούτου ἢ δὲν ἔφερε τὴν ὑπογραφὴν του, ἀπαραιτήτως θὰ ἔφερεν ὑπογραφὰς μαρτύρων, ἢ παρουσία τῶν ὁποίων ἦτο ἀναγκαία κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων. Ἄλλως δέ, καὶ ἀπλοῦν σημείωμα ἐὰν ἦτο, εἶχεν ὅμως ἐμφανισθῇ εἰς τὸ νοτάριον, θὰ ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ κάτωθι αὐτοῦ νοταριακὴ πρᾶξις, παρουσία μαρτύρων περὶ τῆς ἐμφανίσεως καὶ καταχωρίσεως τοῦ ἐγγράφου εἰς τὴν μάννα τῆς Καντζελλαρίας. Ὅθεν, τὸ ἐν λόγῳ ἀβαντάριον πρέπει νὰ ἦτο ἰδιωτικὸν ἀμάρτυρον ἐγγράφον, ἐκδοθὲν ὑπὸ τῶν δημιουργῶν του γονέων.

Ἐπίσης τὸ ὑπ' ἀρ. 44 εἶναι ἀβαντάριον, φέρον μόνον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ δημιουργοῦ του Σταμάτη Γρυπάρη, ἄνευ μαρτύρων ἢ ἄλλου τινός.

Τὸ ὑπ' ἀρ. 45 ἐγγράφον ἐγένετο τὸ ἔτος 1825, ἥτοι διαρκούσης τῆς Ἐπαναστάσεως, εἶναι δὲ δυσδιάκριτον, ἐὰν ἀποτελῇ ἀβαντάριον ἢ ἐγγράφον «προικὸς» πρὸς υἱόν. Ἐὰν τοῦτο εἶναι προικοσύμφωνον, ὅπερ εἶναι τὸ πιθανώτερον, τότε πρέπει ἡ προίκισις τῆς νύμφης νὰ ἐγένετο δι' ἰδιαιτέρου προικοσυμφώνου. Καὶ προκύπτει ἐκ τῶν ὑπ' ἀρ. 67, 70 καὶ 71 ἐγγράφων τῆς ἰδίας συλλογῆς, ὅτι ἡ πατρικὴ περιουσία τῆς νύμφης κατεκρατεῖτο ὑπὸ τῶν ἐκ πατρὸς συγγενῶν της, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἐμπόδιον διὰ τὴν σύστασιν προικὸς, διότι αὕτη ἡδύνατο νὰ συστήσῃ ὡς προῖκα τὴν ἐπιδικὸν πατρικὴν κληρονομίαν, ἐφ' ὅσον τῆς ἠθέλεν ἐπιδικασθῇ. Ὅπως δὲ ὅμως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἐπομένου ὑπ' ἀρ. 46 ἐγγράφου ἐξάγεται, ὅτι ἀπέμενεν εἰς αὐτὴν ἀδιαφιλονείκητος ἡ μητρικὴ της περιουσία, ἣν ἡδύνατο ἐπίσης νὰ συστήσῃ ὡς προῖκα.

Τὸ ὑπ' ἀρ. 46 ἐγγράφον, σχετικὸν μὲ τὸ προηγούμενον, ἀποτελεῖ κατάλογον καὶ ἀπόδειξιν τῶν παραδοθέντων εἰς τὸν σύζυγον μητρικῶν πραγμάτων τῆς συζύ-

1) Ὡς γράφει ὁ ἴδιος εἰς τὸν Πρόλογόν του.

γου. Ἐξ οὗ πρέπει νὰ συναχθῇ, ὅτι εἶχε συνταχθῇ προικοσύμφωνον καὶ τῆς συζύγου καὶ ὁ γάμος εἶχε τελεσθῇ.

Τὸ ὑπ' ἀρ. 96 ἔγγραφον εἶναι προδήλως ἀβαντάριον, εἰς ὃ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ γαμβροῦ, οὔτε φέρει ὑπογραφὴν τινά. Ὁ εἰς τὸ verso τοῦ ἐγγράφου χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ ὡς προικοσυμφώνου δὲν εἶναι νομικῶς ἀκριβής. Συνήθως ὁ χαρακτηρισμὸς εἰς τὸ verso τοῦ ἐγγράφου ἀντεπεκρίνεται εἰς τὴν γενικὴν κατηγορίαν, εἰς ἣν ὑπήγετο τὸ ἔγγραφον, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκεται εἰς αὐτὸν ἀκριβολογία. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 27 ἔγγραφον τῆς ἰδίας συλλογῆς. Ἡ ἀναγραφὴ αὕτη τῆς φύσεως τοῦ ἐγγράφου εἰς τὸ verso λόγον εἶχε τὸ ὅτι τὰ ἔγγραφα ἐδιπλοῦντο καὶ οὕτως ἐφυλάσσοντο ὑπὸ τοῦ κατόχου, καθίστατο δὲ δι' αὐτῆς εὐχερὴς ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ζητουμένου ἐγγράφου, ἄνευ ἀναγνώσεως τοῦ περιεχομένου. Ἄς μὴ λησμονεῖται, ὅτι τότε αἱ γραμματικαὶ γνώσεις τῶν περισσοτέρων προσώπων ἦσαν ἀνεπαρκεῖς δι' ἀναγνώσεις μακρῶν κειμένων καὶ μάλιστα μὴ καλλιγεγραμμένων, πάντως δὲ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν ἦτο δυσχερὴς καὶ ἐπίπονος.

Τέλος διὰ τοῦ ὑπ' ἀρ. 97 ἐγγράφου καθορίζεται ὑπὸ τῆς θετῆς μητρὸς πρὸς τὴν θετὴν θυγατέρα προῖξ ἄνευ ἐπικειμένου καὶ ἀσχετοῦ ὀρισμένου γάμου. Εἶναι εὐνόητον, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κατὰ κυριότητα προικοσυμφώνου, ἀλλὰ περὶ προκαταβολικῆς παραχωρήσεως κατὰ κυριότητα εἰς τὸ τέκνον τοῦ ὅλου ἢ μέρους τῆς περιουσίας τῶν γονέων, ἣτις ἀπετέλει καὶ τὸ μερίδιον τοῦ τέκνου ἐπὶ τῆς πατρομητρικῆς περιουσίας, ἐγένετο δὲ πρὸς ἐξασφάλισιν τούτου ἐναντι τῶν λοιπῶν κληρονόμων ἄνευ τῆς συντάξεως διαθήκης. Ἡ τοιαύτη «πράξις» τόσον εἰς θήλεα, ὅσον καὶ εἰς ἄρρενα τέκνα ἦτο συνήθης κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν εἰς ὅλας τὰς Κυκλάδας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Περὶ τοῦ οἶονεῖ προικοσυμφώνου τούτου προβλέπουν καὶ τὰ γραπτὰ Ἔθιμα τῆς Νάξου τοῦ 1810, εἰς τὸ ἄρθρον πβ'.

Κατὰ ταῦτα μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ Γ. Πετροπούλου ἐκδοθέντων ἐγγράφων τῆς Σίφνου οὐδὲν προικοσύμφωνον τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ὑπάρχει, ἄγνωστον δὲ ἐὰν περιλαμβάνεται εἰς τὰ μὴ ἰδόντα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἔγγραφα τῆς ἐν λόγῳ συλλογῆς.

Ἀτυχῶς, οὔτε καὶ ἡμεῖς ἔχομεν ὑπ' ὄψει μας προικοσύμφωνα τῆς Σίφνου, πλὴν ἑνὸς τοῦ ἔτους 1799¹, δι' οὗ συνιστῶνται προῖκες πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς συναπτομένους εἰς γάμον.

1) Τοῦτο ἐδημοσιεύθη εἰς περιοδικὸν *Ραδάμανθς*, Περίοδος Β', ἔτος 2 (31), τευχ. 4 (530) ('Αθήναι, 1 - 15 Μαρτίου 1946), 6-7. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπάρχει δημοσιευμένον (πλειστάκις δ' ἐπανεκδεδωμένον) καὶ ἀβαντάριον ἐκ Σίφνου, τοῦ ἔτους 1785, εἰς *Παραθήρεια*, ΣΤ' (1906), 65 - 6, τὴν γνησιότητα ὅμως αὐτοῦ θεωρῶ λίαν ἀμφίβολον.

Ὁ Πετρόπουλος¹ συγκαταλέγει τὸ ἀβαντάριον μεταξὺ τῶν προικολαβῶν καὶ προικοπαραδόσεων τῆς Χίου, τῆς Ζακύνθου καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἐπιχειρεῖ δὲ καὶ ἐρμηνεῖαν τῶν imbreviature τῆς Μεθώνης καὶ Κρήτης.

Ἡμεῖς θὰ προσπαθήσωμεν νὰ διασαφηνίσωμεν ταῦτα ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ ἀβανταρίου ἐξ ἄλλων νήσων, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου τυχὸν ἐμφανίζεται τοῦτο, καὶ νὰ ἀνεύρωμεν τὴν σχέσιν ἢ τὸ ἄσχετον αὐτοῦ πρὸς τὰς προικολαβάς καὶ τὰς προικοπαραδόσεις, ἔτι δὲ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν καταγωγὴν τοῦ ἐγγράφου τούτου.

Ἦδη προβαίνοντες εἰς τὴν γενικωτέραν ἔρευναν τοῦ ἀβανταρίου, σημειοῦμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι, καθ' ὅσον ἡμεῖς τουλάχιστον γνωρίζομεν, τὸ ἐγγράφον τοῦτο ἀπαντᾷται, ἐκτὸς τῶν Κυκλάδων, καὶ εἰς τὴν νῆσον Σκύρον, ὅπου ἐκαλεῖτο Ἰσον².

Ἐπίσης ἀξία μνείας εἶναι πληροφορία, ἡ ὁποία μᾶς παρέχεται περὶ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου εἰς τὰ χωρία τῆς Μονεμβασίας³, ἥτις ἀναφέρει τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Ἀφοῦ οἱ γονεῖς τῶν μελλόντων νὰ συναφθῶσιν εἰς γάμον συμφωνήσωσι προγενεστέρως περὶ τῆς προικός, συντάσσεται «κατάλογος», ὅστις δίδεται εἰς τὸν γαμβρόν καὶ εἰς ὠρισμένην ἡμέραν . . . γίνεται ἀλλαγὴ ἀργυρῶν δακτυλίων . . . Τῆς μνηστεύσεως ὁ καιρὸς οὐδέποτε ὑπερβαίνει τοὺς ὀκτὼ μῆνας . . . Τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ μυστηρίου οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων συναρπάσσειν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης μετὰ δύο ἐκ τῶν προκρίτων καὶ τοῦ ἐφημερίου συντάσσουσι προικοσύμφωνον βεβαιωμένον παρὰ τῶν εὐρημένων προκρίτων καὶ τοῦ ἐφημερίου», παραθέτει δὲ καὶ τυπικὸν τοῦ προικοσυμφώνου. Περὶ τοῦ τυπικοῦ τούτου προστίθεται, ὅτι «συντεταγμένον παρ' Ἀρχιερέως, εὐρίσκεται ἀντιγεγραμ-

1) Γ. Πετρόπουλος, Νομικὰ ἐγγράφα Σίφνου, 118, 119.

2) Τοιοῦτον ἐγγράφον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Δ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σκύρου (Πάτρις, 1909), 146, 178, ἀνάγεται δὲ εἰς τὸ ἔτος 1735. Κατὰ τὸν Παπαγεωργίου «τὸ Ἰσον εἶναι σχέδιον τοῦ προικοσυμφώνου, ἀποστελλόμενον εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ διὰ τὸ συνταχθῆσόμενον τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου προικοσύμφωνον. Ἐὰν τοῦτο γίνῃ ἀποδεκτὸν καὶ ὀρισθέντος τοῦ χρόνου τῆς στέψεως, ἐπισημοποιεῖται καὶ κοινολογεῖται ὁ ἀρραβὼν». — Κατὰ τὸν Μ. Κωνσταντινίδην, Ἡ νῆσος Σκύρος (Ἀθήναι 1901), 164, «πρὸ τοῦ προσυμφωνηθέντος κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας χρόνου τῆς στέψεως, ὅστις δύναται νὰ ἀπέχῃ καὶ ἔτη ἀπὸ τῶν ἀρραβῶνων, συντάσσεται ἐπίσημον συμβόλαιον συμφώνως πρὸς τὸ Ἰσον, ἥτοι τὸν κατάλογον τῶν προικῶν» — Ἰσον εἶναι ὄρος βυζαντινός. «Ἰσον ἢ ἰδικόν (ιδιωτικόν), ἥτοι σχεδάριον». Βασ. 22.1.31 σχόλ. ἀρ. 3. Βλ. καὶ Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis ἐν λέξεσιν.

3) Ἰω. Ἐλευθεροῦδάκη, Διαπραγματεύσεις καὶ τέλεσις τῶν γάμων κλπ. ἐνθ' ἀν. Ἀντιγράφομεν εἰς τὸ κείμενον ἀπόσπασμα τοῦ ἐνδιαφέροντος τὴν παροῦσαν μέρους αὐτῆς διὰ τὸ δυσεύρετον τοῦ περιοδικοῦ, εἰς ὃ ἐδημοσιεύθη αὕτη.

« μένον εἰς τὰ ἐξώφυλλα τῶν Ἱερῶν Εὐαγγελίων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ παραδίδοται « διαδοχικῶς ἀπὸ ἱερέως εἰς ἱερέα ». Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης εἶναι δύσκολον νὰ μὴ σκεφθῇ τις, ὅτι ὁ κατάλογος οὗτος περὶ τῆς προικὸς δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ τὸ ἀβαντάριον.

Εἰς τὰς Κυκλάδας, πλὴν τῆς Σίφνου, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀνευρίσκονται ἀβαντάρια καὶ εἰς τὰς νήσους Κέα, Ἴον, Σίκινον, Μῆλον, Πάρον, Σαντορήνην, Ἀνάφην, Ἄνδρον, Τήνον, Σῦρον, Κίμωλον καὶ Νάξον.

ΚΕΑ. — Ἀπὸ τὴν νῆσον αὐτὴν ἔχουν δημοσιευθῇ¹ τρία ἔγγραφα προικὸς τῶν ἐτῶν 1800, 1803 καὶ 1807. Ἐκ τούτων τὰ δυὸ ἀποκαλοῦνται, τὸ μὲν πρῶτον πόλιτζα² προικοδοσίας, τὸ δὲ δεύτερον πόλιτζα ἀπλῶς, φέρουν ὑπογραφὰς τῶν προικοδοτῶν, ὡς καὶ τῶν γραφέων, οἵτινες εἶναι ἱερωμένοι. Τὸ τρίτον ἐξ αὐτῶν στερεῖται ὀνομασίας, περιέχει δὲ ὅχι μόνον καταγραφὴν τῆς προικὸς τῆς νύμφης, ἀλλὰ καὶ τοῦ γαμβροῦ καὶ δὲν φέρει εἰμὴ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πατρὸς τοῦ γαμβροῦ σὺν τῇ προσθήκῃ « μὲ γνώμη καὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἐρύνης, ἔδωκαν καὶ στέργουν τὰ ἄνωθεν ». Ἀλλὰ ἔγγραφα προικὸς ἐκ τῆς Κέας δὲν γνωρίζω διὰ νὰ τὰ συγκρίνω μὲ τὰ ἄνωτέρω. Νομίζω ὅτι τὰ δυὸ πρῶτα ἔγγραφα (πόλιτζαι) ἀποτελοῦν καθορισμὸν προικὸς, χωρὶς νὰ ἐπὶκεῖται ἡ σύναψις ὁρισμένου γάμου, ἀλλὰ ἐγένοντο πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἀγάμου τέκνου ἄνευ τῆς συντάξεως διαθήκης, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει ὅτι ἐλλείπει ἐξ αὐτῶν ὄνομα γαμβροῦ. Ἐπιπροσθέτως, ἐνισχύεται ἡ γνώμη αὕτη ἐκ τοῦ τρίτου ἔγγράφου, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὅτι τὴν προῖκα τῆς νύμφης ἀποτελοῦν ὅσα διαλαμβάνει « ἡ πόλιτζα », τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει πρὸς αὐτὴν ἡ ἀποθανοῦσα, προφανῶς ἐν τῷ μεταξύ, μήτηρ της, ἀπαριθμοῦνται ὁμῶς τὰ προικιζόμενα εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔγγραφον καὶ πάλιν λεπτομερῶς. Ἦτοι, αἱ πόλιτζαι εἰς τὴν Κέα εἶναι τὸ ἀποκαλούμενον καταχρηστικῶς εἰς τὰς ἄλλας Κυκλάδας « προικοσύμφωνον ». Τὸ τρίτον ἐκ τῶν δημοσιευομένων ὑπὸ τοῦ Ἰ. Ψύλλα ἔγγράφων πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἀβαντάριον καὶ ὅχι προικοσύμφωνον, διότι ἐλλείπουν, ἐκτὸς ἄλλων, ὑπογραφαὶ μαρτύρων καὶ γραφέως. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν Κέα ὑπῆρχε Κατζηλιέρης, ὅστις εἰς ἄλλα ἔγγραφα δημοσιευόμενα ὑπὸ τοῦ Ψ. ὑπογράφει. Ὅπωςδήποτε τὰ ἔγγραφα ταῦτα προικὸς δὲν προσθέτουν ἀξιόλογόν τι, εἰμὴ μόνον ὅτι εἰς τὸ ἴδιον ἀβαντάριον ἠδύναντο νὰ περιληφθοῦν αἱ προῖκες ἀμφοτέρων τῶν μνηστευομένων.

ΙΟΣ. — Ἐκ τῆς Ἴου γνωρίζομεν δύο ἀβαντάρια. Ἐν τοῦ ἔτους 1803 καὶ ἕτερον τῶν χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως, τοῦ ἔτους 1823³. Τὸ πρῶτον τούτων, τὸ καὶ

1) Ὑπὸ τοῦ Ἰ. Ψύλλα, Ἱστορία τῆς νήσου Κέας (Ἀθῆναι, 1921), 329 -- 331.

2) Πόλιτζα ἐνταῦθα σημαίνει συμφωνία, σύμβασις.

3) Ἀμφότερα τὰ ἀβαντάρια ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Κ. Π. Κασιμάτη, εἰς Λαο-

περισσότερον ἐνδιαφέρον, εἶναι ἀβαντάριον πρὸς θυγατέρα, φέρει δὲ κάτωθι «Λούης Μπάος ὁμοῦ καὶ ἡ γυνή μου Καλλιτσάκη βεβαιόνομεν τὰ ἀνωτέρω» καὶ «Σπυρίδων Σταυράκης ὁ γράφας μάρτυς». Εἰς τὸ κείμενον αὐτοῦ καταγράφονται λεπτομερῶς τὰ διδόμενα εἰς προῖκα ἀκίνητα καὶ κινητά, περιέχει δύο ὅρους περιοριστικούς τοῦ γαμβροῦ, ἐν τέλει δὲ τοῦ κειμένου ἀναγράφει «καὶ τὸ παρὸν νὰ ἔχη τὴν ἰσχὺν ἕως νὰ γίνη τὸ προικοχάρτι εἰς τὴν καντζιλαρίαν¹ νὰ κοντετζιοναρισθῇ κατὰ τὴν συνήθειαν». Ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι τὸ ἀβαντάριον εἶχε προσωρινὴν ἰσχύν, δηλαδή μέχρι τῆς συντάξεως εἰς τὴν Καντζελλαρίαν τοῦ ἀπαιτούμενου προικοσυμφώνου. Νὰ κοντετζιοναρισθῇ κατὰ τὴν συνήθειαν ἔχει τὴν ἔννοιαν, νὰ προστεθῇ ἡ κατ' ἔθιμον τιθεμένη εἰς τὰ προικοσύμφωνα τῆς Ἰου κοντετζιόν, ὅπως ἐν περιπτώσει λύσεως ἀτέκνου τοῦ γάμου ἐπιστρέφονται τὰ προικιζόμενα εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς².

ΣΙΚΙΝΟΣ. — Ἐξ αὐτῆς ἔχομεν ἐν ἀβαντάριον τοῦ ἔτους 1778 καὶ ἐν προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1747³. Τὸ ἀβαντάριον προέρχεται ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς νύμφης, καταγράφονται δὲ εἰς αὐτὸ λεπτομερῶς τὰ προικιζόμενα κινητά καὶ ἀκίνητα, συμφώνως πρὸς τὴν διαθήκην τοῦ πατρὸς (φαίνεται ὅτι ἀμφότεροι οἱ γονεῖς εἶχον ἀποθάνει). Τοῦτο φέρει τὴν ἐξῆς ὑπογραφήν: «Οἰκονόμος Νταμησσήνας ἔγραψα καὶ στέργω». Τὸ ἀβαντάριον τοῦτο ἀποτελεῖ ἀκέραιον σημεῖωμα καταγραφῆς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ δημοσιευμένον προικοσύμφωνον, τὸ ὁποῖον συνετάχθη μὲν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Καντζελλαρίου τῆς Κοινότητος, ὅστις τὸ ὑπογράφει. Προσέτι φέρει τοῦτο τὰς ὑπογραφὰς τῶν προικοδοτῶν, ὡς καὶ τριῶν μαρτύρων. Περιέχει δὲ τὴν σύστασιν προικῶν ἀμφοτέρων τῶν μελλοσυζύγων. Βεβαίως τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο ἀφορᾷ γάμον μεταξὺ τέκνων ἐπιφανῶν καὶ πλουσίων οἰκογενειῶν τῆς νήσου. Τοῦτο ὅμως καθιστᾷ βεβαιότερον, ὅτι ἐτηρήθησαν μὲ ἀκρίβειαν οἱ ὑπὸ τῶν ἐθίμων ἀπαιτούμενοι τύποι διὰ τὴν σύστασιν τῆς προικός.

ΜΗΛΟΣ. — Τῆς νήσου ταύτης εὑρηνται δημοσιευμένα⁴ πέντε ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν προίκισιν. Ἐκ τούτων, τὸ πρῶτον τοῦ ἔτους 1679, νομίζομεν ὅτι εἶναι

γραφίαν, Β' (Ἀθῆναι, 1911), 620 - 624, ἀνεδημοσιεύθησαν δὲ ὑπὸ Θ. Ὁ θ ω ν α ί ο υ, Ἡ νῆσος Ἴος (Ἀθῆναι, 1938), 116 - 117.

1) Καὶ εἰς τὴν Σίφνον ὑπῆρχε Καντζηλλιέρης (=γραμματεὺς τῆς κοινότητος). Βλ. Γ. Πετροπούλου, Νομικὰ ἔγγραφα Σίφνου ὑπ' ἀρ. 2, 4, 7α, 16, 40, 60. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὑπογράφει «ὁ προβλεπτὴς τῆς Καντζελλαρίας», δηλαδή, ὁ ἀναπληρωτὴς τοῦ Καντζηλλιέρη.

2) Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ δευτέρου ἀβανταρίου, ὅπου ἔχει τεθῇ ἡ κοντετζιὸν αὐτῇ.

3) Ἀμφότερα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ζ. Γ α β α λ ᾱ, Ἡ νῆσος Σίκινος (Ἀθῆναι, 1931), 82 - 86.

4) Ὑπὸ Ἰω σ. Χ α τ ζ ι δ ᾱ κ η, Ἡ ἱστορία τῆς νήσου Μήλου (Ἀθῆναι, 1927), 329-342.

άβαντάριον, γραφέν ὑπὸ ἱερέως καὶ ἀντιγραφέν ὑπὸ τοῦ Καντζηλλιέρη, οὕτω δὲ κατέστη προικοσύμφωνον. Τὸ δεύτερον εἶναι προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1740 τῆς νύμφης Μαρίας Ταταράκη, γραφέν ὑπὸ τοῦ Καντζηλλιέρη καὶ βεβαιωθὲν ὑπὸ τοῦ προικοδότη πατρὸς τῆς διὰ τὸν γάμον αὐτῆς μετὰ τοῦ Μιχαήλ Βενιέρη. Τοῦτο παρεκατετέθη καὶ κατεχωρίσθη εἰς τὸ βιβλίον τῶν προικοσυμφώνων τῆς Καντζελλαρίας ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀποδείξεως τοῦ γαμβροῦ¹ περὶ λήψεως, προφανῶς, τῆς προικός. Τὸ τρίτον, γενόμενον τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἔτους 1742 καὶ πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου, εἶναι προικοσύμφωνον τοῦ γαμβροῦ τοῦ ἰδίου ὡς ἄνω γάμου, βεβαιωμένον ὑπὸ τοῦ εἰς ἄλλον τόπον κατοικοῦντος καὶ ἀφιχθέντος εἰς Μῆλον πατρὸς τοῦ γαμβροῦ, συνετάχθη δὲ ὑπὸ τοῦ Καντζηλλιέρη. Τὸ τέταρτον τοῦ ἔτους 1708 ἀποτελεῖ ἄβαντάριον, περιέχον καταγραφὴν τῶν προικῶν καὶ τῶν δύο μνηστευμένων, ἐγράφη ὑπὸ ἱερωμένου, ὑπογράφεται δὲ ὑπὸ τούτου καὶ ὑπὸ ἐτέρου ἱερωμένου ὡς μάρτυρος. Τὸ πέμπτον τοῦ ἔτους 1748 χαρακτηρίζει ὁ δημοσιεύσας αὐτὸ ὡς προικοσύμφωνον, νομίζω ὅμως ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι ἄβαντάριον τοῦ γαμβροῦ, διότι δὲν συνετάχθη ἢ ὑπεγράφη ὑπὸ τοῦ Καντζηλλιέρη, ἀλλὰ γραφέν ὑπὸ τινος ἱερομονάχου, βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ προικοδότη. Προσέτι δὲ καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς ἄβανταρίου «... γράφει εἰς τὸ παρὸν ἐκεῖνο ὅλον ὅπου ἔχει νὰ δώσῃ διὰ προῖκα τοῦ ἀνέθεν οἱοῦ τοῦ...». Ἐξ ἄλλου, δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὸ ἐγγραφοῦν τοῦτο οὔτε ἡ προῖς τῆς μνηστῆς, οὔτε κοντετζιόν.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐγγραφα καταγράφονται λεπτομερῶς πάντα τὰ προικιζόμενα κινητὰ καὶ ἀκίνητα.

ΠΑΡΟΣ. — Ἐξ αὐτῆς οὐδὲν ἄβαντάριον ἔχει δημοσιευθῇ, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι καὶ εἰς τὴν Πάρον ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ ἐγγραφοῦν τοῦτο, διότι εἰς ἐκδοθὲν προικοσύμφωνον ἐξ αὐτῆς τοῦ ἔτους 1738² ἀναφέρεται, ὅτι διὰ τὸν γάμον ὁ ἀδελφὸς τῆς νύμφης τῆς ἔκαμεν «ἄβαντάριο εἰς τὰ ἐμπόριε κατὰ τὴν γνώμην του καὶ τῆς « ἔταξεν νὰ δόσι ὅτῃ ἐβεβέωσε εἰς τὸ ἄβαντάριο μὲ τὴν ἡπογραφὴν του καὶ μαρτί- « ρον, τώρα διὰ νὰ γίνῃ πλέον βεβεότερον τὸ τάσιμον του καὶ διὰ νὰ μένη καὶ ἡ « μητέραν τος κερά Ζαφιοράκι εὐχαρηστημένι εἰς τὰ πάντα, πὺν θέλῃ νὰ δόσι καὶ « νὰ πουρκίσι τὴν αὐτήν της θιγατέραν, ἔκραξεν ἐμένα τὸν ἡποκάτοθεν γιεγραμέ-

1) Ριτζεβούτα. Ἡ καταχώρισις αὕτη ἐγένετο τὸν Ἰούλιον τοῦ 1742, πρὶν ἢ τελεσθῇ ὁ γάμος, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ ἐπομένου προικοσυμφώνου τοῦ γαμβροῦ.

2) Βλ. τοῦτο εἰς Ἰ. Βισβίζη, Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐπὶ ἀτέκνου γάμου εἰς τὴν Πάρον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, εἰς *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 8 (1958) καὶ εἰς ἀνάτυπον, 171 - 3. Τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο παρουσιάσθη εἰς τὴν Καντζελλαρίαν καὶ κατεχωρίσθη εἰς τὸν κώδικα αὐτῆς, ἐξ οὗ προέρχεται καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος προικοσύμφωνον. Εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν ἔχουν δημοσιευθῇ καὶ ἄρκετὰ ἄλλα προικοσύμφωνα.

« νον, θέλοντας κὲ ζιτόντας νὰ περιγραυτοῦ τὰ ὅτις τῆς ἔδοσεν μὲ τὴν εὐχὴν τις, « μὲ γνώμην καὶ θέλησιν κὲ τὸν ληπὸν πεδίον».

Προφανῶς, τὸ ἀβαντάριον καὶ κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς Πάρου διὰ νὰ ἰσχύσῃ ὡς προικοσύμφωνον, ἔπρεπε νὰ καταχωρισθῇ εἰς τὸν κώδικα τῆς Καντζελλαρίας. Ἐν προκειμένῳ ὅμως ὁ συντάξας τοῦτο ἀδελφὸς δὲν θὰ ἠδύνατο μόνος νὰ συστήσῃ ἐγκύρως τὴν προῖκα, ἴσως, διότι τινὰ ἐκ τῶν προικισθέντων ἀνῆκον εἰς τὴν μητέρα· ὅπωςδὴποτε ὅμως αὕτη ἐπεῖχε θέσιν οἰονεὶ πατρός, ἄλλα δὲ ἐκ τῶν προικῶν νὰ ἀνῆκον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἀδελφούς, οἵτινες ὡς συγκληρονόμοι τοῦ ἀποβιώσαντος πατρὸς ἔπρεπε νὰ συμπράξουν διὰ τῆς μητρὸς καὶ νὰ συναινέσουν εἰς τὴν προίκισιν τῶν ἐπικοίων καὶ διὰ τοῦτο συνετάχθη τὸ ἀνωτέρω προικοσύμφωνον.

ΘΗΡΑ. — Ἀπὸ τὴν νῆσον Σαντορήνην δὲν γνωρίζω ἐγγραφον ἀβανταρίου. Μόνον ἓν προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1554 ἔχω ὑπ' ὄψει μου¹. Περὶ τῶν ἀβανταρίων ὅμως τῆς νήσου ταύτης μᾶς πληροφοροῦν τὰ ἐγγραφα ἔθιμα αὐτῆς τοῦ ἔτους 1797², ἅτινα ἴσχυον καὶ εἰς τὴν νῆσον Ἀνάφην³. Τὰ ἔθιμα ταῦτα ὁμιλοῦν περὶ δύο εἰδῶν ἀβανταρίων, ἀναγράφονται δὲ περὶ αὐτῶν τὰ ἑξῆς: «Τὰ ἀβαντήρια ὅπου γίνονται « πρότερον ἀπὸ τὸ προικοσύμφωνον ἔχουν τὴν αὐτὴν καὶ ὁμοίαν δύναμιν τοῦ προικοσυμφώνου κατὰ τὰς κονδιτζιόνας ὅπου γράφονται». Τὰ ἀβαντήρια ὅπου γίνονται « μετὰ σκοπὸν διὰ νὰ γίνουν ὕστερα προικοσυμφώνου καὶ δὲν ἔχουν καμμίαν κονδιτζιόνη « καὶ δὲν ἔφθασαν νὰ κάμθωσαν προικοσύμφωνον καὶ μένουσιν ἀκλήρωτοι, στρέφονται τὰ « πράγματα εἰς τοὺς συγγενεῖς, εὐγαλίζοντας μὲ διάκρισιν κατὰ τὴν περιουσίαν τῆς « προικὸς ἓν μέρος νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν αὐτῶν ἀκλήρων διὰ τὴν ψυχὴν των».

Ἐπὶ τοῦ περὶ προικοσυμφώνου Δ' Κεφ. ὑπάρχουν καὶ παρατηρήσεις⁴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Αὗται ἐπαναλαμβάνουν, ὡς πρὸς τὸ θέμα μας, ὅτι τὰ ἀβαντάρια ἐγίνοντο πρὸ τοῦ προικοσυμφώνου, ἐφ' ὅσον δὲ περιεῖχον κοντιτζιόνες, ἥτοι εἰδικοὺς ὅρους, εἶχον τὴν ἰσχὺν προικοσυμφώνου καὶ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ

1) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἰ. Δελένδα, Οἱ καθολικοὶ τῆς Σαντορίνης (Ἀθῆναι, 1949), 75 - 78. Τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ Καντζελλαρίου Σαντορίνης.

2) Ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Λ. Χρυσανθοπούλου, ἐνθ' ἀν., 156, ἀνεδημοσιεύθησαν δὲ ὑπὸ Ζέπων, ἐνθ' ἀν., VIII, 510. Τὸ ἀβαντάριον εἰς τὰ ἔθιμα ταῦτα καλεῖται ἀβαντήριον. Σχετικῶς μὲ τὰς διαθήκας καὶ τὰ προικοσύμφωνα εἶχε συνταχθῇ καὶ παλαιότερον ἐγγραφον περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Σαντορίνης, τῆς 12 Μαΐου 1683 τῶν Προεστῶν καὶ Γερόντων τῶν πέντε Καστελλίων, βλ. τοῦτο εἰς Ἰ. Δελένδα, ἐνθ' ἀν. 164 - 165.

3) Ἰ. Βισβίτζη, Ἑρωτήματα τοῦ Ὑπουργ. Δικαιοσύνης κλπ. εἰς Ε.Α.Ι.Ε.Δ., 9 (1962) καὶ εἰς ἀνάτυπον, 7 σημ. 1.

4) Ἐδημοσιεύθησαν εἰς Λ. Χρυσανθοπούλου, ἐνθ' ἀν., 168 - 169 καὶ Ζέπων, ἐνθ' ἀν. 519.

σύνταξις τούτου. Τὰ ἀβαντάρια ὅμως ἅτινα συνετάχθησαν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐπακολουθήσῃ προικοσύμφωνον καὶ διὰ τοῦτο δὲν περιελάμβανον καμμίαν κοντετζιόν, καὶ ἐὰν δὲν συνετάσσετο προικοσύμφωνον, ἦσαν καὶ ταῦτα ἰσχυρά, ἐξυπακουομένης τῆς ἰσχύος τοῦ ἐθίμου τοῦ τόπου ὡς «κοντετζιόνε». Τὸ ἔθιμον τοῦτο καθορίζεται εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τῶν γραπτῶν ἐθίμων καὶ ἀναπτύσσεται πλατύτερον εἰς τὰς ἐπακολουθούσας παρατηρήσεις ἐπ' αὐτῶν. Ἡ κοντετζιόν αὕτη δὲν ἦτο ἄλλο τί ἢ τὸ ἔθιμον περὶ τῆς τύχης τῆς προικὸς μετὰ τὴν λύσιν τοῦ ἀτέκνου γάμου.

Ἀτυχῶς, τὰ ἔθιμα τῆς Σαντορήνης δὲν ἀναγράφουν ποῖος ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἀβανταρίου.

Ἀκόμη γνωρίζομεν, ὅτι μέχρι καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἰσχυρὸν εἰς τὴν Θήραν τὰ ἀβαντάρια, ὡς καὶ τὰ προικοσύμφωνα (προικοχάρτια)¹.

ΑΝΔΡΟΣ. — Ἐξ Ἄνδρου δὲν εὔρομεν ἐκδεδομένον ἀβαντάριον. Τὴν ὑπαρξίν του γνωρίζομεν μόνον ἐκ πληροφοριῶν. Οὕτως ὁ Δ. Πασχάλης² γράφει, ὅτι ἀβαντάριον εἶναι ἡ εἰς ἰδιαίτερον κατάλογον λεπτομερὲς καταγραφὴ τῆς προικὸς τῆς νύμφης, περιλαμβάνουσα τὰ τε κινητὰ καὶ ἀκίνητα. Τοῦτο ἀπεστέλλετο πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ προικοσυμφώνου πρὸς τὸν γαμβρόν, ἵνα λάβῃ γνῶσιν τῶν προικιζομένων. Οἱ Ἀλβανοὶ τῆς νήσου ἐκάλουν τὸ ἀβαντάριον *ξωφύλλι*³.

Σχετικῶς μὲ τὸ ἀβαντάριον, ἐκτὸς τοῦ Πασχάλη, ὁ φιλόστοργος Δήμαρχος Ἄνδρων καὶ φίλος κ. Εὐ. Δερτοῦζος εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ γράψῃ περὶ τοῦ ἐγγράφου τούτου, δι' ὃ καὶ τὸν εὐχαριστῶ, τὰ ἀκόλουθα: Κατὰ τὰ νεανικά του χρόνια ἐνθυμεῖται, ὅτι συνηθίζετο τὸ ἐγγράφον τοῦτο, ἐκαλεῖτο δὲ βαντάριο. Περιεῖχεν ὅλα τὰ προικιζόμενα κινητὰ καὶ ἀκίνητα, ὑπεγράφετο ὑπὸ τῶν προικοδοτῶν καὶ ἐνεχειρίζετο εἰς τὸν γαμβρόν. Προκειμένου δὲ μετὰ ταῦτα νὰ συνταχθῇ τὸ προικοσύμφωνον, ἀπεστέλλετο τὸ ἀβαντάριον εἰς τὸν συμβολαιογράφον, ὅστις συμφώνως πρὸς αὐτὸ συνέτασσε τὸ συμβόλαιον περὶ τῆς προικὸς. Τοιοῦτο ὅμως ἐγγράφον δὲν εἶχεν εἰς χεῖρας του. Ἀπλῶς μοὶ ἀπέστειλε δημοσιευθὲν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἡ Φωνὴ τῆς Ἄνδρου»⁴ ἐγγράφον προικὸς ἐξ Ἄνδρου τοῦ ἔτους 1783 διὰ τὸ περίεργον τοῦ τίτλου του. Ἐπιγράφεται «Λίστα καθολικὸν προικοσύμφωνον τῆς

1) Πρβλ. Προκήρυξιν τῆς 22 Ἰουλίου 1822 τῶν Ἀρμοστῶν τῶν Νήσων πρὸς τοὺς κατοίκους Σαντορήνης (ἄρθρον Δον), δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Μ. Δανέζη, Σαντορίνη (Ἀθήναι, 1940), 92.

2) Ἀνδριακὸν Γλωσσάριον (Ἀθήναι, 1933), ἐν λέξει ἀβαντάριον. Βλ. καὶ Ἰ. Βογιατζίδου, Γλωσσάριον τῆς νήσου Ἄνδρου, εἰς Ἀνδριακὰ Χρονικά, 4 (1951), 66.

3) Περὶ τοῦ ξωφυλλιοῦ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

4) Ἀρ. φύλλου 196 τῆς 21 Ὀκτωβρίου 1950.

κόρης μου Εὐδοξίας». Δὲν φέρει ὄνομα γαμβροῦ. Ἡ προίκισις δι' αὐτοῦ γίνεται παρ' ἀμφοτέρων τῶν γονέων, ὑπογράφεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης καὶ τριῶν μαρτύρων, περιέχει δὲ καὶ κοντεζιόνες διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀκληρίας.

Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν ὀνομασίαν τοῦ λέξις λίστα, σημαίνουσα κατάλογος, θὰ ἠδύνατο πρὸς στιγμὴν νὰ γεννήσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀβανταρίου. Τοῦτο ὅμως ἀποκρούεται ἀπὸ τὸ προστιθέμενον ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ὀνομασίαν καθολικὸν προικοσύμφωνον, ὡς καὶ ἀπὸ τὸ λοιπὸν περιεχόμενον αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ τὰς «κοντεζιόνες», αἵτινες προσιδιάζουσι εἰς «προικοσύμφωνον» τῆς θυγατρὸς ἄνευ ἐπικειμένου γάμου, ἀλλὰ γενόμενον πρὸς ἀξασφάλισιν αὐτῆς ἐναντι τῶν ἀδελφῶν της, ἔγγραφον συνηθιζόμενον, ὡς ἐσημειώθη, καὶ εἰς ἄλλας περιφερείας.

Κατὰ ταῦτα, τὰ ἀβαντάρια τῆς Ἀνδρου δὲν φαίνεται νὰ διέφερον ἀπὸ τὰ τῶν λοιπῶν Κυκλάδων.

ΤΗΝΟΣ. — Ἀπὸ τὴν νῆσον αὐτὴν ἀνέυρομεν ἐν τοιοῦτον ἔγγραφον περὶ προικός, προερχόμενον ἐκ τῶν γονέων τῆς νύμφης, ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ πατρὸς της καὶ διὰ τὴν μητέρα της, ὡς καὶ ὑφ' ἐνὸς μάρτυρος. Τοῦτο δὲν φέρει ὀνομασίαν, πρόκειται ὅμως περὶ ἀβανταρίου, ὡς ἐξάγεται ἀναμφισβήτως ἐκ τοῦ ὅλου περιεχομένου του. Συνετάχθη τὸ ἔτος 1811 καὶ εἶναι πρωτότυπον. Εἰς αὐτὸ καταγράφονται τὰ τε κίνητὰ καὶ ἀκίνητὰ τῆς προικός¹.

ΣΥΡΟΣ. — Ἐκ τῆς νήσου ταύτης γνωρίζομεν δύο ἀνέκδοτα ἀβαντάρια τοῦ ἔτους 1671, τὸ ἐν εἶναι τῆς προικός τῆς νύμφης, τὸ δὲ ἄλλο τῆς «προικός» τοῦ γαμβροῦ. Ἀμφότερα εἶναι σημειώματα γεγραμμένα ἐπὶ τεμαχίου χάρτου, τὸ μὲν ἐν ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, τὸ δὲ ἄλλο ἐπὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς, ἕκαστον ὅμως τούτων ἐγράφη ὑπὸ ἄλλης χειρὸς καὶ φέρουν διάφορον χρονολογίαν. Προγενέστερον εἶναι τὸ ἀβαντάριον τῆς νύμφης. Οὐδὲν τούτων φέρει ὑπογραφὴν τινά². Τὸ ἀβαντάριον διὰ τὴν προίκα τῆς νύμφης πρέπει νὰ ἐδίδετο εἰς χεῖρας τοῦ γαμβροῦ ἢ τῶν γονέων αὐτοῦ, τὸ δὲ τοῦ γαμβροῦ νὰ ἐλάμβανον οἱ γονεῖς τῆς νύμφης ἢ ἡ ἰδίᾳ. Ἀφοῦ ὅμως εἰς τὸ ἴδιον τεμάχιον χάρτου ἐγράφησαν ἀμφότερα, τοῦτο καθίστατο ἀδύνατον. Ὅθεν, πρέπει νὰ γίνῃ δεκτόν, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ ἔγγραφον ἐνεχειρίζετο εἰς πρόσωπον κοινῆς ἐμπιστοσύνης ἢ ἄλλο τοιοῦτον ἀπολαῦον γενικῆς ἐκτιμῆσεως, λ.χ. τὸν ἱερέα τῆς ἐνορίας, τὸ ὁποῖον θὰ ἐφύλασσε τὸ χαρτίον τοῦτο.

ΚΙΜΩΛΟΣ. — Ἐξ αὐτῆς ἔχει δημοσιευθῇ ἐν ἀβαντάριον τοῦ ἔτους 1798, διὰ

1) Τοῦτο δημοσιεύεται εἰς τὸ Παράρτημα τῆς παρούσης ὑπ' αὐξ. ἀρ. 9.

2) Τὰ ἀβαντάρια ταῦτα δημοσιεύομεν εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 10 καὶ 11.

τοῦ ὁποίου θεῖος «προικίζει», ὀρφανὸν γονέων ἄγαμον ἀνεψιὸν του, χωρὶς νὰ ἐξάγεται, ὅτι ἐπικείται ἡ σύναψις ὠρισμένου γάμου¹.

Τὸ ἀβαντάριον ὑπογράφει ὁ προικίζων θεῖος, ἱερομόναχος, καὶ ἕτερος ἱερωμένος, ὅστις ἦτο καὶ ὁ γραφεὺς αὐτοῦ.

Ἡ προικοδότησις ἐγένετο πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἀνεψιοῦ ἄνευ τῆς συντάξεως διαθήκης κατὰ μίμησιν τῆς συνηθιζομένης εἰς τὰς Κυκλάδας «προικίσεως» ὑπὸ τῶν γονέων τέκνων ἄνευ ἐπικειμένου γάμου, ἥτις ἐκαλεῖτο, ἄλλως, *ξεμοίραση*².

Ἐκ τοῦ ἀβανταρίου τούτου γίνεται φανερόν, ὅτι τὸ ἔγγραφον αὐτὸ ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν Κίμωλον καὶ διὰ τὸν καθορισμὸν προικὸς ἐπικειμένης μνηστείας. Ποῖος ἦτο ὁ τύπος τοῦ τελευταίου εἰς τὴν νῆσον ταύτην δὲν γνωρίζομεν, ὑποθέτομεν ὅμως ὅτι δὲν θὰ ἦτο διάφορος τοῦ τοῦ ἀβανταρίου τῶν ἄλλων μερῶν.

ΝΑΞΟΣ. — Ἡ νῆσος αὕτη εἶναι ἡ τελευταία, ἥτις θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ. Ἡ Νάξος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ὅπως καὶ κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν ἦτο ἡ ἐπισημότερα καὶ πολυανθρωποτέρα τῶν Κυκλάδων. Εἰς αὐτὴν τὸ ἀβαντάριον ἀπαντᾶται συχνὰ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως. Ἐπειδὴ δὲ μέχρι σήμερον οὐδὲν τοιοῦτον γνωρίζομεν νὰ ἐξεδόθῃ προερχόμενον ἐξ αὐτῆς, εἰς τὸ Παράρτημα τῆς παρούσης δημοσιεύομεν ὀκτὼ σχετικὰ ἔγγραφα, ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 1 - 8, διὰ τῶν ὁποίων παρέχεται πλήρης εἰκὼν τοῦτου.

Τὸ πρῶτον δημοσιευόμενον τοῦ ἐτους 1634 εἶναι τὸ ἀρχαιότερον ἐξ ὧν ἀβανταρίων ἐκ τῆς ἐν λόγῳ νήσου γνωρίζω. Εἶναι ὑπογεγραμμένον ὑπὸ δύο μαρτύρων καὶ κατατεθειμένον εἰς τὸν κώδικα τοῦ ἀβανταρίου Νάξου Ἰωάννου Μηνιάτη. Ἐγένετο

1) Ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ *Κιμωλιακά*, ἐκδοθέντα ἐπιμελεῖα Ἰω. Σπ. Ράμφοῦ (Ἀθῆναι, 1933), 49 - 50.

2) Πρβλ. τὸ εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 6 δημοσιευόμενον ἀβαντάριον. Ὁ θεσμὸς τῆς προικοδοτήσεως ταύτης, ἡ προικίσεως τῶν ἀρρένων τέκνων κατὰ τὸν γάμον των συνηθίζετο καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἀλλαχοῦ δὲ ἐκαλεῖτο *ξέκομμα*. Οὗτος ἰσχύων καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἐπήγαγεν ἀπὸ τὸ δημῶδες δίκαιον. Περὶ αὐτοῦ γενικῶς βλ. Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου. Ὁ Φαλκίδιος νόμος ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ (Ἀθῆναι, 1912), 73 σημ. 5. Τοῦ αὐτοῦ, εἰς *Δικαιοσύνη*, Η', 123. Γ. Μαριδάκη, Τὸ Ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων (Ἀθῆναι, 1922), 244. G. Michailides - Nourgos, *Contribution à l'étude des pactes successoraux*, ἐνθ' ἀν. § 86. Ἰ. Βισβίζη, *Περὶ ρητορικῆς καὶ σχέσεις*, 47 καὶ 49 — Διὰ δὲ τὰς Κυκλάδας βλ. Ἀ. Δρακάκη. Τὸ δικαίωμα τῆς προικὸς τῶν ἀρρένων τέκνων εἰς τὰς Κυκλάδας, εἰς *Θέμιδα* (Πράτσια), ΞΓ' (1952), 764 - 766. Ἰ. Κισκήρα, Προίξεις ἀρρένων ἐν Νάξῳ, εἰς *Ἐφημερίδα Ἑλλήνων Νομικῶν*, 22 (1955), 1313. Λορ. Καίρη, Ἱστορικὰ τινὰ περὶ τῶν ἐν Ἀνδρῶ νομικῶν ἐθίμων, εἰς *Ἀνδριακὲς Σελίδες*, τευχ. 3 (Ἀθῆναι, 1959), 4 καὶ σημ. 9, καὶ εἰς ἀνάτυπον.

ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς μελλονύμφης συναινέσει τῆς μητρός της καὶ καταγράφοντα εἰς αὐτὸ τὰ προικιζόμενα κινητὰ καὶ ἀκίνητα.

Τὸ δεύτερον εἶναι ὁμοίως ἀβαντάριον τοῦ ἔτους 1671, γραφὲν ὑπὸ προσώπου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα λόγῳ φθορᾶς τοῦ ἐγγράφου δὲν ἀναγιγνώσκεται, περιέχει καταγραφὴν τῶν προικῶν ἀμφοτέρων τῶν μνηστευομένων, ὑπογράφεται δὲ ὑπὸ τῶν δύο πενθερῶν τῶν συνιστώντων τὰς προίκας καὶ τοῦ γραφέως. Τοῦτο κατ' οὐδὲν διαφέρει ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ προικοσυμφώνου, ἐνεφανίσθη δὲ τὸ ἐπόμενο ἐτος 1672 εἰς τὸν νοτάριον καὶ παρουσίᾳ μαρτύρων κατετέθη εἰς τὴν Καντζελλαρίαν, συνταχθείσης ὑπὸ τούτου σχετικῆς πράξεως, οὕτω δὲ κατέστη προικοσύμφωνον.

Τὸ τρίτον ἐκ τῶν δημοσιευομένων ἐγγράφων, συνταχθὲν τὸ ἔτος 1680 ἐνώπιον νοταρίου μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, ἐξ οὗ εἶχε γεννηθῆ καὶ τέκνον, ὑπογράφεται παρὰ τῶν προικοδοτῶν γονέων, τῶν συζύγων καὶ τεσσάρων μαρτύρων. Δι' αὐτοῦ τροποποιεῖται ἐν μέρει τὸ πρὸ τοῦ γάμου γενόμενον ἀβαντάριον ἐνώπιον τοῦ πρωτονοταρίου Νάξου. Εἰς τὸ ἀβαντάριον ἐκεῖνο ἐπεφυλάσσοντο οἱ συμβαλλόμενοι νὰ κάμουν κοντετζιόνες εἰς τὸ προικοχάρτι. ¹⁾ Μὴ συνταχθέντος ὁμοῦς προικοσυμφώνου, διότι τὸ ἀβαντάριον, γενόμενον ὑπὸ νοταρίου, εἶχεν ἰσχὺν προικοσυμφώνου, συντάσσεται τὸ δημοσιευόμενον νοταριακὸν γράμμα, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ συμβαλλόμενοι τροποποιεῖν ἐν μέρει τὸ ἀβαντάριον καὶ προσθέτουν τὰς κοντετζιόνες. Ἡ τροποποιητικὴ δὲ αὕτη νοταριακὴ πράξις δὲν ἀποκαλεῖται προικοσύμφωνον, ἀλλὰ ὀνομάζεται διὰ τοῦ γενικοῦ ὅρου ἰνστρουμέντο ²⁾, πιθανὸν διότι τὸ μνημονευόμενον εἰς αὐτὴν ἀβαντάριον ἀπετέλει προικοσύμφωνον ἑξῆς.

Τὸ τέταρτον ἐγγράφον τοῦ ἰδίου ἔτους 1680 εἶναι διαθήκη, δι' ἧς ὁ διαθέτης ἐπικυροῖ τὰ προικοχάρτια τῶν δύο ἀποκατεστημένων ἤδη διὰ γάμου τέκνων του, ὡς πρὸς δὲ τὸ τρίτον (υἱὸν τοῦ Γιαννάκη), εἰς ὃν, ὡς λέγει ὁ διαθέτης, τοῦ ἔκαμεν «ἀβαντάριο τέλειο προικοχάρτιν», προσθέτει εἰς τοῦτο διὰ τῆς διαθήκης κοντετζιόν, ὅτι ἐὰν ἔλθῃ εἰς γάμον καὶ ἀποθάνῃ ἄκληρος, νὰ ἐπιστρέφουν τὰ προικισθέντα πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ἀδελφὴν του ἢ τὰ τέκνα της, χωρὶς νὰ δύναται οὗτος νὰ διαθέσῃ ἐξ αὐτῶν, εἰμὴ 20 ρεαλίων πρᾶγμα.

Τὸ πέμπτον, τοῦ ἔτους 1681, ἀποτελεῖ νοταριακὴν πράξιν νομιμοποιήσεως ἀβανταρίου τοῦ ἔτους 1680, διότι συνετάχθη μὲν τοῦτο ὑπὸ ἱερέως, ἀλλὰ ἦτο ἀμάρτυρον. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἀβαντάριον, παρισταμένου καὶ ἐγκρίνοντος τοῦτο καὶ τοῦ συζύγου τῆς προικιζομένης, οὕτω δὲ καθίσταται τοῦτο προικοχάρτιν.

1) Ὁ συντάξας τοῦτο Ἀντώνιος Μενδρινὸς ἦτο πρωτονοτάριος.

2) Βασιλ. XXII 1. 30, σχόλ. ἀρ. 1.

Τὸ ἕκτον ἀποτελεῖ «*ξομήραση*¹ καὶ ἀβαντάριο» γενόμενον ὑπὸ χήρας μητρὸς πρὸς υἱόν, τοῦ ἔτους 1683, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται τὸ ἐπόμενον ἔτος 1684 ὑπὸ τοῦ προικισθέντος, ἐγγάμου ἤδη, καὶ καταχωρίζεται εἰς τὴν μάννα τῆς καντζελλαρίας τοῦ νοταρίου.

Τὸ ἑβδομον τοῦ ἔτους 1684 εἶναι προικοσύμφωνον, τὸ ὁποῖον διαλαμβάνει ὅτι, ὅταν ἡ προικίζουσα μήτηρ ἐπάντρεψε τὴν θυγατέρα της τὸ ἔτος 1677, δὲν τῆς ἔκαμε «*προικοχάρτιν νοδαρικόν*», «*μόνο μὲ ἀβαντάριο της κατὰ τὴν ὀζάντζα. Τώρα τὴν σήμερον ἐκάλεσεν ἐμένα τὸν ὑπογράφοντα νοτάριον καὶ τοὺς κάτωθεν ἀξιοπίστους μαρτύρους καὶ κἀνι τους τὸ παρὸν προκόσινφονο*».

Τέλος, τὸ ὄγδοον τοῦ ἔτους 1800 ἀποτελεῖ ἐπίσης προικοσύμφωνον ἀφορῶν καθολικούς. Ἐκ τοῦ κειμένου ὁμῶς αὐτοῦ προκύπτει, ὅτι προηγουμένως εἶχε συνταχθῇ *σκίντζον*², εὐρισκόμενον εἰς χεῖρας τοῦ γαμβροῦ, διότι, ἐκτὸς τῶν ἀτομικῶς προικιζομένων ἐπίπλων, ἀνεγράφετο εἰς αὐτὸ ὅτι προικίζεται «*καὶ ὅ,τι ἄλλη συρμὴ χρειάζεται μιᾶς οἰκοκυρᾶς κατὰ τὸν σκίντζον, ὅπου ἔχει εἰς τὸ χέριν του ὁ γαμπρός. . .*».

Εἰς τὴν Νάξον καὶ μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην ἐξακολουθοῦν νὰ συντάσσωνται ἀβαντάρια μέχρι τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου, ἴσως καὶ μετ' αὐτήν.

Εἰς τὰ ἀβαντάρια καὶ τῆς νήσου ταύτης καταγράφονται τόσοι τὰ προικιζόμενα κινητὰ, ὅσον καὶ τὰ ἀκίνητα.

Ἀρχικῶς εὐρίσκομεν χωριστὸν ἀβαντάριον δι' ἓνα ἕκαστον τῶν μνηστευομένων. Οὐχ' ἦττον ὁμῶς ὑπάρχουν ἀβαντάρια περιλαμβάνοντα τὰς προίκας ἀμφοτέρων τούτων.

Τὰ ἀβαντάρια καὶ τῆς νήσου ταύτης διὰ νὰ ἰσχύσουν ὡς προικοσύμφωνα ἀπαιτεῖτο ἢ νὰ συνταχθοῦν ὑπὸ νοταρίου ἢ νὰ ἐμφανισθοῦν μετέπειτα εἰς αὐτὸν καὶ νὰ καταχωρισθοῦν εἰς τὴν μάννα τῆς Καντζελλαρίας του. Τοῦτο, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἐτηρεῖτο μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως, ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις δὲ ταύτας ἴσχυεν ὡς προικοσύμφωνον, ἀφοῦ οὕτως εἶχε περιβληθῇ τὸν τύπον τούτου.

1) Βλ. ἄνωτέρω σελ. 28, σημ. 2.

2) Ἡ λέξις *σκίντζος* ἢ *σκίτζος* εἶναι μεταγραμμатισμὸς τῆς ἰταλικῆς *schizzo*, ἣτις σημαίνει προσχεδιάσμα, σκιαγράφημα. Αὕτη ἀπαντᾶται εἰς τὴν Νάξον, ἀλλὰ σπανίως, εἰς προικοσύμφωνα πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀβανταρίου. Ὁμοίως, ὡς βλέπομεν, ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ Γραπτὰ ἔθιμα τῆς Νάξου τοῦ 1810 (ἄρθρ. πε') ὡς *συνώνυμο*ς τοῦ ἀβανταρίου. Εἰς τὴν νοταριακὴν πρακτικὴν τῆς Ἰταλίας, ἰδίᾳ τῆς Βενετίας, ὡς θὰ ἴδωμεν, γίνεται χρῆσις καὶ τῆς λέξεως ταύτης πρὸς δήλωσιν πράξεως (σχεδίου) — ἀσχέτου πρὸς τὸ ἀβαντάριον — καταρτιζομένης καὶ ἐγγραφομένης ὑπὸ τοῦ νοταρίου εἰς εἰδικὸν πρωτόκολλον αὐτοῦ, πρὸ τῆς συντάξεως οἰασδῆποτε νοταριακῆς πράξεως καὶ ὄχι μόνον τῶν προικοσυμφώνων.

Ἀντιθέτως, τὰ μὴ ἰσχύσαντα Γραπτὰ ἔθιμα τῆς Νάξου τοῦ ἔτους 1810, εἰς τὸ ἄρθρον πε' ὀρίζουν, ὅτι «τὰ κατὰστιχα τῆς προικὸς (σκίντζοι ἢ ἀβαντάρια), ἐὰν ὧσιν ὑπογεγραμμένα τῇ ἰδίᾳ χειρὶ τοῦ προικοδοτοῦντος καὶ τινων ἀξιοπίστων μαρτύρων λογίζονται ὡς προικοσύμφωνα καὶ ἔχουσι τὸ αὐτὸ κῦρος, τὸ ὁποῖον ἔχουσι κακεῖνα», δηλαδή θεωροῦν περιττὴν τὴν σύμπραξιν νοταρίου ἢ τὴν καταχώρισιν αὐτῶν εἰς τὴν Καντζελλαρίαν.

Τοῦτο εἶναι συνεπὲς πρὸς τὰ ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ ἁρθρου πγ' τῶν ἰδίων Ἐθίμων, ὅπερ ὀρίζει τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν προικοσυμφώνων. Ἴσως αἱ διατάξεις αὗται τῶν Γραπτῶν Ἐθίμων τοῦ 1810 ἀποτελοῦν μίαν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ συντάκτου αὐτῶν Ἰλαρίωνος εἰσαχθεῖσων καινοτομιῶν, αἵτινες ὑπῆρξαν ἀφορμὴ τῆς μὴ παραδοχῆς των ὑπὸ τῶν Ναξίων.

Γενικῶς ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν εἰς τὰς διαφόρους νήσους τῶν Κυκλάδων, ὡς καὶ τὴν Σκῦρον ἐμφανιζομένων ἀβανταρίων ἐξάγεται, ὅτι τοῦτο ἀρχικῶς ἦτο ἰδιωτικὸν ἀμάρτυρον σημεῖωμα τῶν προικοδοτοῦντων γονέων τῆς νύμφης, ὑπογεγραμμένον παρ' αὐτῶν καὶ ἐγχειριζόμενον εἰς τὸν γαμβρὸν, περιέχον λεπτομερῆ καταγραφὴν τῶν τε μνητῶν καὶ ἀκινήτων, ἅτινα οὗτοι ἔσαν διατεθειμένοι νὰ συστήσουν ὡς προῖκα. Μετὰ τοῦτο ἐπισημοποιεῖτο ἡ μνηστεία, ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ γάμου συνετάσσετο βάσει τοῦ ἀβανταρίου τὸ προικοσύμφωνον, ὅποτε ἐκεῖνο ἔπαυε νὰ ἔχῃ ἀξίαν τινά.

Ἐκτὸς τοῦ ἀβανταρίου τῆς νύμφης, ἀπαντᾶται εἰς χωριστὸν ὅμοιον ἔγγραφον καὶ ἐκ μέρους τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ κατάλογος περὶ τῆς συσταθησομένης εἰς τοῦτον προικὸς. Εὐρίσκονται ὅμως καὶ ἀβαντάρια, εἰς ἃ καταγράφονται ἀμφότεραι αἱ προῖκες (νύμφης καὶ γαμβροῦ), τίθενται δὲ ἀκόμη εἰς αὐτὰ καὶ αἱ κοντετζιόνες¹. Τὰ οὕτω συντεταγμένα τοιαῦτα ἔγγραφα ἠδύναντο νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς τὴν Καντζελλαρίαν τῆς νήσου διὰ νὰ ἐπικυρωθοῦν ὑπὸ τοῦ νοταρίου καὶ νὰ καταχωρισθοῦν εἰς τὴν μάννα τούτου, παρουσίᾳ μαρτύρων, καὶ ἐν γένει νὰ περιβληθοῦν τοὺς ὑπὸ τῶν ἐθίμων ἐκάστης νήσου ἀπαιτούμενους τύπους διὰ τὸ κῦρος τοῦ προικοσυμφώνου, ὅποτε, εἶναι εὐνόητον, ἴσχυον ταῦτα ὡς προικοσύμφωνα.

Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τὰς Κυκλάδας ὀλίγα ἀβαντάρια ἀνευρίσκονται ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ διασωθέντα προικοσύμφωνα, προφανῶς, διότι ἐκ τῶν συνταχθέντων ἐξ ἐκείνων δι' ὅσα ἐπηκολούθησεν ἡ σύνταξις προικοσυμφώνου, θὰ κατεστράφησαν τὰ περισσότερα ὡς ἄχρηστα. Ἐκτὸς τούτου, εἶναι πιθανόν, ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

1) Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 25 τὴν διάκρισιν τῶν δύο εἰδῶν ἀβανταρίων τῆς νήσου Θήρας.

ἐγίνοντο ἀβαντάρια ἐπὶ μνηστειῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν ἢ ὅσας ἐπρόκειτο νὰ βραδύνη ἢ τέλεισι τοῦ γάμου ἢ οἱ μνηστευόμενοι διέμενον εἰς διαφόρους τόπους, οὐχὶ δὲ ἐπὶ πάσης ἀνεξαιρέτως μνηστείας.

Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται, πότε ἐνεφανίσθη εἰς τὰς Κυκλάδας τὸ ἀβαντάριον ὡς ἔγγραφον προικὸς;

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο πᾶν ἄλλο ἢ εἶναι εὐκολος. Ἀτυχῶς, τὰ πλεῖστα, ἐὰν ὅχι ὅλα τῶν πρὸ τῆς Ἀπελευθερώσεως ὑπαρχόντων ἐλληνικῶν ἀρχείων, ὡς προσελέχθη, εἶναι κατεστραμμένα, δι' αὐτὸ καὶ ἡ σύνθεσις ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου εἶναι πολὺ δυσχερὴς¹.

Εἰδικῶς εἰς τινὰς τῶν νήσων τούτων σώζονται μερικὰ ἀρχεῖα ἀρχιεπισκοπῶν καὶ μοναστηρίων τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ ἐλάχιστα ἰδιωτικὰ περιέχοντα πηγὰς διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς Φραγκοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, πιθανῶς δὲ καὶ πολυτίμους τοιαύτας, λόγῳ τῆς παλαιότητός των. Ταῦτα ὅμως ἔχουν ἐρμητικῶς κεκλεισμένας τὰς θύρας των εἰς τοὺς μελετητάς.

Οὕτως οὐδὲν ἀβαντάριον τῆς ἐποχῆς τῆς Φραγκοκρατίας γνωρίζομεν. Τὸ ὅτι δὲν ἔχομεν γνωστὸν τοιοῦτον ἔγγραφον τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ἐν μέρει δεδικαιολογημένον, καθ' ὅσον τοῦτο ἦτο ἰδιωτικόν, ἔχον δὲ τὴν ἰσχύν τοῦ ἅμα τῇ συντάξει τοῦ προικοσύμφωνου. Ἀλλὰ μήπως ὁ μελετητὴς ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του προικοσύμφωνα τῆς Φραγκοκρατίας, πλὴν τῶν ὀλίγων σημειωθέντων ἀνωτέρω;²

Ὡς ὅμως προδίδεται ἐκ τῆς χρησιμοποιουμένης ὀνομασίας αὐτοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν διὰ τῆς βενετικῆς λέξεως ἀβαντάριον, ἀναμφισβητήτως ἦτο τοῦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δουκάτου, χωρὶς αὐτὸ νὰ προδικάζῃ τί περὶ τῆς καταγωγῆς του, διότι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ὑποχρεωμένοι εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ δικαστήρια τῶν δυναστῶν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν γλῶσσαν τούτων. Ἐὰν τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐνεφανίζετο εἰς τὰς Κυκλάδας τὸ πρῶτον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἀσφαλῶς θὰ ἔφερεν ὄνομα ἐλληνικόν.

Τὰ ἀβαντάρια παρουσιάζονται καὶ εἰς συχνὴν ἀναλόγως χρῆσιν μετὰ τὴν κα-

1) Ἰ. Βισβίζη, Τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ δικαίου, εἰς Ε.Α.Ι.Ε.Δ., 6 (1955) καὶ εἰς ἀνάτυπον, 133 ἐπ.

2) Σελ. 16 σημ. 3. — Μεταξὺ τῶν δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου νοταριογραμμάτων τῆς Νάξου εἰς τὰ Ναξιακὰ ἔγγραφα ὑπάρχει ἓν, τὸ ὑπ' ἀριθ. 10 (σελ. 22), εἰς ὃ ἀναγράφεται, ὅτι ἐκλήθη ὁ νοτάριος ὑπὸ τῆς μητρὸς αἶνα γράψω καὶ τελιόσω τὸ παρὸν προικοσύμφωνον τῆς θυγατέρας κατὰ πῶς φαίνεται καὶ δὲν τῆς ἤκαμεν πάτους ὄντε τὴν ἐπάνδρευσεν. . . » (πάτοι=πάκτα). Ἐν ἄλλοις λόγοις, λέγει ὁ νοτάριος, ὅτι ἐκλήθη νὰ γράψῃ καὶ καταστήσῃ ἔγκυρον (τελειόσω=καταστήσω τέλειον) τὸ προικοσύμφωνον, διότι δὲν τῆς ἔκαμε πάτους (κοντετζιόνες) ὄντε τὴν ἐπάνδρευσεν. Ἦτοι, τῆς ἔκαμεν ἔγγραφον περὶ τῆς προικὸς, χωρὶς ὅμως κοντετζιόνες. Τί ἡδύνατο νὰ ἦτο τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο; Μήπως ἦτο ἀβαντάριον;

τάλυσιν τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου, ἥτοι ἀπὸ τοῦ πρώτου τετάρτου περίπου τοῦ 17ου αἰῶνος, καὶ ἀκριβῶς ἀφ' ἧς ἐποχῆς σώζονται νοταριακοὶ κώδικες.

Ταῦτα ὅμως ἔπρεπε νὰ ἦσαν εἰσηγμένα παλαιόθεν διὰ νὰ ἔχουν γενικὴν διάδοσιν εἰς τὰς Κυκλάδας, προσέτι δὲ καὶ ἐπὶ γάμων καθολικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος νὰ εἶναι ἐν χρήσει ὑπὸ ἄλλο ὄνομα, ὡς καὶ εἰς μέρη ὅπου ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶχε καταλυθῇ ἡ λατινικὴ αὐτοκρατορία. Οὕτως, ὡς ἐσημειώσαμεν, διατηρεῖται καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὰ χωρία τῆς Μονεμβασίας¹, ὅπου ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ὑπῆρξεν ὀλιγοχρόνιος, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1248² μέχρι τῆς παραδόσεώς της εἰς τὸν Μιχαήλ Η' Παλαιολόγον³ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἡττηθέντος καὶ αἰχμαλωτισθέντος Πρίγκιπος τοῦ Μορέως.

Ἀσχέτως δὲ ἄλλων λόγων, εἶναι ἀποκρουστέα ἐκδοχὴ περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἐγγράφου τούτου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ ἐπιδράσεως φραγκικῶν ἐθιμῶν καὶ νὰ παρέμεινεν ἡ συνήθεια αὕτη διαδεδομένη καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ μετ' αὐτήν. Καθ' ὅσον, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν εἶναι ταῦτα γνωστὰ ὡς ἐγγραφα προικὸς εἰς τοὺς Βενετοὺς ἢ τοὺς ἄλλους Φράγκους δυνάστας καὶ ὅτι τοὺς Γάλλους, ἡ συνήθεια τῶν ἀβανταρίων συναντᾶται εἰς ἀπομακρυσμένα ἀλλήλων μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἅτινα ἐδυναστεύθησαν ἀπὸ δυνάστας διαφόρου καταγωγῆς καὶ ἔχοντας δίκαιον τοῦ γάμου ἐντελῶς διάφορον. Οὕτως ἀπαντῶνται ταῦτα, ἐκτὸς τῶν Κυκλάδων, εἰς Σκῦρον, Μονεμβασίαν, Ἀργυράδες, Λευκίμνη (Κερκύρα) καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν, ἔτι δὲ καὶ εἰς ἄλλα μέρη, ὡς θὰ ἴδωμεν. Εἰς τὴν Σιάτισταν ἀνευρίσκεται ἐγγραφον, ὅμοιον πρὸς τὸ ἀβαντάριον ὑπὸ τὸ ὄνομα «ξεστοίχι» ἢ «ξηστοίχι». Τοῦτο, προερχόμενον καὶ ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης, περιεῖχε καταγραφὴν τῆς συσταθησομένης προικὸς αὐτῆς, ἀπεστέλλετο δὲ πρὸς τὸν μέλλοντα μνηστῆρα κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων διὰ τὸ συνοικέσιον, καὶ ἐὰν συνεφώνει οὗτος, ἐθεωρεῖτο τετελεσμένη ἡ μνηστεία καὶ ἐκοινολογεῖτο⁴. Τὸ ξεστοίχι ἀπετέλει ἐπίσης τὴν βάσιν τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου ὑπογραφομένου προικοσυμφώνου⁵.

Κατὰ ταῦτα, πρέπει ἀλλαχοῦ ν' ἀναζητήσωμεν τὴν καταγωγὴν τοῦ ἀβαντα-

1) Ἀνωτέρω, σελ. 21-22.

2) D. A. Z a k y t h i n o s, Le Despotat grec de Morée I (Paris, 1932), 14.

3) Αὐτόθι, 16 ἐπ.

4) Κ. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, "Ἐθιμα τοῦ γάμου ἐν Σιατίστῃ, εἰς Μακεδονικά, Α' (Θεσσαλονίκη, 1940), 265 - 266,

5) Ξεστοίχι ἐκ Σιατίστης τοῦ ἔτους 1831 μετὰ σημειώματος περὶ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἀ. Σ ι γ ᾶ λ α, Πατριαρχικαὶ πράξεις, Φερμάνια καὶ ἄλλα τινὰ ἐγγραφα, ἐνθ' ἀν., 306 - 308.

ρίου. Ἀποκλειομένης δὲ τῆς γαλλικῆς ἢ τῆς βενετικῆς προελεύσεως τούτου¹, πρέπει ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ νὰ εἶναι ἢ αὐταὶ αὗται αἱ Κυκλάδες, πρᾶγμα ἀποκρουόμενον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὅμοιον ἔγγραφον ἀπαντᾶται καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἀπομεμακρυσμένα καὶ ἄσχετα πρὸς τὰς νήσους αὐτάς, ἢ νὰ ἀνάγεται εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ὡς τοῦτο πιστεύομεν.

Τὴν τελευταίαν ταύτην ἐκδοχὴν θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀποδείξωμεν ἢ, τουλάχιστον, νὰ πιθανολογήσωμεν.

Ὁ κανονισμὸς τοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος τῶν μελλόντων νὰ συνέλθουν εἰς γάμον ἦτο ἐκπαλαι μία βασικὴ οὐσιαστικῶς προϋπόθεσις τῆς μνηστείας καὶ τοῦ γάμου. Δὲν πρόκειται ὅμως νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ γενικῶς ἡ ἱστορία τούτου — ἐξερχομένη τοῦ θέματος τῆς παρούσης — ἀλλὰ μόνον καθ' ὃ μέρος συντελεῖ εἰς τὴν διασάφησιν τῶν ἀφορώντων τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀβανταρίου.

Ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας ἠννοήθη, ἀλλὰ καὶ ἐχρησιμοποιήθη τὸ περὶ προικὸς ἔγγραφον κατ' ἀρχὰς μὲν διὰ τὸν γάμον, ὕστερον δὲ καὶ διὰ τὴν μνηστείαν. Οὕτως ὁ Ἰουστινιανὸς ὥρισεν, ὅτι διὰ τὴν σύστασιν τῆς προικὸς ἤρκει καὶ ψιλὸν

1) Τὸ ὅτι εἰς τὰς Κυκλάδας ἐχρησιμοποιοῦν τὸ ἀβαντάριον ὄχι μόνον βενετοί, ἀλλὰ καὶ καθολικοὶ ἀπόγονοι ἀποίκων, οἵτινες ἐκλήρουν τὴν συζυγικὴν κοινοκτημοσύνην εἰς τοὺς γάμους τῶν, δὲν νομίζομεν ὅτι ἀποτελεῖ ἐνδείξιν τινά, ὅτι τὸ ἔγγραφον τοῦτο εἰσῆχθη ὑπὸ τῶν ἀποίκων Φράγκων. Διότι ἡ εἰσαχθεῖσα παρ' αὐτῶν μορφή τῆς συζυγικῆς κοινοκτημοσύνης περιελάμβανε μόνον τὰ μετὰ τὸν γάμον ἐπίκτητα περιουσιακά στοιχεῖα, κατὰ δὲ τὴν σύναψιν τοῦ γάμου συνιστᾶτο πάντοτε προῖξ (τόσον τῆς γυναικὸς, ὅσον καὶ τοῦ ἀνδρὸς) καὶ ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἀποίκων τούτων, ὅπως ἀκριβῶς συνέβαινε καὶ εἰς τοὺς γάμους τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, τῶν μὴ ἀποδεχθέντων τὸ σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης — Κατ' ἀκολουθίαν, τὸ ἀβαντάριον ἀφορὸν τὴν προῖκα, ἦτο ἔγγραφον χρήσιμον εἰς ἀμφοτέρους. Ἀποτελεῖ δέ, νομίζομεν, μίαν περίπτωσιν, καθ' ἣν τὸ δίκαιον τῶν ἀποίκων Φράγκων προσέλαβε στοιχεῖον ἐκ τοῦ δικαίου τῶν ὑποδουλωθέντων. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν, ὅτι ἐνῶ ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν συζύγων μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Φραγκοκρατίας ἔπαυσεν ἰσχύουσα εἰς τὰς Κυκλάδας, ἐξαιρέσει τῆς Σύρου, τῶν καθολικῶν τῆς Τήνου καὶ τινῶν καθολικῶν τῆς Νάξου, τὸ ἀβαντάριον ἐξηκολούθει χρησιμοποιούμενον γενικῶς εἰς ὅλας τὰς Κυκλάδας μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως, τόσον ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν καθολικῶν πάσης ἐθνικότητος. Βλ. διαθήκην τῆς 1 Αὐγούστου 1723 τῆς καθολικῆς Καντζιάννας χήρας Crusino Coronello, εἰς *Ἐπετηρίδα Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν*, Δ' (1964), 406. Προσέτι ὅρα καὶ τὸ εἰς τὸ Παράρτημα δημοσιευόμενον ὑπ' ἀρ. 8 προικοσύμφωνον καθολικῶν τῆς Νάξου, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι εἶχε συνταχθῇ προηγουμένως σκίντζον, ὅπερ ἐνταῦθα σημαίνει ἀβαντάριον. Ἐὰν σκίντζον ἐσήμαινεν εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο τὸ ἐν τῇ Δύσει συντασσόμενον ὑπὸ τοῦ νοταρίου σχέδιον νοταριακοῦ ἐγγράφου, τοῦτο δὲν θὰ εὕρισκετο εἰς χεῖρας τοῦ γαμβροῦ, ὡς δηλοῦται ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ εἰς τὸ εἰδικὸν πρωτόκολλον τοῦ νοταρίου. Ἄλλως δὲ σχέδια νοταριακῶν προικοσυμφώνων δὲν συνετάσσοντο κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν εἰς τὰς Κυκλάδας. Πρβλ. ὡσαύτως ἀνωτέρω, σελ. 30, σημ. 2, ἐτι δὲ καὶ κατωτέρω.

σύμφωνον¹. Μετ' ὀλίγον δὲ τὸ προικῶν ἐγγράφον κατέστη συστατικὸς τύπος τοῦ γάμου, ὡς καὶ τῆς μνηστείας ὠρισμένης τάξεως προσώπων², διὰ ν' ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τῆς ἱερολογίας, ἀρχικῶς μὲν ὡς πρὸς τὸν γάμον, ἔπειτα δὲ κατ' ἐπέκτασιν καὶ εἰς τὴν μνηστείαν. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο νὰ δημιουργηθῇ καὶ ἴδιον εἶδος μνηστείας, τῆς ἱερολογημένης ἢ ἐντελοῦς, παραμένοντος ὅμως ἐν ἰσχύι καὶ τοῦ ἐγγράφου³, ὡς ἐνὸς τῶν συστατικῶν τύπων τοῦ ἐτέρου εἶδους τῆς μνηστείας, τῆς ἀνιερολογήτου ἢ ἀτελοῦς ἀποκληθείσης.

Ἀλλὰ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως καὶ τοῦ τύπου τῆς ἀτελοῦς, ὡς καὶ τῆς ἱερολογημένης μνηστείας, ἔτι δὲ καὶ περὶ τοῦ τύπου τῆς συνάψεως τοῦ γάμου ὁ μελετητὴς ἔχει τὸ εὐτύχημα νὰ εὐρίσκη εἰς τὴν ἐλληνικὴν βιβλιογραφίαν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἔργον ἐξαίρετον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσονται καὶ ἀποσαφηνίζονται πλήρως τὰ θέματα ταῦτα⁴. Ὡς ἐκ τούτου θὰ περιορισθῶμεν νὰ εἰπώμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἱερολογημένης μνηστείας καὶ περὶ τοῦ τύπου τῆς ἐγγράφως συνιστωμένης ἀτελοῦς τοιαύτης.

Πρὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἤρχισεν ἐπικρατοῦσα συνήθεια περὶ τελέσεως δι' ἱερολογίας καὶ τῆς μνηστείας, ἴσως ἐπηρεασθεῖσα ἐκ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Τὴν συνήθειαν ταύτην ἡ Ἐκκλησία ἐνίσχυε καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Βοτανειάτης ἐπικυροῦν τὰς σχετικὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις τοῦ Πατριάρχου Σιφιλίνου, μετ' αὐτὸν δὲ πράττει τὸ ἴδιον ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς διὰ τῶν Νεαρῶν τοῦ 24 καὶ 31, τῶν ἐτῶν 1084 καὶ 1092⁵. Ἀλλὰ ἡ συνήθεια ἢ καὶ αὐτὸς ὁ νόμος, ὅταν δὲν ὑπηρετῇ τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας δι' ἃς ἐνομοθετήθη, ἀλλὰ τουναντίον τὰς δυσχεραίνει ἢ καὶ ἀποτελεῖ ἐμπόδιον εἰς τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῶν, δὲν ἐπιζῇ. Τίθεται ἐκποδὼν ὑπὸ τοῦ ἐθίμου — ἐὰν δὲν προλάβῃ ἕτερος νόμος νὰ τὸν καταργήσῃ — οἰαιδήποτε μάλιστα ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις καὶ ἐὰν τεθοῦν διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἐθίμου.

Οὕτω καὶ ἡ ἱερολογία τῆς μνηστείας, δι' ἧς αὕτη ἐξωμοιώθη σχεδὸν πρὸς τὸν γάμον, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ἐπέφερε πολλὰ καὶ μεγάλα ἄτοπα. Ἦνοιξεν εἰς τὸν γαμβρὸν ἐλευθέραν τὴν εἰσοδὸν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ἐνίοτε δὲ προεκάλει τὴν συνοίκησιν ἢ καὶ τὴν ἀπόκτησιν τέκνου. Συνεπήγετο τὴν ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ τῆς ἐντελοῦς μνηστείας τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου. Ἐπροκάλει ἀνωμαλίαν εἰς τὰ

1) K. 4.29.25 — Βασ. 26.7.89, K. 5.11.5,6 — Βασ. 29.1.85,86.

2) Νεαρὰ Ἰουστ. 117, 4 — Βασ. 28.1.5 καὶ σχόλ.

3) Ἐκλογή I, 1.

4) Γ. Σ. Μαριδάκη, Τὸ Ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, §§ 1, 2, 3, 5 καὶ 6.

5) Ἐνθ' ἀν., 16 - 18.

οικονομικά ζητήματα. Διότι ἡ σύστασις τῆς προικὸς ἐγένετο πολλάκις συγχρόνως μὲ τὴν τέλεσιν τῆς ἱερολογημένης μνηστείας, συχνὰ δὲ παρεδίδετο μέρος ἢ καὶ τὸ ὅλον τῆς προικὸς εἰς τὸν γαμβρόν. Καὶ ναὶ μὲν ἐτέλει ἡ σύστασις τῆς προικὸς ὑπὸ τὴν αἵρεσιν τῆς τελέσεως τοῦ γάμου, ἐν ματαιώσει δὲ τούτου ἀνεζητεῖτο ἡ δοθεῖσα τυχὸν προίξ, ἀλλὰ ἦτο πάντοτε δυνατὴ ἡ ἀπόδοσις;

Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ ἱερολογία ἀντεστρατεύετο πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν σκοπὸν τῆς μνηστείας. Διότι ἡ ἐντελὴς μνηστεία δὲν ἔδιδε τὸν χρόνον πρὸς ἔγκαιρον ἐξακρίβωσιν τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ τῶν προϋποθέσεων δι' ἓνα εὐτυχῆ γάμον, ὥστε, ἐν ἐλλείψει πιθανότητος περὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεώς του, ν' ἀποτραπῇ οὗτος διὰ τῆς ἐγκαίρου διαλύσεως τῆς μνηστείας καὶ ἡ διάλυσις αὕτη νὰ μὴ ἔχῃ συνεπείας βαρείας διὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον ἢ καὶ δι' ἀμφοτέρους τοὺς μνηστευμένους.

Ὅπως δὴποτε εἶναι βέβαιον, ὅτι εἰς ὠρισμένας περιφερείας οὐδέποτε ἐφηρμόσθη ἡ ἱερολογημένη μνηστεία, εἰς ἄλλας δὲ ἐπικρατήσασα ἀρχικῶς, ἐγκατελείφθη ὕστερον, ἀπαντωμένη σποραδικῶς.

Σχετικῶς μὲ τὴν μνηστείαν αὐτὸς οὗτος ὁ Βαλσαμὼν κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς ἀπόκρισίν του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Μᾶρκον ἀναφέρει¹ «εἰ δὲ κατὰ τὴν κρατοῦσαν συνήθειαν ὡς μαρτυροῦμεν, εἰς πάντα σχεδὸν τὰ μέρη τοῦ νότου καὶ τῆς ἀνατολῆς, ἑλλοτρώπως ὁ θανὼν τὴν περιούσαν ἡρραβωνίσαστο. . .», δηλαδὴ δὲν ἐτελέσθη ἡ μνηστεία, «ἦτοι ὁ ἀρραβὼν. . . κατὰ τὴν ὑποτύπωσιν τῆς νεαρᾶς νομοθεσίας τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως κυρίου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ μετὰ τελετῆς, τῶν συνήθων εὐχῶν. . .».

Ὁ δὲ Ἀλέξιος Σπανὸς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων² μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι κατὰ τὴν συνήθειαν ἥτις ἐπεκράτει ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἡ μνηστεία ἐγένετο ὅχι κατὰ τὴν ὑποτύπωσιν τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ἀλλὰ μὲ ψιλὰ σύμφωνα.

Εἰς τὰ μέρη τοῦ νότου ἅτινα ἀναφέρει ὁ Βαλσαμὼν, πρέπει νὰ συμπεριελαμβάνοντο καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἡ Κρήτη, αἱ Ἰόνιοι νῆσοι καὶ γενικῶς τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος. Πράγματι δὲ εἰς αὐτὰ τὰ μέρη δὲν συνηθίζετο ἡ ἱερολογημένη μνηστεία. Ὁ ἐπικρατῶν γενικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν καὶ τὴν Τουρκοκρατίαν τύπος ἦτο, κατὰ κανόνα, ὁ τῆς μὴ ἱερολογημένης, τῆς ἀτελοῦς μνηστείας. Οὐχ' ἦττον φαίνεται, ὅτι εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐγίνοντο, σπα-

1) Σύνταγμα θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων ὑπὸ Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ (Ἀθῆναι, 1852), IV, 453.

2) Ἐγχειρίδιον περὶ τῶν συνοικεσιῶν (Παράρτημα εἰς τὴν Ἑξάβιβλον Ἀρμενοπούλου) Κεφ. 8ον «Εἰ δὲ καὶ ἡρραβωνίσαστο ὅχι κατὰ τὴν ὑποτύπωσιν τῆς μνηστείας (Νεαρεὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ), ὅπως εἴπομεν, ἀλλὰ μὲ ψιλὰ σύμφωνα, καθὼς τώρα συνηθίζουν».

νίως ὅμως, καὶ ἱερολογημένοι μνηστεῖται. Τοῦτο ἐξυπακούεται ἐκ τῆς ἐκδόσεως κατὰ τὰ ἔτη 1834 καὶ 1835 δύο Ἑγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος ἐγκρίσει τῆς Κυβερνήσεως, ἐχουσῶν ἰσχὺν νόμου, δι' ὧν ἀπηγορεύθη ἡ ἱερολογία εἰς τὰς μνηστείας¹.

Καὶ ἤδη ἐξεταστέον, πῶς ἐτελοῦντο εἰς τὴν πράξιν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους αἱ ἐγγράφως συνιστώμεναι ἀτελεῖς μνηστεῖαι;

Ὅτι ἐγγράφως συνηθίζοντο νὰ γίνωνται, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, αἱ ἀτελεῖς μνηστεῖαι ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τινὰ μέρη αὐτῇ αὕτῃ ἡ μνηστεία ἐκαλεῖτο *χάρτωμα*² (ἐκ τοῦ *χάρτης*=ἐγγραφον), εἰς ἄλλα δὲ ἡ περὶ αὐτῆς συμφωνία ὠνομάζετο *δεσμωτικὰ ἐγγραφα*³ ἢ *δεσμωτικὰ χαρτία*⁴.

Πρὸς ἀνεύρεσιν δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνήπτοντο εἰς τὴν πράξιν κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν αἱ ἀτελεῖς μνηστεῖαι, μᾶς προσφέρει ὄχι ἀσήμαντον βοήθειαν ἐλληνικὸν ἐγχειρίδιον, συνταχθὲν εἰς Καλαβρίαν καὶ προωρισμένον διὰ τοὺς Ἑλληνας τῆς Κάτω Ἰταλίας, γνωστὸν δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Prochiron legum*. Ἡ ἀρχικὴ σύνταξις τοῦ δὲν ἦτο ἀρχαιοτέρα τοῦ 920, ἀλλὰ δὲν εὑρέθη χειρόγραφον τῆς πρώτης ταύτης μορφῆς του.

Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο ἐξεδόθη ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ κώδικος 945 κατὰ ἀνασύνταξιν τοῦ γενομένην, πιθανῶς, περὶ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος, πάντως ὄχι μετὰ τὸ 1200⁵.

Τὸ *Prochiron legum* περιέχει βυζαντινὸν δίκαιον μὲ ξενικὰς τινὰς ἐπιδράσεις, ἰδίᾳ τοῦ λογγοβαρδικοῦ δικαίου. Πᾶς διατάξις αὐτοῦ ἀντλεῖ ἐκ τῆς Ἑκλογῆς, τῆς Ἐπαναγωγῆς καὶ τῆς Ἐπιτομῆς τῶν Νόμων, περιέχει δὲ καὶ τινὰ χωρία ἐξ ἄλλων βυζαντινῶν πηγῶν ἢ ἰδιωτικῶν ἐγχειριδίων⁶.

Εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ εὑρίσκονται παρεμβεβλημένοι ἐρμηνευτικαὶ γλῶσσαι (*glosse*), ἀναγνωριζόμεναι εὐκόλως ἐκ τῶν προτασσομένων συνήθως εἰς αὐτάς ἐπεξηγηματικῶν λέξεων «τουτέστι», «ἡγουν», «ἦτοι». Ὑπάρχουν ὅμως καὶ γλῶσ-

1) Αἱ Ἑγκύκλιοι αὗται ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Στ. Γιαννοπούλου, Συλλογὴ Ἑγκυκλίων τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆναι, 1901), 456-7, καὶ ὑπὸ J. Z h i s h m a n, μετφρ. Μ. Ἀποστολοπούλου, Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου, Α' (Ἀθῆναι, 1912), 288-289. Βλ. καὶ Ἀ. Μομφερράτου, Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀστικοῦ δικαίου, Β'. Οἰκογενειακὸν δίκαιον (Ἀθῆναι, 1914), 102 καὶ σημ. 3 καὶ 4.

2) Εἰς τὴν Κύπρον, Ἀσσίζαι τῆς Κύπρου Α, ρνζ καὶ Β, ρνδ, εἰς Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ΣΤ', 119, 369.

3) Βαλσαμῶνος σχόλ. εἰς Νομοκάν. Φωτίου (Σύνταγμα, ἐνθ' ἀν., I, 300).

4) Βαλσαμῶνος σχόλιον εἰς τὸν 98 Κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου (Σύνταγμα, II, 541).

5) Τὸ *Prochiron legum* ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν Fr. Brandileone e V. Puntoni (Roma, 1895).

Περὶ τῆς χρονολογίας του βλ. πρόλογον τοῦ ἐκ τῶν ἐκδοτῶν του Brandileone, XIV - XVI.

6) Ἐνθ' ἀν., VIII.

σαι असंμφωνοι πρὸς τὴν ὑπόλοιπον κατασκευὴν τῆς φράσεως, περιέχουσai δὲ πλάνας καὶ σφάλματα προφανῇ, μὴ δυνάμεναι νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τοὺς ἀρχικοὺς συντάκτας αὐτοῦ. Τὰς τελευταίας ταύτας γλώσσας θεωρεῖ ὁ Brandileone, ὅτι εἶναι πρωτότυποι σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν γεγραμμέναι εἰς τὸ περιθώριον ἢ τὰ διάστιχα τοῦ χειρογράφου ὑπὸ προσώπων μὴ νομικῶν καὶ αἵτινες μετετέθησαν εἰς τὸ κείμενον ὑπὸ ἀντιγραφῶν τοῦ χειρογράφου. Αὗται εἶναι προῖον μᾶλλον σχολαστικόν, ἐξ οὗ πρέπει νὰ συναχθῇ, ὅτι τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο ἐχρησίμευε καὶ πρὸς διδακτικὸν σκοπὸν σχολῆς τινός¹.

Πάντως οἱ σχολιασταὶ οὗτοι ἐγνώριζον καλῶς τὰς συνηθείας τοῦ τόπου καὶ εἰδικῶς τῶν κατοικούντων εἰς αὐτὸν Ἑλλήνων. Τὰ παρεμβλήματα δὲ ταῦτα μᾶς εἶναι, ἐνίοτε, χρήσιμα διὰ τὴν γνῶσιν τῆς βυζαντινῆς νομικῆς πράξεως, ἣν οἱ Ἕλληνες μαζί με τοὺς νόμους των μετέφερον εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν².

Μίαν διάταξιν τοῦ Prochiron legum περιέχουσαν τοιοῦτον παρέμβλημα θὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ ἡμεῖς. Εἶναι ἡ διάταξις I, 2 αὐτοῦ, τῆς ὁποίας δὲν ἀπαντᾶται ἀντίστοιχον χωρίον εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς, ἐξ ὧν ἦντλησε τοῦτο. Αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Πρέπει τοὺς πατέρας τῶν παιδῶν, οἵτινες θέλουσι ποιῆσαι μνηστείαν τῶν ἰδίων τέκνων, ἵνα φυλάξωσι τοὺς βαθμοὺς οὓς κἀκεῖ ὁ νόμος μὴ συνάπτεσθαι ἀλλήλοις, αὐτοῦτέστιν ἵνα φυλάξωσιν ἑαυτοὺς ἄχρι τέταρτου βαθμοῦ· εἰ γὰρ συνάπτονται πρὸ τοῦ πληροῦσθαι τὸν τέταρτον βαθμόν, ὥς παράνομος οὔσα ἡ μνηστεία διαλύεται· αἰ δὲ κατὰ τὸν νόμον γίνεται ἡ μνηστεία, ἀέλλουσιν οἱ πατέρες τῶν παιδῶν δοῦναι ἀνάμεσον αὐτῶν ἀρραβῶνα καὶ ποιῆσαι ὑπόβολον, τουτέστι προγαμιαίαν δωρεάν, καὶ χάρτην ποιῆσαι τῆς προικὸς περὶ³ τοῦ πατρὸς τῆς κόρης». Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου μανθάνομεν πῶς εἰς τὴν πρᾶξιν τῶν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν ζώντων βυζαντινῶν ἐγίνετο ἐγγράφως ἡ ἀτελὴς μνηστεία. Ἐπρεπε α) νὰ δοθῇ ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ ἀρραβῶν. Τοῦτο διασαφηνίζεται ἐκ τῆς ἐπομένης διατάξεως I, 3, ἥτις καθορίζει τὰς ὥς πρὸς τὸν ἀρραβῶνα συνεπείας εἰς περίπτωσιν ἀδικαιολογήτου λύσεως τῆς

1) Ἐνθ' ἀν., XVI - XVII.

2) Περὶ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ μετὰ τὸν 9ον αἰῶνα τῶν βυζαντινῶν νόμων βλ. Ἄ. Μομφερράτου, Τὸ δίκαιον τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ μέσους χρόνους (Ἀθῆναι, 1917), 16 ἐπ. Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ τὴν μὴ διακοπὴν ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων τοῦ δεσμοῦ των καὶ τῆς συνεχοῦς ἐπικοινωνίας των μετὰ τὸ Βυζάντιον. — Γενικώτερον πρβλ. G. Ferrari dalle Spade, La legislazione dell'Impero d'Oriente in Italia, estratto degli *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, lettere ed arti*, Anno Accademico 1936 - 37. Tomo XCVI. Parte II (Venezia, 1937), (27) 197 e seg.

3) Τὸ «περὶ» οἱ ἐκδότης τοῦ Prochiron legum διορθώνουν εἰς «παρά».

μνηστείας. β) ποιῆσαι ὑπόβολον, ἥτοι προγαμιαίαν δωρεάν ἐκ μέρους ἐπίσης τοῦ γαμβροῦ καὶ γ) χάρτην ποιῆσαι ὁ πατήρ τῆς νύμφης περὶ τῆς προικὸς τῆς κόρης.

Ὡς χάρτην ποιῆσαι πρέπει νὰ νοήσωμεν ἀπλοῦν μονομερές ἔγγραφον, γραπτὴν δῆλωσιν τοῦ πατρὸς τῆς κόρης πρὸς τὸν γαμβρὸν περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς προικὸς ἢ τοῦ ποσοῦ αὐτῆς, τὰ ὅποια οὗτος προτίθεται νὰ συστήσῃ ὡς προῖκα κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου. Τοῦτο ἐξάγεται σαφῶς καὶ ἐκ τῆς διατάξεως I, 4 τοῦ ἐγχειριδίου, τὸ ὅποῖον ὁμοίως ὁμιλεῖ περὶ ἐγγράφου, ὅχι δὲ περὶ προικώου συμβολαίου¹. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἡδύνατο νὰ περιληφθοῦν καὶ ἄλλαι «ὁμολογίαι», καὶ ὡς ἡ τελευταία αὕτη διάταξις χαρακτηριστικῶς ἀναγράφει διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀδικαιολογήτου λύσεως τῆς μνηστείας «... κατακριθήσεται καθὼς τὸ ἔγγραφον ὁμολογεῖ, ὅπερ ἐποίησεν ὁ πατήρ αὐτῆς εἰς τὸ μέρος τοῦ μνηστῆρος....».

Κατὰ ταῦτα τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης περὶ τῆς προικὸς δὲν πρέπει ν' ἀφίστατο κατ' ἐννοιαν, τουλάχιστον, τοῦ ἀβανταρίου τῶν Κυκλάδων.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ἀνωτέρω ἐνδείξεως περὶ τῆς βυζαντινῆς καταγωγῆς τοῦ ἀβανταρίου, ὑπάρχει εἰς τὴν διάθεσίν μας ἐν πολυτιμίᾳ καίτοι μὴ διασωθὲν ἀκέραιον, ἔγγραφον προικὸς, συνταχθὲν κατὰ τὸν ἐκδότην αὐτοῦ Μανουήλ Ἰ. Γεδεών² μεταξὺ τοῦ 13ου καὶ τοῦ 15ου αἰῶνος, κατὰ δὲ τὴν ἐπίσης ἀντιγράψαντα τοῦτο καὶ προβάντα εἰς διορθώσεις Ἀ. Παπαδόπουλον-Κεραμέα, γραφὲν τὸ ἔτος 1466 ἢ 1467³. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἔχει καταστραφῇ εἰς σημεῖον ὀλίγον μετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς περιγραφῆς τῶν προικιζομένων πραγμάτων εἰς τὴν νύμφην ὑπὸ τῆς μητρὸς της — θανόντος τοῦ πατρὸς της — ἐλλείποντος ὁλοκλήρου τοῦ ὑπολειπομένου τμήματος τοῦ ἐγγράφου.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔγγραφον ἐρμηνεύει διὰ μακρῶν ὁ G. Ferrari⁴. Οὗτος δέχεται, ὅτι πρόκειται περὶ ἐγγράφου γενομένου συγχρόνως μὲ τὴν τέλεσιν μόνον ἱερολογημένης (ἐντελοῦς) μνηστείας. Νομίζομεν ὅμως, ὅτι ἡ γνώμη του αὕτη δὲν εἶναι ἀπροσμάχητος καὶ ὅτι πρόκειται περὶ προικοσυμφώνου συνταχθέντος κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου. Διότι τοιαύτην ἐννοιαν πρέπει νὰ ἔχῃ, γραμματικῶς τουλάχιστον, ἢ εἰς αὐτὸ ὑπάρχουσα περικοπή: «τὴν παροῦσαν ἔγγραφον καὶ ἐνυπόγραφον τοῦ πρώτου γαμικοῦ συναλλάγματος ἀντισύγγραφον συμφωνίαν καὶ ἀσφάλειαν μεθ' ἱερᾶς

1) Προσέτι τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ἀντιδιαστολῆς καὶ πρὸς τὴν διάταξιν τοῦ Prochiron legum II, 3, ἥτις ὁμιλεῖ «περὶ ἐγγράφου συμβολαίου ὑπὸ τριῶν μαρτύρων ἀξιοπίστων μεμαρτυρημένου.»

2) Ἐδημοσιεύθη εἰς *Byzantinische Zeitschrift*, V (1896), 114.

3) Αὐτόθι, VIII (1899), 79 - 80.

4) I documenti greci medioevali di diritto privato dell' Italia meridionale (Leipzig, 1910), 101 - 103.

εὐχῆς μνηστείας, ἀρραβῶνος καὶ γάμου, τίθημι καὶ ποιῶ». Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ μόνης ἱερολογημένης μνηστείας, θὰ παρέλειπε τὸ ἔγγραφον τὸ «καὶ γάμου» ἢ, ἐὰν ἀνέφερε τὸν γάμον, θὰ τὸν προσδιώριζεν ὡς μέλλοντα νὰ γίνη ἢ καὶ θὰ καθώριζε χρόνον τελέσεως αὐτοῦ. Ἐκτὸς τούτου, τὸ ἔγγραφον περαιτέρω ἀναφέρει «... προβαῖνον γαμικὸν συνάλλαγμα... ἀπολέλυται γὰρ (ἡ νύμφη) τῆς ἐμῆς χειρὸς καὶ ὑπεξουσιότητος....». Ἐὰν ἐπρόκειτο μόνον περὶ μνηστείας, δὲν θὰ ἔφευγεν ἡ νύμφη ἀπὸ τῶν χειρῶν καὶ δὲν θὰ ἐπῆρχετο πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου λύσις τῆς ὑπεξουσιότητος πρὸς τὴν προικίζουσαν φυσικὴν μητέρα, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ χήρα μήτηρ, καὶ ἐὰν δὲν ἦσκει πατρικὴν ἐξουσίαν¹ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐγγράφου μας, ὡς φαίνεται καὶ ἐξ αὐτοῦ, κατὰ τὸ κρατοῦν τότε ἐθιμικὸν δίκαιον, αὕτη ἀνελάμβανεν εἰς τὴν οἰκογένειαν οἶονεὶ θέσιν πατρός, ἐφ' ὅσον μάλιστα τὰ τέκνα ἦσαν ἀνήλικα. Ἐξ ἄλλου, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἡ ἱερολογία τῆς μνηστείας εἰς τὰ πλεῖστα μέρη δὲν ἐφηρμόσθη, ὅπως δὴποτε ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως τοῦ προικοσυμφώνου τούτου ἡ ἱερολογία τῆς μνηστείας, εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐκλείπη πανταχοῦ, ἐφαρμοζομένη πολὺ σπανίως. Ἐὰν δὲ ἡ μνηστεία ἦτο ἀνιερολόγητος, ὡς φαίνεται ὅτι συνέβαινεν ἐν προκειμένῳ², τότε κανονικῶς ἡ ἱερολογία αὐτῆς θὰ ἐγίνετο συγχρόνως μὲ τὴν τοιαύτην τοῦ γάμου καὶ δι' αὐτό, νομίζομεν, τὸ ἔγγραφον ὁμιλεῖ «μεθ' ἱερᾶς εὐχῆς μνηστείας, ἀρραβῶνος καὶ γάμου.»

Ὅπως ὅμως καὶ ἐὰν ἔχη τὸ ζήτημα τοῦτο, ἡμεῖς ἐνταῦθα ἀγδιαφερόμεθα δι' ἓνα ἄλλο σημεῖον τοῦ προικοσυμφώνου, τὸ ὁποῖον ἀντιπαρῆλθεν ἀσχολίαστον ὁ Ferrarī, τὸ ἐξῆς. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἐγγράφου, εἰς ὃ ἀναγράφονται αἱ δηλώσεις τῆς προικιζούσης μητρὸς τῆς νύμφης περὶ τῆς προικὸς αὐτῆς, προβαίνει ἡ μήτηρ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν προικιζομένων ἀντικειμένων εἰς μίαν οὕτως εἰπεῖν ἱστορικὴν εἰσαγωγὴν, διαλαμβάνουσιν τὰ ἀκόλουθα: «... ἐγὼ ἡ ρηθεῖσα «ἄνωθεν Θεοδώρα ὑπισχνοῦμαι παρασχεῖν εἰς προῖκα καὶ κληρονομίαν πατρικὴν καὶ «μητρικὴν τῇ τοιαύτῃ μου θυγατρὶ ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἡμῶν ταῦτα· καὶ γὰρ «ἔφθασα μετὰ τοῦ ἀνδρός μου ἐκείνου, ἔτι τῷ βίῳ περιόντος, ὅτε καὶ εἰς λόγους συμφωνίας ἤλθομεν περὶ τοῦ παρόντος συναλλάγματος καὶ πεποιήκαμεν κατὰ - «σ τ ι χ ο ν σ ύ μ φ ω ν ο ν τῇ τοιαύτῃ θυγατρὶ ἡμῶν, ἥτινι δεδώκαμεν ἀπὸ τῆς

1) Περὶ τοῦ ἐπισήμου βυζαντινοῦ δικαίου βλ. Γ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου¹ (Ἀθῆναι, 1944), 1014 - 1015 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους, ἔτι δὲ Ἀ. Χριστοφιλοπούλου, ἐνθ' ἄν., 24.

2) Καθ' ὅσον ἡ μνηστεία εἶχε γίνῃ ζῶντος τοῦ πατρός, ἡ δὲ νύμφη κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος προικοσυμφώνου ἦγε μόλις τὸ 13ον ἔτος τῆς ἡλικίας της «τὸν τρισκαιδέκατον ἀνυούσης χρόνον...» Ἀλλὰ καὶ ἡ κατάρτισις τοῦ συμφώνου ἐμφαίνει, ὅτι ἡ μνηστεία εἶχεν ἤδη τελεσθῇ ζῶντος τοῦ πατρός.

«περιουσίας καὶ τοῦ γονικοῦ ἡμῶν ὑποστατικὰ μερικῶν τινῶν, ἐλπίδι τοῦ ὀφθῆναι «ἡμᾶς ἴσως καὶ ἐτέρων παίδων πατέρας· ὡς δὲ τὴν ἐλπίδα, φεῦ, ἡ τομὴ τοῦ θανάτου διεδέχετο, τὰ λοίσθια πνέων ὁ σύζυγος διέθετο, σώας ἔχων τὰς φρένας καὶ «ὕγιεις, ὃ ἂν ἐπὶ τοῖς δυσὶ παισὶν ἡμῶν διαπράξωμαι, τοῦτ' ἐν' ἔχῃ τὸ στέργον· δίδωμι τοίνυν τῇ θυγατρὶ μου· ἐν πρώτοις τὸ τοῦ θεοῦ μέγα καὶ πλούσιον ἔλεος· «εἶτα...». Ἐνταῦθα ἀρχίζει ἡ περιγραφή τῶν προικιζομένων, ἥτις ὅμως κόπτεται εἰς τὴν ἀρχήν, ὄντος κατεστραμένου τοῦ ὑπολοίπου μέρους τοῦ ἐγγράφου. Μὲ ἄλλους λόγους ἐκ τῆς δηλώσεως ταύτης τῆς μητρὸς ἀποκαλύπτονται τὰ ἐξῆς: Ὅτι ὁ πατὴρ τῆς νύμφης ἔζη, ὅταν ἐγένοντο αἱ διαπραγματεύσεις καὶ ἡ συμφωνία περὶ τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς, ἔκαμον δὲ καὶ κατάστιχον σύμφωνον, δι' οὗ εἶχον ὑποσχεθῇ ὡς προῖκα ἀπὸ τῆς περιουσίας αὐτῶν τῆς γονικῆς καὶ τῆς ἐπικτήτου ὠρισμένα ὑποστατικά. Τὸν καθορισμὸν δὲ τοῦτον ἔκαμον μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θ' ἀπέκτων καὶ ἄλλα τέκνα (ἦσαν, φαίνεται, οἱ γονεῖς νέοι εἰσέτι τὴν ἡλικίαν). Ὁ πατὴρ ὅμως κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῆς καταρτίσεως τοῦ «καταστίχου συμφώνου» μέχρι τῆς συντάξεως τοῦ παρόντος προικοσυμφώνου ἀπέθανεν. Οὗτος ὅμως, πνέων τὰ λοίσθια καὶ ἀκραιῶς ἔχων τὰς πνευματικὰς του δυνάμεις, ἐπρόλαβε καὶ «διέταξεν», ὅπως, ὅτι, ἤθελε πράξει ἡ προικίζουσα μήτηρ περὶ τῆς διανομῆς τῆς κληρονομίας τοῦ ἀνδρὸς τῆς μεταξὺ τῶν δύο τέκνων των, νὰ εἶναι ἰσχυρὸν. Καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην προβαίνει αὕτη εἰς τὴν προῖκασιν, ἐξυπακουομένου ὅτι, ἀφοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου ἀπέλιπεν ἡ ἐλπίς νὰ ἀποκτήσουν καὶ ἄλλα τέκνα, θὰ ἔδιδεν ὡς προῖκα ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ πατρὸς περισσότερα τῶν ἀρχικῶς διὰ τοῦ καταστίχου συμφωνηθέντων

Ἐξ ὅλων τούτων τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, τί ἦτο αὐτὸ τὸ κατάστιχον σύμφωνον; Κατάστιχον παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς σημαίνει, κυρίως, κατάλογος¹, τὸ δὲ σύμφωνον ἔχει τεθῇ εἰς τὸ ἐγγράφον ὡς νομικὸς ὅρος². Ἦτοι, ἡ φράσις αὕτη εἰς τὸ ἐγγράφον δηλοῖ, ὅτι διὰ τὸ παρὸν συνάλλαγμα ζῶντος τοῦ συζύγου τῆς ἡλθον εἰς προφορικὰς συμφωνίας, ἔκαμον δὲ καὶ ἐγγράφον συμφωνίαν διὰ καταλόγου περὶ τῆς προικός, ἡ δὲ συμφωνία αὕτη, προφανῶς, ἐγένετο μεταξὺ τῶν γονέων τῆς νύμφης καὶ τῶν θείων ἢ καὶ θετῶν γονέων (κατὰ τὸν Ferrari) τοῦ γαμβροῦ. Ἀκριβῶς δέ, ἐπειδὴ δὲν θὰ τηρηθῇ ἡ συμφωνία αὕτη ἐκ μέρους τῆς μητρὸς τῆς νύμφης, ἀλλὰ θὰ δοθοῦν ὡς προῖξ πλείονα τῶν συμφωνηθέντων, γίνεται ἡ ἀνωτέρω προεισαγωγικὴ δήλωσις τῆς μητρὸς, ἣν, ὡς ἐπωφελῇ διὰ τὸν γαμβρόν, δὲν ἔχουν λόγον ν' ἀποκρούσουν οἱ θεῖοι αὐτοῦ.

1) Εἶχεν ἡ λέξις αὕτη καὶ ἄλλας σημασίας, ὡς λ.χ. κατάστιχον τοῦ νοταρίου ἐκαλεῖτο ὁ νοταριακὸς κώδιξ κλπ.

2) Ἄρμεν. I. 9. 1.

Οὕτως ἡμεῖς ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγγράφου τούτου. Ἐὰν δὲ ἡ γνώμη μας αὕτη εἶναι ὀρθή, πρέπει νὰ γίνῃ δεκτόν, ὅτι τὸ κατάστιχον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο τί ἢ τὸ ἀβαντάριον τῶν Κυκλάδων καὶ ὅτι ἡ καταγωγή τοῦ τελευταίου ἀνάγεται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἐπιπροσθέτως, τὴν γνώμην μας αὐτὴν ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ γραπτὰ Ἔθιμα τῆς Νάξου τοῦ 1810 ὡς κύριον ὅρον πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀβανταρίου χρησιμοποιοῦν τὸν βυζαντινὸν ὅρον κατάστιχον¹.

Τὸ ἐὰν τὸ προικοσύμφωνον ἐγένετο κατὰ τὴν τέλεσιν ἱερολογημένης μνηστείας ἢ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου δὲν μεταβάλλει τὸ συμπέρασμα, διότι ἦτο δυνατόν λόγῳ τῆς μικρᾶς ἡλικίας τῶν μνηστευθησομένων² νὰ μὴ ἦτο ἐπιτετραμμένη ἡ ἱερολογία καὶ νὰ συνήφθῃ ἀτελῆς μνηστεία, καθ' ἣν ἐγένετο ἡ διὰ καταστίχου συμφωνία.

Ἀσχέτως ὁμῶς τούτου, γενικῶς τὸ κατάστιχον ἦτο ἡ κατακλείς τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ συνοικεσίου. Μετὰ δὲ τὸ «καλῶς ἔχειν» τοῦ καταστίχου, θὰ ἐλάμβανε χώραν εἴτε ἡ ἱερολογημένη εἴτε ἡ ἀνιερολογητος μνηστεία. Δὲν εἶναι λογικὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἦτο δυνατόν ἢ ἡ ἀτελῆς ἢ ἡ ἐντελῆς μνηστεία, εἰς ἃς θὰ παρίσταντο συγγενεῖς καὶ φίλοι, πάντως δὲ θὰ ἐκοινολογοῖτο αὕτη, νὰ συνήπτετο ἄνευ τῆς προηγουμένης ἐγγράφου συμφωνίας περὶ τῆς προικῆς, ὡς συνήθιζτο τότε. Ἰδίως δὲ ἔπρεπε νὰ συνεφωνοῦντο τὰ τῆς προικῆς προκειμένου περὶ πλουσιῶν οἰκογενειῶν, εἰς ἃς ἦσαν μεγάλα τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα καὶ, συνήθως, τὰ συνοικέσια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αὐτὰ κυρίως εἶχον ὡς ἀφορμὴν. Ὁ ἔρος σπανίως ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἡ αἰτία τοῦ γάμου, λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν τῆς μικρᾶς ἡλικίας, καθ' ἣν, κατὰ κανόνα, ἐμνηστεύοντο, ἐξ ἄλλου δὲ ὅτι τὸν ἀποκλειστικὸν λόγον διὰ τὸν γάμον τῶν θυγατέρων εἶχον τότε οἱ γονεῖς³.

Ἡ αἰτία τῆς ὑπὸ τῆς συνηθείας δημιουργίας τοῦ ἐγγράφου τούτου δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ. Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ καὶ μετέπειτα αἱ μνηστεῖαι ἦσαν συνήθως μακροχρόνιαι. Ἐκ τούτου ἦτο ἐνδεχομένη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἢ ὑπὸ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν μνηστευομένων ἀδικαιολόγητος διάλυσις αὐτῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διὰ τὴν νύμφην ἰδίως εἶχε τότε βαρείας συνεπείας. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν ἄνευ εὐλόγου αἰτίας λύοντα τὴν μνηστείαν ἐπεβάλλοντο ἐπιζήμια κυρώσεις, ἀκόμη δὲ ἐθεωρεῖτο τοῦτο κοινωνικῶς ὡς ἀτιμία.

1) Ἄρθρ. πε' τῶν Ἐθίμων τῆς Νάξου τοῦ 1810, ἀνωτέρω σελ. 31.

2) Οἱ διὰ ἱερολογίας μνηστευόμενοι ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔφηβοι. Περὶ τῆς ἐφηβίας βλ. Γ. Μαριδάκη, ἐνθ' ἀν., 25 σημ. 1. Διὰ τὴν σύναψιν ἀτελοῦς μνηστείας ἤρκει ἡ συμπλήρωσις τοῦ 7ου ἔτους τῆς ἡλικίας, αὐτόθι, 28.

3) Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ὁ λαϊκὸς γάμος, εἰς Ε.Ε.Β.Σ., Β', 7 ἐπ.

Οὕτως, ὁ θέλων ν' ἀποστῇ ἀδικαιολογήτως τῆς μνηστείας, θὰ ἐπεζήτει νὰ δημιουργήσῃ εὐλογοφανῇ αἰτίαν διὰ τὴν διάλυσιν αὐτῆς. Τοιαύτη πρόχειρος αἰτία ἦτο καὶ ἡ δῆθεν ἀθέτησις ἐκ μέρους τοῦ πενθεροῦ προφορικῆς ὑποσχέσεως περὶ τοῦ μεγέθους τῆς προικὸς ἢ ὑπερβολικαὶ ἀξιώσεις τοῦ γαμβροῦ περὶ αὐτῆς. Πρὸς ἀποκλεισμὸν δὲ τοιούτου προσχηματικοῦ λόγου ἢ πλεονεκτικῶν ἀξιώσεων περὶ τῆς προικὸς θὰ ἐφευρέθη ἡ σύνταξις τοῦ καταστίχου, εἰς ὃ λεπτομερῶς κατεγράφετο ἡ προίξ.

Ἐκτὸς τοῦ καταστίχου ἡδύνατο κατὰ τὴν μνηστείαν νὰ συνταχθῇ τὸ προικοσύμφωνον. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο πάντοτε ἐφικτόν, εἴτε διὰ οἰκονομικοὺς εἴτε δι' ἄλλους λόγους, καὶ μάλιστα νὰ γίνῃ τοῦτο πολὺ πρὸ τοῦ γάμου. Ἐξ ἄλλου, ἡ συνηθιζομένη συνομολόγησις προστίμου, ἣτις ἀνεγνώρισθη νόμιμος ὑπὸ τῆς Νεαρᾶς 18 τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἐπὶ τῆς ἐντελοῦς μνηστείας εἶχε καταστῇ ἀνίσχυρος¹.

Πρὶν ὅμως κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐπανέλθωμεν παρεκβατικῶς ἐπὶ τοῦ κειμένου τοῦ ἀνωτέρω προικοσυμφώνου τοῦ ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Μ. Γεδεών.

Τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο νομίζομεν, ὅτι ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἐξακολουθήσιν τῆς ἐφαρμογῆς καὶ ἐνὸς ἄλλου κανόνος τοῦ βυζαντινοῦ δημώδους δικαίου. Δηλαδή, πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πράξιν τοῦ περιεχομένου τῆς διατάξεως τῆς Ἰσαυρικῆς Ἐκλογῆς Η, ε', δι' ἧς ἡ ἐν χρεία παραμένουσα μήτηρ διατηρεῖ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῆς τὴν περιουσίαν αὐτῆς ὡς καὶ τοῦ ἀποβιώσαντος συζύγου, ἔχουσα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὰ τέκνα καὶ γαμοστολεῖν καὶ προῖκα ἐπιδιδόναι καθὼς ἂν βούληται², χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἐξυπακούεται καὶ κοινοκτημοσύνη μεταξὺ τῶν συζύγων³.

Οὐχ' ἤττον ὅμως τὸ ἐν λόγῳ προικοσύμφωνον τὴν ἀρχὴν αὐτὴν παρουσιάζει ὡς ἰσχύουσαν ὅχι ἐκ τοῦ νόμου ἢ τῆς συνηθείας, ἀλλὰ ἐκ τῆς διαθήκης τοῦ ἀποβιώσαντος συζύγου. Γράφει τοῦτο· «τὰ λοίσθια πνέων ὁ σύζυγος διέθετο σώας ἔχων τὰς φρένας καὶ ὑγιεῖς, ὃ ἂν ἐπὶ τοῖς δυσὶ παισὶν ἡμῶν διαπράξωμαι, τοῦτ' ἴν' ἔχη τὸ στέργον».

Αὕτῃ ἦτο πράγματι, ἦτοι ἡ δυνάμει διαθήκης κρατήσασα ἐθιμικῶς μορφή τῆς

1) Γ. Μαριδάκη, ἐνθ' ἂν.

2) Δηλαδή, νὰ πράξῃ ἡ μήτηρ ὡς πρὸς τὴν προῖκα ἐκ τῆς πατρικῆς περιουσίας ὅ,τι θὰ ἡδύνατο νὰ πράξῃ καὶ ὁ πατὴρ ἐπὶ τῆς περιουσίας του, ἐὰν ἔζη.

3) Συμφώνως μὲ τὴν γνώμην τοῦ Fr. Schupfer, La comunione dei beni tra coniugi e l' Ecloga Isaurica, εἰς *Rivista Italiana per le scienze giuridiche*, vol. 36 (Roma, 1903), 327, 329 - 330, ἣν ἀποδεχόμεθα.

ὡς ἄνω ἀρχῆς μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀπελευθερώσεως, ἰδίως εἰς τὰς Κυκλάδας, ὅχι δὲ ἡ δυνάμει διατάξεως νόμου ἢ ἐθίμου¹. Ὁ σύζυγος ἢ ἡ σύζυγος ἠδύνατο διὰ διαθήκης νὰ κανονίσῃ ἄλλως τὰ τῆς περιουσίας του, μὴ χορηγῶν εἰς τὸν ἐπιζῶντα ἐκ τούτων τοιοῦτον δικαίωμα, ἢ καὶ νὰ μὴ συντάξῃ διαθήκην — πρᾶγμα πολὺ σπάνιον —. Ἐὰν δὲν εἶχον συνομολογηθῇ κληρονομικαὶ συμβάσεις ἢ συστάσεις προικός, οὔτε εἶχε συνταχθῇ διαθήκη, τότε τὰ ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος γονέως κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν τέκνων, ὡς καὶ τὰ τοῦ ἐπιζῶντος συζύγου τοιαῦτα ἐρρυθμίζοντο ὑπὸ τῶν ἐθίμων, ἐκτὸς ἐὰν τις τῶν ἐνδιαφερομένων προσέφευγεν εἰς τὸν καδῆν, ὁπότε ἐφηρμόζετο τὸ Μωαμεθανικὸν κληρονομικὸν δίκαιον.

Πλείονα περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος δὲν ἔχουν θέσιν εἰς τὴν παροῦσαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΖΑΚΥΝΘΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΝ

Δὲν ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ ἐκτενίσωμεν τὴν ἔρευναν ἐφ' ὅλων τῶν Ἰονίων Νήσων, ἀλλὰ περιορίσθημεν εἰς τὴν Ζάκυνθον, διότι πᾶσαι διετέλεσαν ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ μακρὸν καὶ εἰσῆλθον εἰς αὐτὰς ἡ βενετικὴ νομοθεσία² καὶ τὸ νοταριακὸν σύστημα τῆς Βενετίας. Ἐκ τούτου λόγου δὲ τούτου καὶ αἱ παραλλαγαὶ

1) Πρβλ. προχείρως τὴν εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 4 δημοσιευομένην διαθήκην, τὰς ὑπ' ἀρ. 7 καὶ 27 διαθήκας ἐκ Πάρου, εἰς Ἰ. Βισβίζη, Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων κλπ. ἐνθ' ἀν., 161, 190, ἔτι δὲ τὸ ἀπὸ 10 Φεβρουαρίου 1662 ἔγγραφον τῶν Ἐπιτρόπων Νάξου, ἐκδοθὲν ὑπὸ Ἀ. Κατσουροῦ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν ἐθίμων τῆς Νάξου, εἰς Ναξιακὸν Ἀρχεῖον, Α' (Νάξος, 1947), 10 - 11. Βλ. προσέτι καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 10 βυζαντινὸν τυπικὸν εἰς G. Ferrari, Formulari notarili inediti dell'età bizantina, εἰς *Bullettino dell'Istituto storico Italiano*, No. 33 (Roma, 1913), εἰς σελ. 52, στίχ. 10 ἐπ., καὶ τὰ εἰς αὐτὸ σχόλια τοῦ ἐκδότου, σ. 71, ἐπ., ὁ ὁποῖος τὸ θεωρεῖ σύμφωνον πρὸς τὸν νόμον (Ἐκλογὴν, II, ε'), ἥτις ὁμως διάταξις τῆς Ἐκλογῆς εἶχεν ἤδη, ὡς γνωστόν, πρὸ πολλοῦ καταργηθῇ ὑπὸ τοῦ Προχείρου νόμου, δεδομένου ὅτι τὸ τυπικὸν τοῦτο ἦτο τοῦ 13ου αἰῶνος.

(2) Διτηρήθησαν ὁμως ἐπικουρικῶς καὶ τὰ ἐγγώρια ἔθιμα, ἐὰν, ἐννοεῖται, δὲν ἀντέκειντο ταῦτα πρὸς τὸ ἰδιορρυθμῶς ἐφαρμοσθὲν ὑπὸ τῶν Βενετῶν εἰς τὰς νήσους ταύτας φεουδαλικὸν σύστημα. Ἀ. Ἰδρωμένου, Περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἀφομοιώσεως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου καὶ περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰονίου δικαίου (Κέρκυρα, 1879), 25 ἐπ. Εἰδικῶς περὶ τιμαρίων βλ. Ἀ. Ἀνδρεάδου, Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, Α', 234 ἐπ., Β', 75 ἐπ. (Ἀθῆναι, 1914) καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους, ἔτι δὲ Φρ. Ἀλβάν, Σχέδιον ἐπὶ τῆς ἐπιμόρτου συναλλαγῆς. Ἐπιτροπεία πρὸς σύνταξιν νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος (Ἀθῆναι, 1900).

τοῦ τύπου τῶν προικῶν ἐγγράφων μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων νήσων δὲν εἶναι οὐσιώδεις, ἐξ ὧν γνωρίζομεν περὶ αὐτῶν¹.

Ἐξ ἄλλου, πρὸς διευκόλυσιν καὶ ἀπλοποίησιν τῆς ἐκθέσεως περὶ τῶν ἐγγράφων τῆς βενετοκρατίας θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς Κρήτης.

Ι. ΚΡΗΤΗ.— Οἱ Βενετοὶ περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὴν σταθεροποίησιν τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐπὶ τῆς νήσου, ἣν ἀπεκάλεσαν καὶ βασίλειον τῆς Κρήτης (Regno di Candia), μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν μὲ τοὺς Γενουάτας (1210 ἢ 1211) καὶ τὴν ὀριστικὴν καθυπόταξιν αὐτῆς ἀπέστειλαν εἰς αὐτὴν Δούκα, ὅστις μετὰ δύο συμβούλων ἀπετέλεσαν τὴν Signoria, ἥτοι τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν. Ὑπ' αὐτὴν δὲ ὑπήχθη πολυτελής διοικητικὴ ἱεραρχία.

Τὰ καθήκοντα ἐνὸς ἐκάστου τῶν ὑπαλλήλων ἐκανονίζοντο λεπτομερῶς δι' εἰδικῶν νομοθετικῶν διατάξεων (Capitolari).

Ἐπίσης ἐλήφθη μέριμνα περὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀσφαλείας αὐτῆς, περὶ ἧς δὲν ἐνδιαφερόμεθα ἐνταῦθα. Τοῦτο μόνον σημειοῦμεν σχετικῶς, ὅτι πρὸς ἄμυναν, ἀλλὰ καὶ ἐκμετάλλευσιν τῆς νήσου ἐγένετο ἀποίκισις εἰς εὐρυτάτην κλίμακα Βενετῶν καὶ ἰδρύθησαν τὰ φέουδα.

Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῆς διοργανώσεως εἰσήχθη εἰς τὴν Κρήτην ἡ βενετικὴ νομοθεσία², καὶ ἡ, ὡς ἐσημειώθη, ἐστὶν τὸ προικῶν σύστημα³.

Σχετικῶς δὲ πρὸς τὸ συνεχόμενον μὲ τὸ δικαίον καὶ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς ἀμέσως θέμα τῶν προικῶν ἐγγράφων, εἰσήχθη καὶ ἐφηγοῦσθη εἰς τὴν νήσον τὸ κρατοῦν εἰς τὴν μητρόπολιν καὶ καλῶς ὀργανωμένον νοταριακὸν σύστημα⁴ καὶ ἡ ἀρχιεακὴ τακτικὴ τῆς.

Ἀρχικῶς οἱ νοτάριοι ἦσαν Βενετοί, μὲ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου διωρίσθησαν εἰς τὴν Κρήτην παραλλήλως πρὸς αὐτοὺς καὶ Ἕλληνες τοιοῦτοι⁵.

Αἱ νοταριακαὶ πράξεις ἐγράφοντο κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν λατινικὴν, ἔπειτα δὲ εἰς

1) Ἐκ τῶν Παξῶν ἔχομεν ἀφθονίαν νοταριακῶν προικῶν ἐγγράφων τῶν ἐτῶν 1658 - 1810, ἅτινα ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο ς, Μνημεῖα τοῦ Μεταβυζαντινοῦ δικαίου II (Ἀθῆναι, 1958), ἐπίσης δὲ καὶ ἐκ τῆς Κεφαλληνίας ἀρκετὰ τοιαῦτα τοῦ 18ου αἰῶνος, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, ἐνθ' ἀν., IV (Ἀθῆναι, 1962).

2) E. B a r b a r o, Legislazione Veneta. I capitolari di Candia (Venezia, 1940), 5 e seg., 24.

3) Ἀνωτέρω, σελ. 17 καὶ σημ. 6.

4) Περὶ τῶν νοταρίων τῆς Κρήτης ἔγραψεν ὀλίγα τινὰ ὁ Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η ς, Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Ἑνετοκρατίας, ἐκδίδων νοταριακὰ ἔγγραφα ἐνδιαφέροντα τὴν ἐν Κρήτῃ Μοῆν Ἀρετίου, εἰς Χριστιανικὴν Κρήτην. Ἔτος Α'. (Ἡράκλειον, Κρήτης, 1912), 8 ἐπ.

5) E. B a r b a r o, op. cit., 30 - 31.

τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν (βενετικὴν διάλεκτον). Μεταγενεστέρως ὁμως ἤρχισαν νὰ συντάσσωνται αὐταὶ εἴτε εἰς τὴν ἰταλικὴν εἴτε εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀναλόγως ἐκείνης τὴν ὁποίαν ὠμίλουν οἱ συμβαλλόμενοι¹.

Πότε ἤρχισεν ὁ διορισμὸς Ἑλλήνων νοταρίων, δὲν γνωρίζομεν. Εἶναι ὁμως γνωστὸς ὁ διορισμὸς ὡς νοταρίου Ἑλληνοῦ ἱερέως τῆς 14 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1365 (1364)².

Εἰρήσθω, ὅτι ὁλόκληρον τὸ νοταριακὸν ἀρχεῖον τῆς Κρήτης δὲν διεσώθη, ἀλλὰ σημαντικὸν μέρος αὐτοῦ³. Ἐκ τῶν διασωθέντων δὲ κωδίκων Ἑλλήνων νοταρίων οἱ παλαιότεροι εἶναι τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνος.

Τρόπος γενικῶς τῆς συντάξεως τῶν βενετικῶν συμβολαίων. Οἱ νοτάριοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ καταγράφουν χρονολογικῶς εἰς εἰδικὸν πρωτόκολλον ἢ τετράδιον (ὄχι εἰς λυτὰ φύλλα), θεωρημένον ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου ὑπαλλήλου⁴, σχεδιάσμα ἢ περίληψιν τοῦ συνταχθησομένου νοταριακοῦ ἐγγράφου, εἰς ἣν ὑπέγραφον ἐνίοτε καὶ οἱ μάρτυρες, ἄλλοτε ὁμως ἀνεφέροντο ἀπλῶς εἰς αὐτὸ τὰ ὀνόματα τῶν παρευρεθησομένων κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ συμβολαίου ταιούτων. Δι' αὐτὸ δὲν συνέπιπτον πάντοτε οἱ μάρτυρες οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὸ σχεδιάσμα πρὸς ἐκείνους οἵτινες ὑπέγραφον εἰς τὸ καθαρὸν (il mondo)⁵. Ἐπεὶτα κατηρτίζετο ὑπὸ τοῦ νοταρίου τὸ καθαρὸν νοτα-

1) Τοιοῦτους κώδικας εἶδομεν ἀρχετοῦς εἰς τὸ Archivio di Stato τῆς Βενετίας. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τὸν ἐκ δύο τόμων κώδικα τοῦ 16ου αἰῶνος τοῦ νοταρίου Νικολάου Βλαστοῦ, εἰς ὃν γράφονται ἀναμῖξ, ἄλλαι μὲν πράξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἄλλαι δὲ εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν. Ὑπάρχουν καὶ νοτάριοι οἱ ὅποιοι εἰς ἄλλους τόμους καταχωρίζουν τὰς εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν γεγραμμένας πράξεις των, εἰς ἄλλους δὲ τὰς συντεταγμένας εἰς τὴν ἰταλικὴν.

2) Οὗτος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς Μ. Χαιρέτη, Διοριστήριον ἐγγράφον Ἑλληνοῦ νοταρίου τῆς Κρήτης (Βενετία, 1965).

3) Ἀνωτέρω σ. 11.

4) Ἀρμόδιος ὑπάλληλος πρὸς τοῦτο ἦτο ὁ retôr, τὸν ὁποῖον ἐκάλουν τότε οἱ Κρήτες ρετούρη. Οἱ rettori ἦσαν εἶδος νομαρχῶν, βλ. G. B o e r i o, Dizionario del dialetto Veneziano, ἐν λέξει.

5) Τὰ σχεδιάσματα ταῦτα εἶναι αἱ λεγόμεναι ἰταλιστὶ imbreviature, περὶ ὧν βλ. G. Ferrari dalle Spade, Registro Vaticano di atti bizantini di diritto privato, εἰς *Studi bizantini e neoellenici*, IV (Roma, 1935), 257 - 258. Περὶ τῆς imbreviatura καὶ τῆς ἐξελιξέως της εἰς τὴν Ἰταλίαν πρβλ. καὶ P. S. L e i c h t, Dictum ed imbreviatura, εἰς *Scritti vari di storia del diritto italiano*, Vol. II, t. II (Milano, 1949), 187 e seg. (Ἡ μελέτη αὕτη ἐδημοσιεύθη ἀρχικῶς εἰς τὸ *Bullettino Senese di Storia Patria*, XVII (1910), 369 - 402), τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, *Il diritto privato preirneriano* (Bologna, 1933), 22. M. R o b e r t i, *Svolgimento storico del diritto privato in Italia*², I (Padova, 1935), 85 - 87 — Τοιαύτας περιλήψεις Ἰταλῶν νοταρίων ἐδημοσίευσαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἐκ Κρήτης ὁ Α. L o m b a r d o, *Imbreviature*

ριακὸν ἔγγραφον, καὶ τὸ μὲν πρωτότυπον ἐνεχειρίζετο εἰς τὸν ἐνδιαφερόμενον, ἀντίγραφον δὲ τούτου κατεχωρίζετο εἰς τὸν κώδικα τοῦ νοταρίου.

Κατ' ἀκολουθίαν τούτων ἡ Βενετία εἰσήγαγεν ἐκ τῆς μητροπόλεως εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὸν τύπον τῶν προικῶν ἐγγράφων της, ἅτινα εἰδικῶς μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐνταῦθα.

Ἐρευνῶντες τὰ ἐπὶ Βενετοκρατίας προικῶα νοταριακὰ ἔγγραφα τῆς Κρήτης δὲν πρόκειται νὰ ἐντυπωσιασθῶμεν, διότι θὰ συναντήσωμεν γνῶριμα ὡς πρὸς τὸν τύπον ἔγγραφα ἐξ ἄλλης ἰταλοκρατηθείσης νήσου καὶ περὶ τῶν ὁποίων εἵχομεν ἄλλοτε ἀσχοληθῇ, τῆς Χίου.

Καὶ εἰς τὴν Κρήτην σχετικῶς μὲ τὴν προῖκα ἔχομεν δύο ἔγγραφα: α) τὸ προικοσύμφωνον καὶ β) τὴν προικοπαράδοσιν ἢ στίμα.

α) Π ρ ο ι κ ο σ ύ μ φ ω ν ο ν.— Οἱ εἰς τὸ Archivio di Stato τῆς Βενετίας ἀποθησαυρισμένοι κώδικες περιέχουν ἄπειρον ὕλικόν, μεταξὺ δὲ αὐτοῦ καὶ ἄφθονα προικοσύμφωνα. Μέχρι σήμερον ὅμως τὸ ὕλικόν τοῦτο παραμένει σχεδὸν ἄγνωστον, διότι δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἡ ἐλάχισται μεμονωμένα νοταριακαὶ πράξεις, ἀφορῶσαι εἰς διαφόρους δικαιοπραξίας, ἐκτὸς συμβάσεων περὶ προικός¹. Διὰ τοῦτο ἐκρίναμεν ἀπαραίτητον νὰ δημοσιεύσωμεν εἰς τὸ Παράρτημα τῆς παρούσης (ὑπὸ ἀριθ. 12 - 21)

di Pietro Scardon (1271) (Torino, 1942), ἐκ Κορώνης ὁ αὐτός, τοῦ Pasquale Longo (1289 - 1293) (Venezia, 1951), ἐκ Κρήτης ὁ R. Morozzo della Rocca, τοῦ Benvenuto de Brixano (1301 - 1302) (Venezia) καὶ οἱ Mario Chiaudano e Antonino Lombardo τοῦ Leonardo Marcello (1278 - 1281) (Venezia, 1960). Βλ. καὶ P. S. Leicht, Documenti di Candia veneziana nel secolo XIV, estratto dal vol. XXV (1952) della *Rivista di Storia del diritto Italiano* (Verona, MCMLII). —Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸ Archivio di Stato τῆς Βενετίας σώζονται imbreviature καὶ Ἑλλήνων νοταρίων τῆς Κρήτης, ἐλληνιστὶ συντεταγμένοι, αἵτινες παραμένουν ἀνέκδοτοι. Αὗται ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων νοταρίων σκίτσα ἢ σχεδιάσματα. Μεταξὺ τῶν διασωθέντων σχεδιασμάτων εἶναι καὶ τοῦ Ἑλληνοῦ νοταρίου Μάρκου Καλύβα (1565 - 1591), τοῦ ὁποίου δημοσιεύομεν εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 24 ἓν τοιοῦτον προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1567. Εἰς αὐτὸ σημειοῦνται ὑπὸ τοῦ νοταρίου τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπογράφουν οἱ ἴδιοι.

(1) Μέχρι τῆς συντάξεως τῆς παρούσης δὲν ἀπηντήσαμεν δημοσιευμένον ἐλληνικὸν προικοσύμφωνον Κρήτης. Ἐσχάτως ὅμως εἰς μελέτην τοῦ φίλου Κ. Δ. Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος-Ἐρωτόκριτος (ἀνάτυπον ΙΗ' τόμου Κρητικῶν Χρονικῶν, Ἡράκλειον Κρήτης) ἐδημοσίευσε σεβαστὸν ἀριθμὸν νοταριακῶν πράξεων τοῦ πρόσθεν σημειωθέντος νοταρίου Μάρκου Καλύβα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν ὑπ' ἀριθ. XLI (σελ. 193) ἥτις εἶναι προικοσύμφωνον τοῦ ἔτ. 1585 καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. LXXXV (σελ. 239), ἡ ὁποία εἶναι μετάφρασις ἰταλιστὶ γεγραμμένου προικοσύμφωνου τοῦ ἰδίου νοταρίου τοῦ ἔτους 1591. Ἀντιθέτως, νοταριακαὶ πράξεις περὶ ἄλλων δικαιοπραξιῶν, λ.χ. διαθηκῶν, ἀγροτικῶν συμβάσεων κλπ. ἔχουν ἐκδοθῇ ἀρκεταὶ καὶ παλαιότερον.

προικοσύμφωνα προερχόμενα από διάφορα διαμερίσματα της Κρήτης, γραφέντα μεταξύ τῶν ἐτῶν 1529 καὶ 1643, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς προικοπαραδόσεις τῶν τεσσάρων πρώτων ἐξ αὐτῶν. Τὰ δημοσιευόμενα προικοσύμφωνα ἀναφέρονται εἰς γάμους ὀρθοδόξων.

Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τὰ κρητικὰ προικοσύμφωνα περιέχουν πρῶτον τὴν σύστασιν προικὸς τῆς νύμφης. Ἡ προίξ αὐτῆς δὲν προσδιορίζεται, συνήθως, κατ' ἀντικείμενον, ἀτομικῶς, ἀλλὰ κατ' ἀξίαν ἐν συνόλῳ. Δηλαδή, ὑπόσχεται ὁ προικοδότης νὰ δώσῃ προίκα ἀξίας ὑπερπύρων Χ, ἔπειτα δὲ καθορίζεται ὅτι αὕτη θὰ συνίσταται ἀπὸ τὸ δεῖνα ἀκίνητον, ἀξίας ὑπερπύρων τόσων, τὸ δὲ ὑπόλοιπον θὰ δοθῇ εἰς κοσμήματα, ἐνδύματα κλπ., ἀξίας ὑπερπύρων τόσων, οὕτως ὥστε ἡ ἀξία τῶν κινητῶν — ἐξευρισκομένη δι' ἐκτιμήσεως — προστιθεμένη εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀκινήτου νὰ ἰσοῦται μὲ τὸ συνολικὸν ποσὸν τῆς ἀξίας τῆς προικὸς, τὸ ὀρισθὲν εἰς τὸ προικοσύμφωνον. Ἡ συνεφωνεῖτο νὰ δοθοῦν ὡς προίξ κινητὰ, ἀξίας Χ, ὀριζόμενα ἀορίστως κατὰ κατηγορίας (λ.χ. ρουχισμός, κοσμήματα), ἐπακολουθοῦντος πάντοτε τοῦ ἀτομικοῦ προσδιορισμοῦ μετ' ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας ἐκάστου ἀντικειμένου κατὰ τὴν παράδοσιν. Ἡ ἀκόμη καθωρίζετο ἡ προίξ συνολικῆς ἀξίας Χ νὰ δοθῇ εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον, προσδιοριζομένου, ἐὰν ὁ χρυσὸς θὰ ἐδίδετο μὲ τὸ «ζύγι», εἰς «καδένα» ἢ καὶ εἰς νομίσματα χρυσᾶ καὶ πεννίου εἰδους καὶ ἀξίας ἐκάστου τούτων.

Πολλοὶς ὠρίζετο εἰς τὸ προικοσύμφωνον καὶ ὁ χρόνος τῆς παραδόσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν κινητῶν τῆς προικὸς (λ.χ. ὀκτὼ ἡμέρας πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἢ καὶ τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς τελέσεως αὐτοῦ). Ἀλλοτε ἐτίθετο εἰς τὸ προικοσύμφωνον καὶ προθεσμία τελέσεως τοῦ γάμου, π.χ. μέχρι τέλους τοῦ προσεχοῦς μηνὸς Ἀπριλίου.

Οἱ ἀνωτέρω τρόποι εἶναι οἱ συνήθως ἀπαντώμενοι εἰς τὰ προικοσύμφωνα. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ πολλοὶ ἄλλοι συνδυασμοὶ καθορισμοῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς προικὸς (λ.χ. τὸ ἥμισυ ἢ τὸ τρίτον ἀκινήτου κ.τ.λ.).

Ἐκτὸς ὅμως τῶν προικοσυμφώνων μὲ τοὺς τρόπους τούτους καθορισμοῦ τῆς προικὸς, ἔχομεν καὶ προικοσύμφωνα διὰ τῶν ὁποίων τὰ προικιζόμενα κινητὰ προσδιορίζονται ἀτομικῶς, μὴ καθοριζομένης ποσῶς τῆς ἀξίας τῆς προικὸς¹. Εἶναι εὐνόητον, ὅτι ἐπὶ ἀτομικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν προικιζομένων κινητῶν εἰς τὸ προικοσύμφωνον δὲν ἐπηκολούθει ἡ σύνταξις τοῦ δευτέρου περὶ τῆς προικὸς ἐγγράφου, ἦτοι τῆς στίμα. Τὰ προικοσύμφωνα ταῦτα, συνήθως, προέρχονται ἐκ γάμων μὴ εὐπόρων, ἀντιστοιχοῦν δὲ εἰς τὰ προικοσύμφωνα τῆς Χίου τοῦ δευτέρου τύπου².

1) Βλ. εἰς τὸ Παράρτημα τὸ ὑπ' ἀρ. 21 προικοσύμφωνον.

2) Ἰ. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις, 19 καὶ ἐγγράφα ὑπ' ἀρ. 30 (σ. 110), 33 (σ. 113) κ.ἄ.

Ἐκ τῆς συνιστωμένης εἰς τὴν νύμφην προικὸς καθωρίζετο, κατὰ κανόνα, ποσοστὸν αὐτῆς, ἀνερχόμενον ἀναλόγως εἰς τὸ τρίτον, τὸ τέταρτον κλπ. τῆς ὅλης προικὸς ὡς χάρισμα τοῦ γαμβροῦ. Εἰδικώτερον δὲ τὸ χάρισμα τοῦτο ἡδύνατο νὰ εἶναι ποσὸν ἐκ τῆς εἰς χρῆμα συμφωνουμένης προικὸς, ἀλλὰ καὶ ποσὸν ἐκ τῆς ἐκτιμηθησομένης ἐκ κινήτων τοιαύτης¹.

Συναντῶνται ὁμῶς καὶ προικοσύμφωνα μὴ περιέχοντα τὴν σύστασιν χαρίσματος².

Τί ἀκριβῶς ἦτο τὸ χάρισμα δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω. Ὑποθέτω, ὅτι τοῦτο ἀπετέλει παροχὴν πρὸς τὸν γαμβρόν, ἣν οὗτος δὲν εἶχεν ὑποχρέωσιν ἀποδόσεως εἰς περίπτωσιν ἐπιστροφῆς τῆς προικὸς.

Ἐκτὸς ὁμῶς τῆς προικὸς τῆς νύμφης ἢ τοῦ χαρίσματος πρὸς τὸν γαμβρόν, περιείχετο, κατὰ κανόνα, εἰς τὸ προικοσύμφωνον καὶ ἐκ μέρους τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ σύστασις προικὸς πρὸς τοῦτον ἢ, ἀκριβέστερον, παραχώρησις μεριδίου ἐκ τῆς πατρομητρικῆς περιουσίας³. Ἡ παραχώρησις αὕτη εἰς τὰ ἐξεταζόμενα προικοσύμφωνα τῆς Κρήτης ἐγένετο ἢ διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ ὠρισμένων ἀντικειμένων, κινήτων ἢ ἀκινήτων, ἢ ἐξ ἀδιαιρέτου μεριδίου ἐπὶ τῆς ὅλης περιουσίας τῶν γονέων⁴.

Ὁ γαμβρὸς σπανιώτατα κάμνει ἑστῶ καὶ μικρὰ δῶρα εἰς τὴν νύμφην. Ὅπως δὴποτε ὁμῶς οὗτος ἦτο ὑπόχρεως νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν μνηστὴν τὸν δακτύλιον ἄρραβῶνα. Οὗτος ἐδίδετο εὐθὺς μετὰ τὴν συνταξίν τοῦ προικοσυμφώνου, εἴτε ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ μνηστῆρος κατὰ τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ⁵, εἴτε διὰ τοῦ ἱερέως τῆς ἐνορίας⁶, τότε δὲ ἐγένετο καὶ ἡ ἐπίσημος μνηστεία. Ἐκ τούτου παρέπεται, ὅτι τὸ προικοσύμφωνον συνετάσσετο πάντοτε πρὸ τοῦ γάμου, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς μνηστείας.

Πρὶν κλείσωμεν τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰ προικοσύμφωνα τῆς Κρήτης πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὴν ἐξῆς ρήτραν, ἣτις ἀπαντᾶται εἰς ἄρκετὰ ἐξ αὐτῶν. Οὕτω λ.χ. εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 20 ἐκ τῶν δημοσιευομένων εἰς τὸ Παράρτημα προικοσυμφώνων συμφωνεῖται, ὅτι ὁ γάμος θὰ ἐγένετο μέχρι «τοῦ προσεχοῦς Ἀπριλίου», ὁπότε συνέπιπτε τὸ Πάσχα. Δηλοῖ δὲ ὁ γαμβρὸς ὅτι, ἐὰν μέχρι τῆς προθεσμίας ταύτης δὲν τοῦ παραδοθῇ ἡ προίξ, θὰ δύναται νὰ λαμβάνῃ ταύτην ἀπὸ τὸν προικοδότην πενθερὸν ἐκ

1) Ὡς εἰς τὴν εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 15 στίμα.

2) Οὕτως εἰς τὸ Παράρτημα τὸ ὑπ' ἀρ. 12 προικοσύμφωνον.

3) Περὶ αὐτῆς βλ. ἀνωτέρω, σελ. 28, σημ. 2.

4) Οὕτως εἰς τὸ ἐν Παράρτηματι ὑπ' ἀρ. 21 προικοσύμφωνον.

5) Πρβλ. τὸ εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 20 προικοσύμφωνον.

6) Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 16 προικοσύμφωνον. Ἡ ἐπίδοσις τοῦ δακτυλίου τοῦ ἄρραβῶνος ἐγένετο πάντοτε πανηγυρικῶς ἐνώπιον τοῦ νοταρίου καὶ τῶν μαρτύρων.

τῆς περιουσίας του διὰ τοῦ γαστάλδου¹. Δηλαδή, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τὸ κρητικὸν προικοσύμφωνον ἀπετέλει τίτλον ἐκτελεστόν.

Ταῦτα περὶ τοῦ προικοσυμφώνου.

β) Ἦδη μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ δευτέρου ἐγγράφου τῆς προικός. Τοῦτο εἰς τὰ κρητικὰ συμβόλαια ἀποκαλεῖται στίμα². Προφανῶς ἡ ὀνομασία αὕτη προῆλθεν ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ παράδοσις τῶν κινητῶν τῆς προικός, τῶν μὴ ἀτομικῶς ὠρισμένων συνωδεύετο πάντοτε ὑπὸ ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας τῶν παραδιδομένων. Αὕτη ἐγένετο ὑπὸ ιδίων ἐκτιμητῶν, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ παρουσία τούτων, συντασσομένης ἰδιαιτέρας νοταριακῆς πράξεως.

Περιέργως, Ἕλληνα νοτάριος τῆς Κρήτης ὀνομαζόμενος Ἰάκωβος Ρουσοψήρης (οὕτως ὑπογράφει), ἀσκήσας τὸ ἔργον τοῦ νοταρίου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1585 - 1613, ἀποκαλεῖ τὴν στίμα προικοδιαβάσει. Δὲν ἐννοοῦμεν, ἐὰν δι' αὐτοῦ θέλει νὰ σημάνη τὴν διαβιβαζομένην (παραδιδομένην) προῖκα ἢ τὴν ἀναγιγνωσκομένην μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς στίμα. Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν δὲν ἔχει σχέσιν ἡ ὀνομασία τοῦ μακαρίτου Ρουσοψήρη.

Ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκτελέσεως τῆς παραδόσεως τῆς προικός. Γενικῶς, αὕτη μετὰ τῆς ἐκτιμήσεως ἐγένετο ὀλίγον πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἢ καὶ τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς ἐρολογίας τοῦ. Πολλάκις ὁμοῦς ἐνηγοῦντο τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς συντάξεως τοῦ προικοσυμφώνου καὶ ἐν συνεχείᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντοτε συντασσομένης ἰδιαιτέρας νοταριακῆς πράξεως περὶ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἐκτιμήσεως³. Σπανιώτατα ἀπαντᾶται προικοσύμφωνον ὀρίζον, ὅτι ἡ στίμα θὰ γίνη μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, καὶ τοῦτο ὅταν δὲν ὑπῆρχεν ἐπαρκὲς χρόνος διὰ τὴν ἐκτίμησιν, διότι λ.χ. ὁ γάμος ἐτελεῖτο ἀμέσως μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προικοσυμφώνου, τὰ δὲ προικιζόμενα ἔκειντο μακρὰν τοῦ τόπου τῆς τελέσεως τοῦ γάμου.

Πρὶν κλείσωμεν τὴν ἐκθεσιν περὶ τῆς στίμα, θὰ ἀναφέρωμεν καὶ μίαν ἐντυπωσιάζουσαν περίπτωσιν. Συχνὰ ὡς ἐκτιμηταὶ δὲν ἐξελέγοντο ἄνδρες, ἀλλὰ γυναῖκες μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἦσαν μπρατικῆς, ἥτοι πεπειραμένοι⁴, ἢ ἐξελέγοντο εἰς ἀνὴρ

1) Ὁ γαστάλδος (gastaldo) ἦτο δημόσιος ὑπάλληλος ἐπιμελούμενος τῶν συναλλαγμάτων. Πρὸς τοῦτον δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται οἱ εἰς Βενετίαν Gastaldi Ducali, οἵτινες ἦσαν οἱ ἐκτελεσταὶ τῶν ἀποφάσεων ἐν ὀνόματι τοῦ Δουκός. Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὑπὸ τοῦ γαστάλδου βλ. εἰς τὸ Παράρτημα καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 17 στίμα.

2) Ἡ λέξις αὕτη ἀποτελεῖ μεταγραμματισμὸν τῆς ἰταλικῆς λέξεως stima, ἥτις σημαίνει, κυρίως, τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἐνὸς πράγματος.

3) Βλ. Παράρτημα τὰς ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 15 στίμαι.

4) Πρβλ. αὐτόθι τὴν ὑπ' ἀρ. 19 στίμα.

καὶ μία γυνή. Ὅπωςδήποτε διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοιοῦτος διορισμὸς γυναικῶν ἀπετέλει πρᾶξιν ἀρκετὰ ριζοσπαστικήν.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα περὶ τῶν ἐγγράφων προικὸς τῆς βενετοκρατουμένης Κρήτης, ἀφοῦ, ἄλλως τε, ὑποκείμενον τῆς παρούσης δὲν εἶναι αἱ περιουσιακαὶ σχέσεις τῶν συζύγων, ἀλλὰ μόνον τὰ περὶ προικὸς ἐγγράφα. Θὰ ἐπανέλθωμεν ὁμῶς περὶ αὐτῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς συμβολαιογραφικῆς των παραδόσεως μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν προικῶν ἐγγράφων τῆς Ζακύνθου καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

Σχεδὸν ὅμοια πρὸς τὰ προικοσύμφωνα ταῦτα τῆς Κρήτης εἶναι τὰ τῆς Χίου τοῦ πρώτου τύπου¹. Οὕτω τὰ ὑπ' ἀρ. 6, 7, 8, 12, 22 κ.ἄ.², ἀναγράφουν πανομοιότυπως «καὶ προικὴν (περπυρα)— τ — ἀσημιοῦ, χρυσαφιοῦ καὶ ἐτέρων ὑφασμάτων».

Εἰς τὰ προικοσύμφωνα τοῦ τύπου τούτου τῆς Χίου ἐπηκολούθει ἡ προικολαβὴ μετ' ἐκτίμησιν ὑπὸ ἐκτιμητῶν, εἰδικῶς προσλαμβανομένων πρὸς τοῦτο, ὅπως καὶ εἰς τὰς στίμαι τῆς Κρήτης³. Οὐχ' ἤττον ὁμῶς εἰς τὴν Χίον ὑπάρχουν προικολαβαὶ γενόμεναι ἄνευ ἐκτιμητῶν, ἐνώπιον ὁμῶς τοῦ νοταρίου καὶ μαρτύρων⁴, συναινέσει τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἄς ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ σωζόμενα προικοσύμφωνα τῆς Χίου προέρχονται ἀπὸ χωρία (διότι ἡ πόλις τῆς Χίου ἐληλατήθη καὶ ἐνεπρήσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν), ἤτοι μετὰ πάροδον ἀρχετῶν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς νήσου τῶν Γενουατῶν (ἔτος 1566), καὶ ἡ συμβολαιογραφικὴ πρακτικὴ τῆς νήσου ἀρχίζει ἀπὸ τῆς Τουρκοκρατίας νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν. Καὶ διατηρεῖται μὲν κατὰ βάσιν ὁ τύπος τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων τῆς Γενουοκρατίας, ἀλλὰ ἀπλουστευόμενος.

Ἄς σημειωθῇ προσέτι, ὅτι ἡ εἰς τὴν Κρήτην ἀπαντωμένη γαμικὴ παροχὴ τῆς νύμφης πρὸς τὸν γαμβρὸν, τὸ χάρισμα ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὴν Χίον ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐμπασίδιον ἢ χάρισμα κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀπὸ τοῦ ἔτους ὁμῶς 1612 ἀρχίζει εἰς αὐτὴν τὸ χάρισμα τοῦτο τῆς νύμφης πρὸς τὸν γαμβρὸν

1) Ἰ. Βι σ β ί ζ η, Περιουσιακαὶ σχέσεις, 18.

2) Ἐνθ' ἀν., 84, 85, 86, 89, 101.

3) Βλέπε τοιαύτας προικολαβὰς με ἐκτιμήσεις εἰς Κ. Κανελλάκη, Χιακὰ Ἀνάλεκτα (Ἀθῆναι, 1890), 394, 396 καὶ εἰς Στ. Καββάδα, Οἱ Κώδικες τῆς Χίου, Μέρος Α'. (Χίος, 1950), 62.

4) Ἰ. Βι σ β ί ζ η, Περιουσιακαὶ σχέσεις, Παράρτημα, ὑπ' ἀρ. 59, σελ. 141. Καὶ εἰς τὰς ἄνευ ἐκτιμήσεως προικολαβὰς μόνον τὰ κινητὰ ἀναφέρονται, ὅχι δὲ καὶ τὰ ἀκίνητα. Ἐπίσης εἰς αὐτάς δὲν ἀναγράφονται ἄλλαι συνομολογίαι.

νὰ ἐξαφανίζεται καὶ παραμένει ἐν χρήσει ἡ γαμικὴ αὕτη παροχὴ μόνον ὡς πρὸς τὴν νύμφην ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ¹.

Εἰρήσθω, ὅτι τὰ προικῶα ἔγγραφα τῆς Κρήτης ἔμειναν ἀμετάβλητα καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Βενετοκρατίας.

Τέλος κατὰ τὸ βενετικὸν δίκαιον τὸ προικῶον ἔγγραφον δὲν ἀπετέλει στοιχεῖον τῆς συστάσεως τῆς προικός, ἀλλὰ ἀποδεικτικὸν ἔγγραφον, καθ' οὗ ὅμως δὲν ἐπετρέπετο ἀνταπόδειξις. Ἡ σύστασις προικὸς ἡδύνατο νὰ γίνη καὶ ἄνευ τῆς συντάξεως ἔγγράφου, ὅποτε ἡ συνομολόγησις αὐτῆς ἐπετρέπετο νὰ ἀποδειχθῇ ἢ δι' ἔγγράφου ὁμολογίας τοῦ ἀνδρὸς — χωρὶς ὅμως ἡ ὁμολογία αὕτη νὰ ἀσκῇ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πρὸ αὐτῆς κτηθέντων δικαιωμάτων τρίτων — ἢ διὰ μαρτύρων².

II. ΖΑΚΥΝΘΟΣ. — Ἡ νῆσος αὕτη ὀλίγον θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, διότι ἔχομεν μὲν δημοσιευμένον ἐπαρκῆ ἀριθμὸν προικῶων ἔγγράφων ἐξ αὐτῆς³, ἀλλὰ, κυρίως, διότι ταῦτα εἶναι ὅμοια μὲ τὰ προικῶα ἔγγραφα τῆς Κρήτης.

Εἰς τὴν βενετοκρατούμενην Ζάκυνθον εὐρίσκομεν ὁμοίως δύο ἔγγραφα προικός. α) τὸ π ρ ο ι κ ο σ ύ μ φ ω ν ο ν, καλούμενον καὶ ἄ ρ ε σ κ ε ι ᾶ⁴ ἢ ἄ ρ ε σ ι ᾶ καὶ β) τὸ ἔγγραφον παραδόσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν προικιζομένων κινητῶν, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο σ τ ῖ μ α (ὅπως εἰς τὴν Κρήτην) ἢ π ε ρ ι λ α β ῆ.

Τὰ προικοσύμφωνα τῆς Ζακύνθου⁵, ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τῆς προικός τῆς

1) Ἐνθ' ἀν., 42.

2) Δ. Μανὶν — Μ. Ἰδρωμένου, ἐνθ' ἀν., 27 ἐπ.

3) Εἰς Ζάκυνθον ὑπῆρχε πλουσιώτατον Ἀρχιεφουλακεῖον. Ἀτυχῶς, τοῦτο κατεστράφη κατὰ τοὺς σεισμοὺς καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν πυρκαϊάν τοῦ ἔτους 1953. — Περὶ τῶν νοταρίων τῆς Ζακύνθου κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν βλ. Φ. Μπουμπουλίδου, εἰς Ε.Α.Ι.Ε.Δ., 8 (1958), 112 ἐπ.

4) Ἀρεσκειὰ ἐκαλεῖτο ἡ προῖξ καὶ τὸ προικοσύμφωνον καὶ εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Κέρκυραν, τοὺς Παξούς, τὴν Ἠπειρον. Εἰς δὲ τὴν Κορώνην ἐκαλεῖτο ἀρεσιὰ.

5) Τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν εἶναι τῶν γονέων τοῦ ποιητοῦ Ἀνδρέου Κάλβου, τοῦ ἔτους 1790, εἶχε δὲ συνταχθῇ ἰταλιστὶ ὑπὸ τοῦ νοταρίου Ἀντ. Δέ-Ρώσση. Τοῦτο ἐδημοσιεύθη εἰς ἐλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ τοῦ Λ. Ζώη ἀρχικῶς εἰς Ἀττικὴ Ἰρις I (1907), ἔπειτα δὲ εἰς τὸ Πανελλήνιον Ἡμερολόγιον, Α', 19 (Ἀθῆναι, 1908), 349 - 351. Τὸ δεύτερον εἶναι τοῦ ἔτους 1630 καὶ εἶχε καταχωρισθῇ εἰς ἓνα λιπρέτο σκαρτζοφόγια (=βιβλίον προικοσυμφώνων) τοῦ συμβολαιογράφου Ἰακώβου Μπεντιβόλια (1630 - 1653), ἐδημοσιεύθη δὲ εἰς Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά (Ἀθῆναι, 1951), 171. Τὸ τρίτον τοῦ συμβολαιογράφου Πιέρου Μαρτελάου, τοῦ ἔτους 1601, ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ν.τ. Κονόμου, εἰς Ἑπτανησιακὰ Φύλλα (Ζάκυνθος, 1951) ἀρ. φύλλου 16. Τέλος, ἀρκετὰ ἐπίσης προικοσύμφωνα Ζακύνθου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Δ. Βαγιακάκου, Μανιᾶται εἰς Ζάκυνθον, εἰς Ε.Α.Ι.Ε.Δ., 5 (1954), 45, 68, 70, καὶ αὐτόθι, 6 (1955), 40. Ἴσως νὰ ἐδημοσιεύθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων τοιαῦτα προικοσύμφωνα. Τὸ ἐπὶ Βενετῶν συμβολαιογραφικὸν σύστημα ἐξηκολούθη-

νύμφης, εἶναι ἀκριβῶς ὅμοια πρὸς τὰ τῆς Κρήτης. Δηλαδή, τὰ κινητά, κατὰ κανόνα, δὲν καθορίζονται κατ' εἶδος, ἀλλὰ ἀορίστως, κατὰ κατηγορίας (λ.χ. ρουχισμός, κοσμήματα κλπ.), καὶ ἡ ἀξία τους ὀρίζεται συνολικῶς, ἐκτιμῶνται δὲ ταῦτα κατὰ τὴν παράδοσιν ἑκαστον τούτων ἀτομικῶς. Ἐπίσης ὁσάκις ἡ προῖξ περιλαμβάνει μετρητά, προσδιορίζεται τὸ εἶδος τοῦ νομίσματος καὶ ἡ ἀξία τούτου.

Οὐχ' ἤττον ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα προικοσύμφωνα, εἰς ἃ τὰ προικιζόμενα κινητά καθορίζονται ἀτομικῶς, ἀποτιμωμένης συγχρόνως τῆς ἀξίας ἐνὸς ἑκάστου τούτων διὰ στιμαριστῶν.

Εἰς τὰ προικοσύμφωνα ὀρίζετο συνήθως καὶ ὁ χρόνος τῆς παραδόσεως τῶν προικιζομένων κινητῶν, ἦτο δέ, κατὰ κανόνα, τρεῖς ἡμέραι πρὸ τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου.

Ἀπὸ τῶν προικοσυμφώνων τῆς Ζακύνθου ἐλλεῖπει τὸ χάρισμα μέρους τῆς προικὸς ὑπὸ τῆς νύμφης πρὸς τὸν γαμβρόν. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει σύστασις προικὸς πρὸς τὸν γαμβρόν ἐκ μέρους τῶν γονέων του.

Αὐταὶ εἶναι αἱ δύο κύριαι διαφοραί, ἃς παραινάζουν τὰ προικοσύμφωνα τῆς Ζακύνθου ἀπὸ τῶν τῆς Κρήτης, ἀφορῶν δὲ εἰς τὸ οὐσιαστικὸν μέρος τοῦ προικοσυμφώνου.

Αἱ στίμαι τῆς προικὸς εἰς τὴν Ζάκυνθον ἐγένοντο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν ἐκτιμητῶν ἐκλεγμένων ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, διεξήγοντο δὲ ὁμοίως κατὰ πάντα πρὸς τὰς

σεν ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ μετὰ τὴν λήξιν τῆς βενετικῆς κυριαρχίας, βλ. Δ. Βαγιακάκου, ἐνθ' ἀν., 6 (1955), 60, 62.

(1) Ἐκ τούτων ἔχομεν δύο ἐκδεδομένας, ἀμφοτέρας ὑπὸ τοῦ Α. Ζώη. Καὶ ἡ μὲν πρώτη, τοῦ ἔτους 1561, ἐγένετο ἐνώπιον τοῦ Συμβολαιογράφου Ἀγγέλου Ρωμανοῦ, ἐδημοσιεύθη δὲ εἰς τὴν Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher τοῦ N. Bees, 13 (1937), κζ' - κθ'. Ἡ δὲ δευτέρα, τοῦ ἔτους 1699, γενομένη ἐνώπιον ἀγνώστου συμβολαιογράφου, ἐδημοσιεύθη εἰς *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά* (Ἀθήναι, 1950), 159 - 160. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκτίμησις ἤρχισε μὲ ἐκτιμητὴν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ προικοδότης διαρκούσης τῆς ἐκτιμήσεως ἤρε τὴν ἐμπιστοσύνην του καὶ οὕτω διεκόπη αὕτη. Κατόπιν τούτου ἐξελέγη ἄλλος ἐκτιμητὴς ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, ἤρχισεν ἐκ νέου ἡ ἐκτίμησις καὶ ἀπεπερατώθη ἡ στίμα. Πλὴν αὐτῶν ἐδημοσιεύθησαν προικοπαραδόσεις καὶ ὑπὸ τοῦ Δ. Βαγιακάκου, ἐνθ' ἀν., 5 (1954), 76 καὶ 6 (1955), 34, ἴσως δὲ καὶ ὑπὸ ἄλλων. — Εἰς τὸν ἀνωτέρω τόμον τοῦ 1950 τῆς *Φιλολογικῆς Πρωτοχρονιάς* καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀνωτέρω στίμα δημοσιεύεται ὑπὸ τοῦ Α. Ζώη προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1800, ἦτοι γενόμενον μετὰ τὴν λήξιν τῆς βενετικῆς κατοχῆς τῆς νήσου. Τοῦτο προέρχεται ἀπὸ χωρίον τῆς Ζακύνθου, εἶναι δὲ ἀξιόλογον, διότι περιέχει τὴν σύστασιν δωρεᾶς τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην τῆς ἐπικαρπίας ἀκινήτων. Αὕτη θὰ ἐκαρποῦτο τὰ δωρούμενα, ἐφ' ὅσον ἔζη, μετὰ δὲ τὸν θάνατόν της θὰ περιήρχοντο ταῦτα εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ γαμβροῦ.

στῖμαι τῆς Κρήτης. Ἐνίοτε ὡς ἐκτιμηταὶ ἐξελέγοντο καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον γυναῖκες, ὅπως εἰς τὴν ὡς ἄνω νῆσον.

Ἐν συμπεράσματι τὰ προικοσύμφωνα τῆς Κρήτης, τῆς Ζακύνθου καὶ τῆς Χίου εἶναι ὅμοια κατὰ τὸν τύπον. Ἐπίσης καὶ ἡ στῖμα τῆς Κρήτης, ἡ περιλαβὴ ἢ στῖμα τῆς Ζακύνθου, ὡς καὶ ἡ προικολαβὴ τῆς Χίου εἶναι σχεδὸν πανομοιότυποι, προφανῶς δὲ τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἔχουν τὴν ἰδίαν συμβολαιογραφικὴν παράδοσιν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Δὲν γνωρίζω ἐὰν εἰς τὴν Ζάκυνθον ἐγίνοντο τὴν ἐποχὴν αὐτὴν σχεδιάσματα ἢ περιλήψεις (imbreviature) ὑπὸ τοῦ νοταρίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΑΘΗΝΑΙ

Ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων (ἔτ. 1205) μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας οὐδὲν ἀθηναϊκὸν ἔγγραφον προικὸς ἀφορῶν Ἑλληνας εἶναι, εἰς ἐμὲ τουλάχιστον, μέχρι σήμερον γνωστόν.

Ὡς πρὸς τὸ δίκαιον τὸ κρατῆσαν κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν, διὰ μὲν τὴν ἐποχὴν τῶν Βουργουνδίων Δουκῶν, ἥτοι μέχρι τοῦ 1309, μοναδικὰς πληροφορίας ἔχομεν τὰς γενικὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ εἰσαχθέντος δικαίου εἰς τὸ Πριγκιπάτον τοῦ Μορέως¹. Τὸ ἴδιον δὲ δίκαιον περίπου πρέπει νὰ ἐκράνησε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, διότι τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν ἐγένετο ὑποτελές, ἀρχικῶς μὲν εἰς τὸν Γάλλον αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετ' ὀλίγον δὲ εἰς τὸν Πρίγκιπα τοῦ Μορέως, οἵτινες ἦσαν ὁμοεθνεῖς. Εἶναι δὲ εὐλογον νὰ δεχθῇ τις, ὅτι καὶ οἱ ὑπὸ τούτων ἀπωκισθέντες εἰς τὸ Δουκάτον Φράγκοι ἔπρεπε νὰ ἦσαν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος Γάλλοι. Ὡς ἐπίσημος δὲ γλῶσσα εἰσήχθη ἡ γαλλικὴ.

Διὰ τοὺς Καταλανοὺς δυνάστας γνωρίζομεν, ὅτι εἰσήγαγον ὡς δίκαιον εἰς τὸ Δουκάτον, ἀντὶ τῶν Συνηθειῶν τῆς Ρωμανίας, τὰ *Συνήθεια τῆς Βαρκελώνης*² καὶ ἀπηγόρευσαν τὰς μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν, κατακτητῶν καὶ ὑποδουλωθέντων, ἐπιγαμίας³, ὡς ἄλλως τε τοῦτο εἶχον πράξει καὶ οἱ Γάλλοι. Ὡς γλῶσσαν δὲ ἐπίσημον ἐπέβαλον τὴν καταλωνικὴν.

1) Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 16 ἐπ.

2) Φ. Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς Μέσους Αἰῶνας, μετάφρ. Σπ. Π. Λάμπρου, Β' (Ἀθήναι, 1904), 70. Τ. Νερούτσου, ἐνθ' ἄν., 178 ἐπ., ὅπου καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς ὁργανώσεως γενικῶς. Μίλλερ-Λάμπρου, ἐνθ' ἄν., 342.

3) Φ. Γρηγοροβίου, ἐνθ' ἄν., 74 - 5. Μίλλερ-Λάμπρου, ἐνθ' ἄν., 344 καὶ Οὐ. Μίλλερ, μετάφρ. Σπ. Π. Λάμπρου, Οἱ Καταλώνιοι ἐν Ἀθήναις, εἰς Νέον Ἑλληνομνημονα, Κ' (1926), 234 ἐπ.

Μαρτυρεῖται ὅμως, ὅτι ἐπὶ Καταλανοκρατίας ὑπῆρξαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ Ἑλληνες νοτάριοι, ὁ Δημήτριος Ρέντης καὶ ὁ Νικόλαος Μακρῆς¹. Οὗτοι φιλίως διακείμενοι πρὸς τοὺς δυνάστας, ἴσως νὰ ἐβοήθησαν τοὺς συμπατριώτας των διὰ τὴν διατήρησιν μέρους τῶν ἐθίμων των. Ἄλλως τε τοῦτο δὲν θὰ ἦτο δυσχερές, διότι τὰ περιουσιακὰ ἀντικείμενα, ἅτινα ἐπέτρεψαν οἱ ἐπιδρομεῖς νὰ διατηρήσουν οἱ ὑποδουλωθέντες, ἦσαν τόσον εὐτελῆ, ὥστε οἱ δυνάσται θὰ ἐφάνησαν ἐλαστικοί, ὡς πρὸς τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐφαρμογὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μέρους τῶν ἐθίμων των διὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν ἀντικειμένων τούτων διὰ πράξεων ἐν ζωῇ ἢ αἰτίᾳ θανάτου, δεδομένου μάλιστα ὅτι αἱ πρὸς οὓς αἱ τοιαῦται μεταβιβάσεις θὰ ἦσαν καὶ οὗτοι ὑπόδουλοι ἢ συμπατριῶται τῶν δυναστῶν.

Κατ' ἀκολουθίαν, δὲν εἶναι ἀπίθανον καὶ ὡς πρὸς τὴν προίκισιν νὰ διετήρησαν οἱ Ἕλληνες τὴν χρῆσιν ὠρισμένου ἐγγράφου προικοσυμφώνου ἐκ τῆς προηγουμένης κυριαρχίας. Ἀλλὰ περὶ τούτου οὐδεμίαν ἔχομεν ἀπόδειξιν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως τῆς διαδόχου δυναστείας τῶν Ἀθηναίων, τῶν Φλωρεντινῶν Ἀτζαῖωλῶν καὶ τὴν παρεμπεσοῦσαν ἀλλοτρίαν τῆς Βενετίας (1494 - 1502) ἡ κατάστασις μεταβάλλεται οὐσιωδέστατα.

Ἀποκαθίσταται κατ' ἀρχὴν ὀρθόδοξος Μητροπολίτης. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπέβη ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς διοικήσεως. Διατηροῦνται οἱ προϋπάρχοντες ἐπὶ Καταλανῶν Ἕλληνες νοτάριοι Δ. Ρέντης καὶ Ν. Μακρῆς καὶ γραμματεὺς τοῦ Νερίου Ἀτζαῖώλη ἀναφέρεται Ἕλλην τίς καλούμενος Φιομάχος. Ἀλλὰ καὶ ἐφεξῆς διορίζονται Ἕλληνες νοτάριοι καὶ Καγκελλάριοι². Ἰσως δὲ ἀκόμη συμμετεῖχον τῆς διοικήσεως τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἀθηναῖοι γέροντες³.

1) Ἀντ. Ροῦβιο Υλίου, Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ Καταλανοκρατίας καὶ τοῦ Ἀθηναίου Δημ. Ρέντη, μετάφρ. Γ. Μαυράκη, εἰς *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, Νέα Σειρά, Α' (1928) καὶ εἰς ἀνάτυπον, 14, 46 - 47. — Ἐπὶ Καταλανοκρατίας ἔχομεν ἀκόμη νοταρίους Ἕλληνας, διορισθέντας ὑπὸ τῶν Καταλανῶν τοὺς ἐκ Λεβαδείας Νικόλαον καὶ Κωνσταντῖνον Μαυρονικόλα (πατέρα καὶ υἱόν)· ἐνθ' ἀν., 32 καὶ τοῦ ἰδίου (μετάφρασις ἐπίσης Γ. Μαυράκη), Ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Καταλανῶν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατοντ., εἰς *Ἀρμονία*, τευχ. 5 (Ἀθῆναι, Μάιος 1900), 279 - 280.

2) Μίλλερ - Λάμπρου, ἐνθ' ἀν., Β', 104. Τοιοῦτον νοτάριον εὐρίσκομεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ ἔτος 1422, τὸν Νικόλαον Χαλκωματᾶν, βλ. Miklosich et Müller, *Acta et Diplomata*, III, 255, καὶ Buchon, *Nouvelles Recherches historiques sur la Principauté française de Morée*, I (Paris, 1843), 251.

3) Μίλλερ - Λάμπρου, ἐνθ' ἀν., 9 - 10.

Πάντως είναι βέβαιον, ὅτι ἐπὶ τῆς Φλωρεντινῆς δυναστείας διετηρήθησαν αἱ ἀρχαῖαι ἐλευθερίαι καὶ προνομίαι καὶ τὰ συνήθεια τῶν Ἀθηναίων¹.

Καὶ ἤδη μεταβαίνομεν εἰς τὴν Τουρκοκρατίαν.

Τὰ ἀρχαιότερα γνωστὰ ἔγγραφα περὶ προικὸς τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἀνέρχονται πέραν τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶναι ἐλάχιστα. Μόνον ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος γνωρίζομεν νοταριακοὺς κώδικας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἀσφαλεῖς ὅπωςδὴποτε πληροφορίας διὰ τὸ θέμα μας.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐμφανίζονται ἐπίσης δύο ἔγγραφα περὶ τῆς προικὸς α) τὸ ξωφύλλι καὶ β) ἡ προικοπαράδοσις.

α) Ξωφύλλι.— Τὰ γνωστὰ ξωφύλλα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος, ἐξακολουθοῦν δὲ νὰ χρησιμοποιοῦνται μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως καὶ πέραν ταύτης. Ἐκ τούτων ἐν ἐξέδωκεν ὁ Δ. Καμπούρογλου² τοῦ ἔτους 1627. Τοῦτο ἐξέλαβεν οὗτος ὡς προικοσύμφωνον καὶ οὕτω τὸ ὀνομάζει, ἀποτελεῖ ὅμως ξωφύλλι, κυρίως, διότι δὲν περιέχει ὑπογραφήν τινα, οὔτε ἄλλην παροχὴν ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ ἢ τῆς νύμφης ἢ συνομολογίαν. Ἐπὶ πλέον δὲ φέρει σχεδιασμένον τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ ἐντὸς τῶν τεσσάρων γωνιῶν αὐτοῦ τὰ γράμματα ΙΣ ΧΡ (= Ἰησοῦς Χριστὸς) ΝΙΚΑ. Τὸ σχεδιάσμα τοῦτο, ἀλλὰ ὑπὸ διαφορετικῆς χειρὸς γινόμενον ἐκάστοτε, φέρουν ὅλα τὰ γνωστὰ ξωφύλλα, ἢτοι τὰ ἀπὸς κατωτέρω μνημονευόμενα. Προσέτι καὶ εἰς τὸ εἰς τὴν σελ. 27 τοῦ 1^{ου} τόμ. τῆς Ἱστορίας τοῦ Καμπούρογλου περιγραφόμενον ξωφύλλι ἀποτυπώνει οὗτος καὶ τὸ εἰς αὐτὸ ὑπάρχον σχεδιάσμα τοῦ σταυροῦ.

Ἐπίσης ἐξεδόθησαν δύο ἔγγραφα διὰ τὴν αὐτὴν μνηστείαν, ἐν τῆς νύμφης καὶ τὸ ἄλλο τοῦ γαμβροῦ, ἅτινα ὁ ἐκδότης ὀνομάζει προικοσύμφωνα. Ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Καθηγ. Στυλ. Κορρέ³, εἶναι ὅμως ἀμφοτέρω ξωφύλλα, γενόμενα εἰς τὴν Αἴγιναν, τὸ ἔτος 1829 καὶ ἀφοροῦν Ἀθηναίους⁴, οἵτινες, λόγῳ τῆς κατοχῆς τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων εἶχον καταφύγει εἰς τὴν νῆσον ταύτην. Καὶ ἀνήκουν μὲν τὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ δὲν εἶχον ἀκόμη μεταβληθῇ τὰ περὶ τοῦ ξωφυλλιοῦ ἀπὸ τῆς Τουρκοκρατίας κρατοῦντα, ὡς τοῦτο προκύπτει καὶ ἀπὸ τοὺς κώδικας τῶν νοταρίων, οἵτινες ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν Ἐπα-

1) Ἐνθ' ἀν., 33, 34, 104.

2) Εἰς Μνημεῖα, ἐνθ' ἀν., Α', 240.

3) Εἰς Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος (Ἀθῆναι, 1930), 295 - 298.

4) Ὡς φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐπώνυμον τοῦ γαμβροῦ Μπίμπος. Βλέπε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἰς Μνημεῖα Μεταβυζαντινοῦ δικαίου Ι. Ὁ Κώδιξ τοῦ νοταρίου Π. Πούλου, ἐκδιδόμενος ὑπὸ Γ. Πετροπούλου, (Ἀθῆναι, 1957), ἀρ. 23, 48, 51 κ.ά.

νάστασιν Π. Πούλου, 'Ιω. Λαγάνη, 'Α. Καρόρη κλπ. καὶ οἱ ὅποιοι — πλὴν τοῦ πρώτου — διετέλουν νοτάριοι ἀπὸ τῆς Τουρκοκρατίας.

Τὰ ἀνωτέρω δύο ξωφύλλια περιέχουν εἰς τὴν ἀρχὴν τὴν ἐπίκλησιν τοῦ θεοῦ, ἔπειτα ἀκολουθεῖ ὁ κατάλογος τῶν προικιζομένων κλπ. Ταῦτα στεροῦνται οἰασ-
δήποτε ὑπογραφῆς, ὡς δὲ ἀναφέρει ὁ ἐκδότης των, εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου ἐξ αὐτῶν ὑπάρχει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ τὰ γράμματα $\frac{IC \quad XC.}{NIKA.}$

Προσέτι εἰς τὸν κώδικα τοῦ Π. Πούλου¹ ἀντιγράφονται ξωφύλλια ἀμφοτέρων τῶν μνηστευμένων, συνταχθέντα κατὰ τὰ ἔτη 1809 καὶ 1810, ἅτινα οὗτοι «ἐζήτησαν νὰ καταχωρισθῶσιν εἰς αὐτὸν μὲ τὸ νὰ ἐχάθῃ ὁ κώδικας, ὅπου ἦτο κατεγεγραμμένη ἡ παράδοσις». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων καταφαίνεται, ὅτι ὄχι μόνον τῆς νύμφης, ἀλλὰ, ἐνίοτε, ἐγένετο ξωφύλλι καὶ τοῦ γαμβροῦ, ὡς ἀκριβῶς συνέβαινε καὶ μὲ τὰ ἀβαντάρια τῶν Κυκλάδων.

Τέλος εἰς τὸ Παράρτημα τῆς παρούσης² δημοσιεύομεν λόγῳ τῆς παλαιότητός του ξωφύλλι τοῦ ἔτους 1613. Εἶναι ἀνυπόγραφον, ἐγένετο δὲ ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς μελλονύμφης. Φαίνεται, ὅτι δὲν εἶχεν αὕτη γονεῖς ἢ ἀδελφόν.

Ὁ Καμπούρογλου περιγράφων τὸ ξωφύλλι, ἀναφέρει ὅτι τοῦτο ἦτο ἀπλῆ «σημείωσις καὶ ὅτι ἐγράφετο ὑπὸ τοῦ προικεδομένου, ἐὰν ἐγνώριζε γράμματα», ἄλλως «ὑπὸ τοῦ ἱερέως τῆς συνοικίας», χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ, ἔαν τοῦτο ἔφερον ὑπογραφήν τινα. Ἐν τέλει δὲ προσθέτει τὰ ἐξῆς: «Ὅταν ἐπαρῶντι μήτηρ χήρα ἢ ὀρφανὴ νύμφη ἢ ἐν φόβῳ διαφωνιῶν καὶ περιπλοκῶν, τότε, συνήθως, «περνοῦσαν τὸ ξωφύλλι στὸν κώντικα»³.

Κατὰ τὰ ἐκτεθέντα τὰ ξωφύλλια τῶν Ἀθηνῶν, συνήθως, δὲν πρέπει νὰ ἔφερον ὑπογραφάς. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀκριβές, ἐξ ἄλλου δέ, ἔαν εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν πραγματικότητα τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Δ. Καμπούρογλου⁴, ἔπειτα δὲ ἐπαναλαμβάνόμενον ὑπὸ τοῦ Δ. Γέροντα⁵, ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ προικοπαράδοσις δὲν ἐγένετο ὑποχρεωτικῶς διὰ νοταριακοῦ ἐγγράφου καὶ ὅτι εἰς πλείστας ὅσας περιπτώσεις ἐτελέσθησαν γάμοι καὶ παρεδόθησαν προῖκες περιβληθεῖσαι ἀπλῶς τὸν τύπον τοῦ ξω-

1) Ἀριθ. 97.

2) Ὑπ' ἀρ. 22. Ὁ γαμβρὸς Σ. Σταματάκης ἀνήκει εἰς γνωστὴν Ἀθηναϊκὴν οἰκογένειαν (Θ. Φιλολογία, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Α', (Ἀθῆναι, 1902), 246 - 7). Καὶ τὸ ξωφύλλι τοῦτο φέρει εἰς τὸ verso σχεδιασμένον διὰ μελάνης τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μὲ τὰ γράμματα $IC - XC = N - κα$ (Ἰησοῦς Χριστὸς—Νικᾷ).

3) Ἱστορία κλπ., Γ', 27-9. Τὰ αὐτὰ ἀναφέρει περίπου καὶ ὁ Δ. Γέροντας, ἐνθ' ἀν., 43.

4) Ἐνθ' ἀν.,

5) Ἐνθ' ἀν.

φυλλιοῦ, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν σύστασιν τῆς προικὸς δὲν ἀπητεῖτο καὶν προικῶν ἐγγραφον, διότι τὸ ξωφύλλι, ὡς παρουσιάζεται ἄνευ ὑπογραφῆς καὶ γεγραμμένον πολλάκις διὰ χειρὸς τρίτου προσώπου, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐγγραφον ὑπὸ νομικὴν ἔννοιαν καὶ ὁρθῶς ὁ Δ. Καμπούρογλου χαρακτηρίζει τοῦτο **σημείωμα**. Δὲν θεωροῦμεν ὅμως πιθανόν, ὅτι τοῦτο συνέβαινε συχνά, διότι ὅχι μόνον ἡ νομολογία (Ἀ.Π. 82/1868) ἐδέχθη ὀλίγον σχετικῶς χρόνον μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ὅτι τὰ προικοσύμφωνα κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἔπρεπε νὰ συντάσσωνται εἰς τὰς Ἀθήνας ἐνώπιον τοῦ τότε νοταρίου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν αὐτὸς οὗτος ὁ νοτάριος Π. Πούλος διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 98 πράξεώς του τοῦ ἔτους 1825¹ προβαίνει εἰς τὴν καταγραφὴν τῆς προικοδοσίας γάμου τελεσθέντος τὸ ἔτος 1822, ὅπερ σημαίνει, ὅτι ἦτο νομικὴ ἀνάγκη νὰ γίνῃ τοῦτο, διότι, ἄλλως, ἐκινδύνευε τὸ κύρος τῆς προικοδοσίας. Ἡ ἀργοπορία δὲ αὕτη τῆς καταχωρίσεως ὠφείλετο προφανῶς εἰς τὴν ἀνώμαλον πολεμικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐκτὸς τούτου, ὅταν εἰς μικρὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς, ὅπως ἡ Κούλουρη, ὅπου συνηθίζετο τὸ ξωφύλλι, συνετάσσοντο καὶ προικοσύμφωνα², καὶ εἰς τὸ χωρίον Κοροπὶ³ ἐγένοντο ἐγγράφα προικὸς ἐνυπόγραφα, εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν εἰς καὶ μόνον νοτάριος, ἀλλὰ περισσότεροι συγχρόνως, αἱ δὲ κώδικες των γέμων προικοπαραδόσεων, συνιστῶντο προῖκες δι' ἀπλοῦ ἀνυπογράφου σημειώματος.

Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἦτο δυνατόν νὰ συνέβαινε, σπανίως ὅμως καὶ ὡς παράβασις τοῦ κρατοῦντος ἐθιμικοῦ δικαίου μετὰ τὰς ἐνδεχομένας ἐπιζημίους συνεπείας ἐκ τῆς παραλείψεως τῆς συντάξεως προικοπαραδόσεως⁴.

Καθ' ἡμᾶς τὸ ξωφύλλι ἦτο ἀμάρτυρον σημείωμα, τὸ ὁποῖον ἀφεώρα τὰς διαπραγματεύσεις καὶ περιεῖχε τοὺς ὅρους τοῦ συνοικεσίου ὡς πρὸς τὴν προῖκα, χωρὶς νομικὴν δύναμιν συστατικοῦ ἐγγράφου τῆς προικὸς καὶ μάλιστα προικοσυμφώνου τῶν Κυκλάδων.

Τὸ ξωφύλλι, νομίζομεν, ἀπετέλει πρωτίστως κοινωνικὴν διὰ τὸν πενθερὸν ὑπο-

1) Κώδιξ Π. Πούλου, ἐνθ' ἀν., σελ. 125.

2) Π. Φοῦρική, Γάμος καὶ γαμήλια σύμβολα παρὰ τοῖς ἀλβανοφώνους τῆς Σαλαμίνας, εἰς *Λαογραφίαν*, Θ' 558 - 560. Βλ. καὶ προικοπαραδόσιν τοῦ ἔτους 1688 ἐξ Ἀθηνῶν, συνταχθεῖσαν ὅμως εἰς Κούλουρην, εἰς Θ. Φιλαδέλφους, *Ἱστορία*, ἐνθ' ἀν., Β', 17 - 18.

3) Στ. Παπανικολάου, *Τὸ Κοροπὶ* (Ἀθῆναι, 1947), 47, 48 - 49.

4) Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐγένοντο καὶ τινὰ ξωφύλλα ὑπογραφέντα ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης ἢ ὑπὸ μαρτύρων, ἀλλὰ καὶ πάλιν νομίζομεν, ὅτι διὰ τὸ κύρος τῆς συστάσεως τῆς προικὸς ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ νοταριακὸν ἐγγραφον.

χρέωσιν καὶ ἐδημιούργει ἠθικὴν δέσμευσιν τούτου πρὸς προίκισιν τῶν εἰς αὐτὸ ἀναγραφόμενων περιουσιακῶν στοιχείων. Ἐκτὸς ὅμως τούτου, εἶχε καὶ νομικὴν ἀξίαν, διότι ἐν περιπτώσει μὴ ἐκτελέσεώς του, ὁ γαμβρὸς ἐδικαιολογεῖτο νὰ μὴ προβαίνειν εἰς τὴν σύναψιν τοῦ γάμου ἢ καὶ νὰ λύσῃ ἀζημίως δι' αὐτὸν τὴν μνηστείαν¹. Ἀντιθέτως ὁ Δ. Γέροντας² προχωρεῖ περαιτέρω καί, παραλληλίζων τὸ ξωφύλλι τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ἀβαντάριον τῶν Κυκλάδων, γράφει ὅτι ἀμφότερα «συνετάσσοντο πρὸ τῆς πράξεως τῆς προικοδοσίας, εἶχον δὲ ἀμφότερα τὴν δύναμιν ταύτης, ἐὰν δὲν ἐπηκολούθει ἡ σύνταξις τῆς τελευταίας πράξεως.» Καὶ ὅτι μὲν συνετάσσοντο ἀμφότερα πρὸ τοῦ προικοσυμφώνου εἶναι αὐτονόητον. Δὲν εἶναι ὅμως, νομίζομεν, ὀρθὸν τὸ ὅτι τὰ ξωφύλλια τῶν Ἀθηνῶν εἶχον τὴν δύναμιν προικοσυμφώνου τῶν Κυκλάδων καὶ ἐὰν δὲν ἐπηκολούθει ἡ σύνταξις προικοπαραδόσεως. Εἰς τὰς Κυκλάδας τὸ ἀβαντάριον εἶχε τὴν δύναμιν προικοσυμφώνου ἢ ἐὰν συνετάσσετο κατὰ τοὺς τύπους τούτου³ ἢ ἐὰν ἐνεφανίζετο καὶ κατεχωρίζετο εἰς τὴν μάσσα τῆς Καντζελλαρίας⁴.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω περιγραφῆς τοῦ ξωφυλλιοῦ, ὡς καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 22 δημοσιευομένου, τοῦτο παρουσιάζεται ὅμοιον κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν σκοπὸν πρὸς τὸ ἀβαντάριον τῶν Κυκλάδων, τὸ μὴ περιβληθὲν τὸν τύπον τοῦ προικοσυμφώνου, καὶ κατ' ἀπολογίαν πρέπει νὰ εἶχον ἀμφότερα τὴν ἰδίαν καταγωγὴν.

Διὰ νὰ διατηρηθῇ δὲ τὸ ξωφύλλι καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τοῦτο ἦτο ἐν χρήσει καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Γάλλων δουκῶν ὡς καὶ κατὰ τὴν Καταλανοκρατίαν. Στερούμεθα ὅμως μαρτυρίας τινὸς περὶ αὐτοῦ, οὕτω δὲ δὲν γνωρίζομεν καὶ ποῖον ὄνομα ἔφερε τοῦτο κατὰ τὰς ἀνωτέρω περιόδους καὶ πότε προσέλαβε τὸ ὄνομα ξωφύλλι.

Ἐξ ἄλλου, ἡ λέξις ξωφύλλι μὲ τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς σημασίαν τοῦ ἀβανταρίου τῶν Κυκλάδων ἀπαντᾶται κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἐκτὸς τῆς Σαλαμῖνος⁵, εἰς τὰ

1) Βλ. καὶ Πεῖραν XLIX, 26.

2) Ἐνθ' ἀν., 44 σημ. 13.

3) Ὅπως εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι ὑπ' ἀρ. 3 δημοσιευόμενον νοταριακὸν γράμμα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει, ὅτι εἶχε συνταχθῇ ἀβαντάριον ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Μενδρινουῦ, ὅστις ἦτο πρωτονοτάριος. Τὸ ἀβαντάριον τοῦτο ἴσχυεν ὡς προικοσύμφωνον, ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου διὰ τοῦ δημοσιευομένου ἐγγράφου γίνεται τροποποιήσις καὶ συμπλήρωσις αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ὀνομασθῇ τὸ τροποποιητικὸν τοῦτο ἐγγράφον προικοσύμφωνον, ἀλλὰ ἰνστρουμέντο.

4) Βλ. ἀνωτέρω τὰ εἰς τὸ Κεφ. Γ' τῆς παρούσης ἐκτιθέμενα περὶ ἀβανταρίου.

5) Βλ. ἀνωτέρω, σ. 58, σημ. 2.

Μέγαρα¹, εἰς χωρία τῆς Ἀνδρου², τροποποιημένη δέ πως καὶ σύνθετος μεῖ ἰταλικὴν λέξιν, ἥτοι σκαρτζοφύλλιον, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἰδίαν πάντοτε σημασίαν, συναντᾶται ἐπὶ βενετοκρατίας εἰς προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1647 τοῦ χωρίου Ἀργυράδες, Λευκίμμης (Κερκύρας)³.

Ὅπωςδὴποτε ἡ καταγωγή, ἄμεσος ἢ ἔμμεσος, καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας τοῦ ξωφυλλιοῦ ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ καταστίχου νομίζομεν, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ.

Τέλος, δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον, πρὶν κλείσωμεν τὰ περὶ τοῦ ἀβανταρίου ἢ τοῦ ξωφυλλιοῦ τῆς προικὸς νὰ προσθέσωμεν, ὅτι τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν *imbreviatura* τῆς Κρήτης ἢ τὴν βυζαντινὴν τοιαύτην, περὶ ἧς κατωτέρω.

Τὸ ἀβαντάριον προκειμένου περὶ ἐπικειμένου γάμου μεθ' ὠρισμένου προσώπου εἶναι ἄτυπον σημεῖωμα, προερχόμενον ἀπὸ τὸν μέλλοντα νὰ συστήσῃ τὴν προῖκα πατέρα ἢ ἄλλον ὑπόχρεων εἰς τοῦτο. Ἀπευθύνεται πρὸς τὸ ἕτερον πρόσωπον, μεθ' οὗ πρόκειται νὰ τελεσθῇ ὁ γάμος, καθορίζον γενικῶς τὸ μέγεθος καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς προικὸς, ἐν παραδοχῇ δὲ τούτου ὑπὸ τοῦ τελευταίου, ἀποτελεῖ οἷον ἄτυπον προσύμφωνον περὶ τῆς προικὸς. Τὸ ἀβαντάριον παραμένει εἰς χεῖρας τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἀντιθέτως ἡ *imbreviatura* εἶναι σχεδίασμα συντασσόμενον πάντοτε ὑπὸ τοῦ νοταρίου, ἀποτελοῦν μέρος τῆς νοταριακῆς διαδικασίας πρὸς σύνταξιν τῆς περὶ τοῦ συναλλάγματος νοταριακῆς πράξεως, γίνεται δὲ ἐπὶ παντὸς εἴδους δικαιοπραξίας, δι' ἣν ἐδόθη ἐντολὴ πρὸς τὸν νοτάριον νὰ καταρτισθῇ ἐγγραφοὺς περὶ αὐτῆς. Τέλος ἡ *imbreviatura* καταχωρίζεται εἰς εἰδικὸν ἐπίσημον πρωτόκολλον τοῦ νοταρίου, τὸ ὁποῖον παραμένει εἰς τὸ ἀρχεῖον τούτου.

β) Π ρ ο ι κ ο π α ρ ᾶ δ ο σ ι ς.— Περὶ αὐτῆς εἶχον γράψῃ ἄλλοτε⁴, ὅτι μόνον κατ' ὄνομα συγγενεύει πρὸς τὴν προικολαβὴν τῆς Χίου καὶ ὅτι ἡ προικοπαράδοσις τῶν Ἀθηνῶν εἶναι καθαρὸν προικοσύμφωνον, περιέχον ὅχι μόνον τὴν σύστασιν τῆς προικὸς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων συνηθιζομένων εἰς τὰς Ἀθήνας γαμικῶν παροχῶν (προγάμου δωρεᾶς, ἀγριλικίου κλπ.), εἰς αὐτὴν δὲ γίνονται καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ συνομολογίαι τῶν συμβαλλομένων⁵.

1) Εἰς Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ εἰς Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία ἐνθ' ἀν., Γ', 28.

2) Ἀνωτέρω σελ. 26.

3) Γ. Σαλβάνο, Γαμήλια ἔθιμα Ἀργυράδων, Λευκίμμης, εἰς *Λαογραφίαν*, Γ' (1932) 538. Ἡ λέξις σκαρτζο ἀποτελεῖ μεταγραμματισμὸν τῆς ἰταλικῆς λέξεως *scarzo*, ἥτις σημαίνει μᾶλλον ἀδύνατος, μὴ στερεός.

4) Περιουσιακαὶ σχέσεις, 21 σημ. 3.

5) Ἐπίσης καὶ τὴν γνώμην μου ταύτην εἶχεν ἀντικρούσει ὁ Γ. Πετρόπουλος, φρονῶν ὅτι αἱ

Ἄς ἔλθωμεν ὅμως ἐγγύτερον πρὸς τὰς προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐκτὸς τῶν δημοσιευθεισῶν ὑπὸ τοῦ Ἀ. Μομφερράτου, εἰς ἃς παραπέμπομεν¹, νομίζομεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν καὶ ἐνταῦθα ἀποσπάσματα ἐξ ἀνεκδότων προικοπαραδόσεων, ἀποκειμένων εἰς τὰ Γ.Α.Κ.

Ἴδου ἀπόσπασμα μιᾶς ἐξ αὐτῶν (Γ.Α.Κ. χειρόγρ. 11, φ. 77) (ὑπάρχει ἐν ἀρχῇ αὐτῆς τουρκικὴ ὑπογραφή)². «Εἰς δόξαν Χριστοῦ, 1801 Ἰανουαρίου 18. Ἀθήνα. « Ἡ προικοπαράδοσις τῆς νεονόμφου Ζωήκας θυγατρὸς τοῦ ποτὲ Παναγιώτη Νικολοῦ Θεοδωρήνα, ὁποῦ τῆς παραδίδουν ἡ μήτηρ αὐτῆς Ἀγαθὴ ὁμοῦ καὶ τὰ ἀδέλφια της, ὁ Φιλιππῆς λέγω καὶ Νικολῆς καὶ Καλομοίρα διὰ πατρικὸν καὶ μητρικὸν μοιράδιον καὶ διὰ προῖκα τὰ κάτωθεν.

Ἐν πρώτοις σεντούκι κάρινον ἐν - - - - - 1

(ἀκολουθεῖ ἡ καταγραφὴ τῶν προικιζομένων)

« Ἐταξε δὲ καὶ ὁ γαμβρὸς ὁ Δημήτριος υἱὸς Γεωργάκη Μυλονὰς τῆς συμβίας του
« τῆς ἄνωθεν Ζωήκας διὰ προγάμου δωρεὰν γρόσια διακόσια ἐν νου Γρ. 201.
« Τοῦ ἔδοσεν εἰς προῖκα τοῦ ρηθέντος γαμβροῦ καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ ὁ ἄνωθεν Γεωργά-
« κης Μυλονὰς τὴν ὀσπητοκάθισιν του, ὅπου εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐνωρία τοῦ ἁγίου
« Δημητρίου τοῦ Νέου, ἐξόχως ἀπὸ τὸ μακρινάρι, ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου εὐγαίνει ὁ ἥλιος,
« νὰ τὸ δοῖσιν ὁ αὐτὸς πατήρ του καὶ ἡ μήτηρ του, νὰ κάθωνται μέσα ὥστε ὁποῦ
« ζοῦν, μετὰ δὲ τὴν αὐτῶν ἀποβίωσιν νὰ τὸ δοῖσι καὶ αὐτὸ ὁ υἱὸς τοῦ Δημήτριος ὡς
« ἴδιόν του καὶ καθολικὸν κτῆμα, μὴν ἠμποροῦντας τὰ ἀδέλφια του τὰ θηλυκὰ νὰ τὸν
« πειράξουν εἰς αὐτὸ παντελῶς. Πλησίον Κόσια Χόρβαλη, Γιανάκη Πιέρου, Θεοδωρῇ
« Νταλέκου καὶ ὁδὸς — Τοῦ ἔδοσεν ἀκόμι καὶ ἀμπέλι εἰς τὴν Κηβησίαν, εἰς ταῖς Βα-
« ριαῖς, στρέμματα μεγάλα δύο, πλησίον Γιανάκου Μούλου παπᾶ < > Μωραήτη
« καὶ τοῦ παραδοτοῦ καὶ ὁδός. Καὶ ἡ εὐχὴ τῶν γονέων ἀμήν.

(ὑπογράφουν ἑνδεκα μάρτυρες)

Ἀντώνιος Καρόρης νοτάριος ἔγραφα.»

Ἀλλὰ πρὸς μείζονα ἐπίρρωσιν τοῦ ὅτι αἱ προικοπαραδόσεις εἶναι τὰ προικοσύμ-
φωνα τῶν Ἀθηνῶν, εἵμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ καταχωρίσωμεν ἐν ὑποσημειώσει καὶ

προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηνῶν ἀποτελοῦν τὸ ἀντίστοιχον τῶν προικολαβῶν τῆς Χίου (βλ. ἐκτε-
νέστερον ἄνωτέρω, σελ. 4 σημ. 3). Τοῦτον ἀκολουθεῖ ὁ Δ. Γέροντας, ἐνθ' ἄν., 41 - 42.

1) Τινὰ περὶ τῶν νοταρίων εἰς Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα, ἐνθ' ἄν., Γ', 27 - 117.

2) Προφανῶς ὁ ὑπογράφων Τοῦρκος ὑπογράφει ὡς μάρτυς. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγο-
νός, ὅτι κατὰ τὴν τουρκικὴν Πολιτικὴν Δικονομίαν μόνον τὸ ἐγγράφον δὲν ἀπετέλει «τελείαν»
ἀπόδειξιν. Διὰ τῆς μαρτυρίας ὅμως ἑνὸς τούρκου ἐξησφαλίζετο ἀμέσως καὶ εὐχερῶς ἡ διὰ τοῦ
ἐγγράφου ἀπόκτησις πλήρους ἀποδείξεως.

ἄλλα χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἐξ ἀνεκδότων προικοπαραδόσεων¹. Προσέτι εἰς τὸ Παράρτημα ἀρ. 23 τῆς παρούσης δημοσιεύομεν προικοπαραδόσιν πρὸς ψυχοθυγατέρα. Δι' αὐτῆς συνιστᾶται μεταξὺ τῶν μελλοσυζύγων συμβατικῶς καθολικὴ κοινοκτημοσύνη.

Ἦδη ἐρωτᾶται, κατὰ τί διαφέρουν αἱ προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηναίων τῶν προι-

(1). (Γ,Α.Κ. Χειρόγρ. 12, φ. 48 (15). «Εἰς δόξαν Χριστοῦ· ἀμήν».

«+1818 Νοεμβρίου 24. Ἡ προικοπαραδόσις τῆς νεονύμφου Καργιάς θυγατρὸς ποτὲ Γιαννάκη Καζαντζῆ, ὅπου τῆς παραδίδει ἡ μήτηρ αὐτῆς Σοφία, ὁμοῦ καὶ τὰ ἀδελφία της, ὁ Μῆτρος, ὁ Παντελῆς, ἀπὸ πατρικὸν καὶ μητρικὸν μοιράδιόν της, μὲ γνώμην τους, ὅταν ἡ μήτηρ εἰς τὰ ἀνήλικα βᾶσις εἰς τὸ μερίδιον τῶν ἐπιλοιπῶν, καὶ τῆς ἐπαράδωσαν τὰ κάτωθεν:

Ἐν πρώτοις σεντούκι..... (ἔπεται ἡ ἀπαρίθμησις τῶν προικιζομένων)

Ἄῤῥεταξε δὲ καὶ ὁ γαμβρὸς Μῆτρος υἱὸς Κεβᾶ Σκουπέρη τῆς ἄνωθεν συμβίου του Καργιάς αὐτῇ προγάμου δωρεὰν γρόσια διακόσια πενήντα ἔν..... ρον γρ. 251. Τοῦ δίδει καὶ ὁ πατήρ του Κεβᾶς τὸ μισὸ περιβόλι, ὅπου ἔχει εἰς τοὺς Ποδάρους, ἀπὸ τὸ νότιον μέρος, τὸ δὲ ἄλλο ἡμισυν ἀπὸ τὸ βόρειον εἶναι τοῦ ἐτέρου ἀδελφοῦ του Σωτήρη, τὸ ὅποιον μισό, ὅπου τοῦ δίδει ἔχει ἐλαιόδενδρα μέσα ὀκτὼ καὶ ἀγριλέαις δύο καὶ βερυκοτσαῖς τρεῖς καὶ τὰ ἐπίλοιπά του κρόδια· πλ. Στεφανῆς Λιανοσταφίδας καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ μερίδιον τοῦ ἀδελφοῦ του τὸ ἄλλο ἡμισυν.

Ἄῤῥετι τοῦ δίδει καὶ τὰ ἡμισυν χωράφια, ὅσα τοῦ εὐρίσκονται εἰς ἐδικήν του ἀγορὰν καὶ πατρικὰ του, ὅπου καὶ τὰ ἄλλα ἡμισυν εἶωσεν τοῦ υἱοῦ του Σωτήρη, τὰ ὅποια νὰ τὰ ἔχουν μαζικῶς, ὥστε ὅπου εἶναι εὐχαριστημένοι, καὶ εἰς τὸ μετὰ ταῦτα, νὰ τὰ μοιράζων ὡς βούλονται λέγομεν εἰς τοὺς Ποδάρους καὶ εἰς Γαλάκι· καὶ ἡ εὐχὴ τῶν γονέων.

(ὑπογράφουν δέκα τρεῖς μάρτυρες)

Λάμπρος Νέρης Νοτάριος»

(Ἄῤῥερον ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἰδίου Κώδικος (φ. 63 (31)).

«Εἰς δόξαν Χριστοῦ· ἀμήν. + 1819 Νοεμβρίου 9. Ἀθήναι.

(ὑπάρχουν καὶ τουρκικὰ γράμματα)

Ἄῤῥε προικοπαραδόσις τῆς νεονύμφου Ντόμνας, θυγατρὸς Γεωργάκη Καζαντζῆ, ὅπου τῆς παραδίδει ὁ ὄνηθεις πατήρ αὐτῆς ὁμοῦ καὶ ἡ μήτηρ αὐτῆς Καργιά, ὁμοῦ καὶ τὰ ἀδελφία της, ὁ Νικολῆς, ὁ Σταῦρος καὶ ὁ Μῆτρος, ἀπὸ μητρικὸν (α) καὶ μητρικὸν μοιράδιον εἰς προῖκα τὰ κάτωθεν. Ἀρχή...

- - - - - (ἀκολουθεῖ ἡ καταγραφὴ τῶν προικιζομένων) - - - - -

Ἄῤῥεταξε δὲ καὶ ὁ γαμβρὸς ὁ Σπύρος υἱὸς Σιδέρη Κουλουργιότη τῆς ἄνωθεν συμβίου του Ντόμνας διὰ προγαμιαίαν δωρεὰν γρόσια διακόσια ἔν, ρον γρ. 201 καὶ τοῦ δίδει καὶ ὁ πατήρ του ὁ ὄνηθεις, Σιδέρης Κουλουργιότης τὴν ὀσπιτοκάθισίν του, ὅπου ἔχουν μαζικῶς ἀγορὰ μὲ τὴν ποτὲ ἀγνὴν τοῦ Ὁρσα θυγατέρα τοῦ ποτὲ Λαμάσκου, διὰ νὰ ἀποκριθῇ ὁ ὄνηθεις Σπύρος τὴν προῖκα καὶ ἀνάχτι τῆς ἀδελφῆς του Ἑλένης καὶ νὰ εἶναι κύριος οἰκοκύρης εἰς τὴν αὐτὴν ὀσπιτοκάθισίν τους αὐτὴν πατρικὴν, νὰ τὴν κάμῃ ὡς θέλει καὶ βούλεται, ἡ ὅποια εὐρίσκεται εἰς Χρυσοσπηλιώτισσα, πλ. Γιάννη Φράγγου καὶ Κωσταντῆ Μουρτζούκου· καὶ τὰ δύο μέρη σοκάκι· πλὴν νὰ κάθεται μέσα καὶ ὁ πατήρ του Σιδέρης ἐν ὅσον ζῇ· καὶ μετὰ τὴν ἀποβίωσίν του νὰ εἶναι κύριος ὁ υἱὸς του Σπύρος, νὰ τὴν ἐξουσιάζει καὶ νὰ τὴν κάμῃ ὡς βούλεται, καὶ νὰ εἶναι ἀπείρακτος ἀπὸ τὴν ἄνω

(α) Ἀνάγνωθι: «πατρικόν».

κοσυμφώνων άλλων μερῶν, λ.χ. τῆς Χίου τοῦ πρώτου τύπου¹ (ὄχι τοῦ δευτέρου) ἢ τῶν Κυκλάδων τῶν ὑστέρων χρόνων;

Βεβαίως διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴν διατύπωσιν. Ἡ γλῶσσα τῶν ἀθηναϊκῶν προικοπαραδόσεων εἶναι λιτοτέρα. Ἐπίσης διαφέρουν ὡς πρὸς τὰς γαμικὰς παροχάς, διότι εἰς ἕκαστον τόπον ἴσχυον καὶ ἄλλα ἔθιμα περὶ τούτων.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ προικοπαραδόσις τῶν Ἀθηναίων ἐντυπωσιάζει, λόγῳ τῆς οἰκονομίας τοῦ ἐγγράφου καὶ τῆς ὀνομασίας της, τὸ περιεχόμενόν της ὅμως ἀποτελεῖ προικοσύμφωνον. Ὅπως δὲ εἰς τὰ προικοσύμφωνα ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, οὕτω καὶ εἰς τὰς προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηναίων παρουσιάζονται προικοδοτοῦντες ἀμφότεροι οἱ γονεῖς, ἐὰν ζοῦν ἢ, ἄλλως, ὁ εἷς τούτων, ὡς καὶ τὰ ἄλλα τέκνα, ἀδελφοὶ ἢ ἀδελφαὶ τῆς προικιζομένης, ἐὰν εἶναι ἐνήλικοι, ὡς συγκληρονόμοι τοῦ ἀποθα-

«ῥηθείσαν ἀδελφήν του, ὅτι ὡς εἶπομεν, παρ' αὐτοῦ ἐπροικίσθη, καὶ οὕτως ἔδωσε τὸ ἀγούζ «ἰκράρι της.

Λάμπρος Νέρης Νοτάριος».

(Καὶ ἄλλη τοῦ ἰδίου Κώδικος (σ. 47).

«Εἰς δοξαν Χριστον ἀμήν. 1822 Σεπτεμβρίου 25.

«Ἡ προικοπαραδόσις τῆς νεονύμφου Ἀνυσίας θυγατρὸς Λάμπρου Μπρίμπου, ὅπου παραλαμβάνει καὶ τὴν κατ' ἐαυτὴν εἰς δευτέρου γάμου τὴν ἐοικυμένην προῖκα τὰ κάτωθεν.

«Ἐν πρώτοις κασέλα.... (κτταγράφεται ἡ προῖξ τοῦ α' γάμου).

«Τῆς δίδει καὶ ἡ μήτηρ της ἡ Λευτεριά θυγατὴρ ποτὲ Κυριακοῦ Μετζιάκου εἰς προῖκα της «ἐλαιόνδρα ἀπὸ τὸ προικίον της εἰς Ἀστριφο ῥίζαι, ὀκτὼ ἀράδαις, δύο ἀνατολικά πλ. τὸ ἐν μέρος «Νικολῆς Σιαήνης, στὸ ἄλλο Νικολὸς Λιβαδίτης καὶ τὸ ἄλλο ἡ παραδότρια, καὶ τὸ ἄλλο ἡ ὁδός. «Τοῦ δίδει καὶ ὁ πατήρ του Λάμπρος Μπρίμπος τῆς ἄνωθεν θυγατρὸς του τὸ ἡμισυ ἐργαστήρι τὸ «μανάβικον ἀγνώριστον, ἡ ὁποία τὸ κάμνει τοῦ ἀνδρός της Γιάννη Χρόνη ἐργενλίκι, πλὴν νὰ τὸ

«ὀρίζη νὰ κάθεται μέσα εἰς αὐτὸ ὁ ῥηθεὶς πατήρ καὶ παραδοτῆς ἐν ὅσον ζῇ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του νὰ τὸ ἐξουσιάζη αὐτὸ τὸ ἡμισυ ὁ ῥηθεὶς γαμβρός του, νὰ τὸ κάμη ὡς θέλει καὶ βούλεται· καὶ «ἡ εὐχὴ τῶν γονέων. Ἔχει ἡ ἄνωθεν νεόνυμφος Ἀνυσία καὶ τὴν ὀσπιτοκάθισιν της ὡς εὐρίσκεται «ἐγγρεμισμένη ἐν τῇ ἐνορίᾳ τοῦ Σωτήρος Δικαία μετὰ τὸ πηγάδι του· πλ. τὸ ἐν μέρος Γιωργαντῆς «Θηβαῖος, τὸ ἄλλο Λάμπρος Μπρίμπος καὶ Νικολῆς Σιαήνης καὶ Γιαννάκης Ἀλεβροῦκος καὶ «Γιωργαντῆς Βουτζιαρᾶς καὶ τὸ σοκάκι, τὴν ὁποίαν τὴν ἔχει ἀγορὰν ἐδικήν της.

«Ἐταξε δὲ καὶ ὁ γαμβρὸς ὁ Γιάννης υἱὸς Σωτήρη Χρόνη τῆς ἄνωθεν συμβίας του Ἀνυσίας διὰ «προγάμου δωρεὰν γρόσια ἑκατὸ πενήντα ἐν νοῦ γρ. 151· καὶ ἡ εὐχὴ τῶν γονέων.

««Λάμπρος Μπρίμπος στεργὸ με τινε ευχι μου.

Λάμπρος Νέρης Νοτάριος ὁ γράφας).

(Ἵπογράφουν καὶ 7 μάρτυρες)

1) Βλ. π.χ. ὑπ' ἀρ. 43 προικοσύμφωνον τῆς Χίου (πρώτου τύπου), τοῦ ἔτους 1726, εἰς Ἰ. Βισβίτζη, Περιουσιακὰ σχέσεις, 123 ἐπ.

νότος γονέως. Εἰς τὸ ἐγγράφον αὐτῆς γίνεται δήλωσις, ὅτι ἡ προῖξ¹ δίδεται ὡς πατρικὸν καὶ μητρικὸν μερίδιον. Ἀπαριθμοῦνται ἀτομικῶς τὰ προικιζόμενα κινητά, ὡς καὶ τὰ ἀκίνητα μετὰ τῶν ὀρίων των λεπτομερῶς. Συνομολογεῖται πάντοτε εἰς αὐτὰς ἡ σύστασις προγάμου δωρεᾶς τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην. Δὲν εἶναι μὲν συνήθης, ἀλλὰ οὔτε καὶ σπανία ἡ σύστασις προικὸς ἐκ μέρους τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ πρὸς αὐτόν. Ἡ προῖξ δὲ πρὸς τὸν γαμβρόν δὲν παρουσιάζεται εἰς ὅλας τὰς προικοπαραδόσεις, διότι εἰς τὰς Ἀθήνας συνηθίζετο τότε καὶ ἡ ἄνευ ὠρισμένου γάμου προίκις ἄρρενος, ἀλλὰ καὶ αἱ νεμήσεις μετὰ πάντων τῶν τέκνων ἦσαν συχναί. Ἐὰν ἡ νύμφη ἦτο δευτερόγαμος, εἰς τὴν προικοπαραδόσιν συμφωνεῖται τὸ παλληκαριάτικον ἢ ἀγριλίκι, ἐὰν συνιστᾶτο —διότι δὲν ἐγένετο πάντοτε ἡ σύστασις τῆς τοιαύτης παροχῆς— τῆς νύμφης πρὸς τὸν γαμβρόν. Ἐὰν ἐκτὸς τῶν γονέων προικίζουσιν καὶ τρίτοι συγγενεῖς (λ.χ. μάμμη, θεῖος κλπ.) ὡς δωρεάν, αὕτη συνομολογεῖται διὰ τοῦ ἐγγράφου τῆς προικοπαραδόσεως. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐγγράφου τούτου ὡς προικοσυμφώνου.

Πρὸς συμπλήρωσιν ὅμως τῶν περὶ προικοπαραδόσεων τῶν Ἀθηναίων ἐκτεθέντων ἀπομένει ἡ ἐξέτασις τῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ χρόνου τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἐγγράφου τούτου εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ἡ Βενετία καταλαβοῦσα, ὡς εἶδομεν, τὸ πρῶτον τὰς Ἀθήνας τὸ ἔτος 1394 καὶ μεριμνῶσα διὰ τὴν διοργάνωσιν τῆς ἀμύνης, ἀλλὰ καὶ τῆς διοικήσεως τῆς νέας κτήσεώς της, διώρισε διὰ δύο ἔτη podestà καὶ καπετᾶνον ἐπὶ μισθῷ τὸν εὐπατρίδην Ἀλβανὸν Κονταρίνην, ὅστις ὤφειλε νὰ καταικῇ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ διατηρῇ, ἐκτὸς ἄλλων, νοτάριον καὶ Βενετὸν βοηθὸν τούτου². Αὐτὸ δεικνύει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Βενετίας διὰ τὴν διατήρησιν τῶν Ἀθηναίων, αἵτινες τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν σπουδαῖον προπύργιον ἀπὸ ξηρᾶς τῆς Εὐβοίας, κτήσεώς της τὴν ὁποίαν περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο.

Ἐκ τῆς ἐπιβολῆς δὲ εἰς τὸν podestà τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ διορισμοῦ νοταρίου μὲ βοηθὸν ἀπαραίτητως Βενετόν³, νομίζομεν ὅτι ἐξυπακούεται ἡ εἰς τὰς Ἀθήνας εἰσαγωγή τοῦ βενετικοῦ νοταριακοῦ συστήματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν βενε-

1) Διὰ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος οὗτος, ὡς δείκνυται ἐκ τῶν ἀνωτέρω δημοσιευμένων ἀποσπασμάτων προικοπαραδόσεων.

2) Μίλλερ - Λάμπρου, ἐνθ' ἀν., Β', 34.

3) Εἶχε δὲ αὕτη εἰς τὴν διάθεσιν της ἀρκετοὺς Βενετοὺς ἐξ Εὐβοίας, Κρήτης κλπ., οἵτινες ἦσαν ἐλληνομαθεῖς ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς των παραμονῆς ἐνταῦθα, ἐγνώριζον δὲ συγχρόνως τὸ νοταριακὸν σύστημα τῆς μητροπόλεως, εἴτε ὡς διατελέσαντες βοηθοὶ νοταρίων εἴτε κατέχοντες ἄλλας δημοσίας θέσεις εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος.

τικῶν περὶ προικὸς ἐγγράφων, ἥτοι τοῦ προικοσυμφώνου καὶ τῆς προικοπαραδόσεως, ἐγγράφων ἅτινα συνηντήσαμεν εἰς Κρήτην καὶ Ζάκυνθον¹.

Καὶ δὲν ἔμεινε μὲν ἡ Βενετία ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς Ἀθήνας, διετήρησεν ὅμως τὴν ἐπικυριαρχίαν ἐπ' αὐτῶν μέχρι τῆς καταλήψεώς των ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ συνέχισεν ἀμείωτον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς δι' αὐτάς. Ἀπὸ ἄλλης δὲ πλευρᾶς, οἱ Ἀτζαϊῶλαι δυνάσται τῶν Ἀθηνῶν, Ἱταλοί, Φλωρεντινοὶ οὐδένα λόγον εἶχον νὰ μὴ διατηρήσουν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν των τὸ εἰσηγμένον νοταριακὸν σύστημα τῆς ἐπικυριάρχου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐὰν δὲν ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς Φλωρεντίας, ἦτο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τῶν ἀρίστων.

Αὐτὸ τὸ νοταριακὸν σύστημα εἶναι πιθανώτατον, ὅτι εἶχον οἱ Ἕλληνες ἀρχικῶς ἐπὶ τῶν Βενετῶν καὶ τῶν Φλωρεντινῶν.

Φαίνεται ὅμως, ὅτι τοῦτο ἦτο πολυτελὲς καὶ δαπανηρὸν διὰ τοὺς πτωχοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Ἀθηναίους. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ καὶ διότι ἦτο πολύπλοκον, ὑποθέτομεν ὅτι οἱ ὑπόδουλοι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου συγχωνεύουν τὸ περιεχόμενον τῶν δύο περὶ προικὸς βενετικῶν ἐγγράφων εἰς ἓν, ἥτοι διατηροῦν ἐκ τῶν δύο ἐγγράφων τὴν προικοπαραδόσιν, ἐνσωματοῦντες εἰς αὐτὴν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀθηναϊκοῦ προικοσυμφώνου. Διετήρησαν, δηλαδή, τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῆς βενετικῆς προικοπαραδόσεως². Πρὸς τοῦτο συνεχίζουν τὴν καταγραφὴν κατὰ στίχον χωριστὰ δι' ἓνα ἕκαστον ἐκ τῶν προικιζομένων κινητῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν τοῦ στίχου ἀναγραφομένη εἰς τὰς βενετικὰς προικοπαραδόσεις κατ' ἐκτίμησιν ἀξία τοῦ προικῶντος κινητοῦ εἶναι ἀχρηστος καὶ δὲν γίνεται, διότι εἰς τὰς Ἀθήνας τὰ κινητὰ δὲν ἐπροικίζοντο ἀορίστως, ἀλλὰ πάντοτε ἀτομικῶς ὠρισμένα καὶ ἀδιατίμητα³, εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐγγραφῆς τῆς ἀξίας θέτουν εἰς τὰς προικοπαραδόσεις ταύτας τὸν ἀριθμὸν τῶν τεμαχίων ἐκάστου προικιζομένου κινητοῦ. Π.χ.

σεντούκι	1
ὑποκάμισα	6

1) Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 47 ἐπ.

2) Πρβλ. τὴν εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 23 προικοπαραδόσιν τῶν Ἀθηνῶν ἐν παραβολῇ πρὸς τὰς ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 15 προικοπαραδόσεις τῆς Κρήτης καὶ τὰς ἀνωτέρω εἰς σελ. 53 σημ. 1 σημειούμενας προικοπαραδόσεις τῆς Ζακύνθου, ἐξ ὧν γίνεται καταφανὴς ἡ ἐξωτερικὴ ὁμοιότης.

3) Τὰ προικιζόμενα κινητὰ ἦσαν συνήθως οἰκιακὰ ἐπιπλα, σκεύη καὶ ἐνδύματα, ἅτινα ἐλαμβάνοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐξ ἐκείνων τοῦ πατρικοῦ οἴκου. Εἰρήσθω δέ, ὅτι ὄχι μόνον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ εἰς τὰ πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος, λόγῳ τῆς πτωχείας τῶν κατοίκων τὰ κινητὰ ἐπροικίζοντο ἀτομικῶς ὠρισμένα καὶ ἀδιατίμητα.

μαντήλια 3
καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς¹.

Πάντοτε μετὰ τὴν καταγραφὴν τῶν κινητῶν εἰς τὴν προικοπαράδοσιν τῶν Ἀθη-
νῶν ἀνεγράφοντο μετὰ τῆς περιγραφῆς των τὰ προικιζόμενα ἀκίνητα, ταῦτα ὅμως
ὄχι κατὰ στίχον, ἀλλὰ κατὰ συνέχειαν. Ἀντιθέτως, τὰ ἀκίνητα κατεχωρίζοντο μόνον
εἰς τὰ βενετικὰ προικοσύμφωνα, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, οὐδέποτε δὲ ἀνε-
φέροντο εἰς τὴν προικοπαράδυσιν². Ἐπίσης, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω³, εἰς τὰς προι-
κοπαραδόσεις οἱ Ἀθηναῖοι κατέγραφον, ἐκτὸς τῆς προικός, καὶ πάσας τὰς λοιπὰς
παροχάς, ἐν αἷς καὶ τὴν προῖκα τοῦ γαμβροῦ, ἢ ἄλλας συνομολογίας. Καὶ αἱ παροχαὶ
αὗται καὶ συνομολογίαι τόσον εἰς τὰς βενετοκρατούμενας Κρήτην καὶ Ζάκυνθον, ὅσον
καὶ εἰς τὴν τουρκοκρατούμενην Χίον ἐτίθεντο πάντοτε εἰς τὸ προικοσύμφωνον, οὐδέ-
ποτε δὲ εἰς τὴν στίμα ἢ τὴν προικολαβὴν⁴.

Καὶ ἐν κατακλειδί, αἱ βενετικαὶ προικοπαραδόσεις, εἰσαχθεῖσαι ὑπὸ τῶν Βενε-
τῶν εἰς Ἀθήνας διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας καὶ ἀπόδειξιν τῆς παραδόσεως τῶν διὰ
τοῦ προικοσυμφώνου προικισθέντων ~~κινητῶν~~, κατέληξαν κατὰ τὴν Τουρκοκρα-
τίαν εἰς ~~προικοσύμφωνα~~, περιέχοντα τὰ προικιζόμενα ἀκίνητα, ὡς
καὶ τὰ ~~κινητὰ~~ καὶ ἀπόδειξιν περὶ τῆς παραδόσεως τῶν τελευταίων, ἀλλ' ἄνευ
ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας τούτων⁵. Τὸ δὲ ὑποστηρίχθη ὅτι αἱ προικοπαραδόσεις τῶν
Ἀθηναίων, ὡς αὗται περιήλθον εἰς ἡμᾶς, εἶναι τὸ ἀντιστοιχόν των προικολαβῶν τῆς
Χίου⁶, δὲν εὐσταθεῖ. Βεβαίως, αἱ προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηναίων ἀρχικῶς, ὡς καὶ
αἱ στίμαι τῆς Κρήτης καὶ αἱ προικολαβαὶ τῆς Χίου ἦσαν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἔγγραφον,
ἀπορρεῦσαν ἐκ τῆς ἰδίας πηγῆς, ἀλλὰ μετέπειτα αἱ προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηναίων
μετεβλήθησαν εἰς καθαρὰ προικοσύμφωνα καὶ ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον μᾶς εἶναι γνω-
σταί.

1) Ἐννοεῖται ὅτι, μὴ γενομένης ἐκτιμήσεως, δὲν ὑπάρχουν οὔτε ἐκτιμηταὶ καὶ διὰ τοῦτο
οἱ Ἀθηναῖοι δὲν διετήρησαν τὴν ὀνομασίαν στίμα, ἀλλὰ τὴν τῆς προικοπαραδόσεως.

2) Πρβλ. τὸ εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 18 προικοσύμφωνον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὑπ' ἀρ.
19 στίμα. Βλ. προσέτι τὰς σημειουμένας εἰς σελ. 53 σημ. 1 προικοπαραδόσεις τῆς Ζακύνθου.

3) Ἀνωτέρω, σελ. 60 ἐπ.

4) Πρβλ. προικολαβὰς τῆς Χίου εἰς Κ. Κανελλάκη, Χιακὰ Ἀνάλεκτα, 394, 396.
Ἐφημερίς Παγχιακὴ, ἀρ. φύλλ. 258 τῆς 23 Ἀπριλίου 1911. Ἰ. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ
σχέσεις, 141. Στ. Καββάδα, Οἱ Κώδικες τῆς Χίου, Μέρος Α' (Χίος 1950), σ. 62.

5) Οὕτω δὲ αἱ προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηναίων προσομοιάζουν πρὸς τὰ προικοσύμφωνα
τῆς Χίου τοῦ πρώτου τύπου, χωρὶς ὅμως νὰ ταυτίζονται· βλ. ἀνωτέρω, σ. 63, σημ. 1.

6) Ἀνωτέρω, σελ. 4, σημ. 3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΤΑ ΠΡΟΙΚΩ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ * ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝ ΣΧΕΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΑ ΕΞΕΤΑΣΘΕΝΤΑ

Παρά τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας προκαλεῖ ἡ ἔλλειψις πηγῶν, θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ κάμωμεν παραλληλισμὸν καὶ σύγκρισιν τῶν ἐξετασθέντων εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια προικῶν ἐγγράφων πρὸς τὰ τῆς βυζαντινῆς πρακτικῆς τοιαῦτα ἐγγράφα.

Εἰς τὴν ἔρημον τῶν βυζαντινῶν νοταριακῶν κωδίκων ἀνεκαλύφθη μία ὅασις ὑπὸ τοῦ S. Mercati, ἥτοι ἀντίγραφον τεμαχίου πρωτοκόλλου (registro) πράξεων τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, συνταχθεισῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν παρ' ἀγνώστου νοταρίου κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα. Τὸ διασωθὲν τμήμα δὲν περιέχει εἰμὶ 19 μόνον πράξεις.

Τὸ τεμάχιον τοῦτο ἐξεδόθη μετὰ ἐκτεταμένης προεισαγωγῆς ὑπὸ τοῦ G. Ferrari dalle Spade¹, ὅστις θεωρεῖ τὰς πράξεις αὐτὰς ὡς σχεδιάσματα ἢ περιλήψεις (imbreviature)² τῶν βάσει τούτων συνταχθησομένων ὑπὸ τοῦ νοταρίου συμβολαίων.

Ὁ ἐκδότης, προπαρασκευασμένος καὶ ἐμπειρὸς διὰ τὸ ἔργον τοῦτο, μετὰ λεπτομερῆ σύγκρισιν πρὸς Διπλωματάρια μοναστηρίων τῆς Ἀνατολῆς³ καὶ τῆς Δύσεως, εὗρίσκει συγγένειαν ἐξελίξεως μεταξὺ τούτων, δεικνύουσαν ὅτι εὗρισκόμεθα πρὸς

* Περὶ τῶν συμβολαιογράφων κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν βλέπε, ἐκτὸς ἄλλων, μελέτην Ἀ. Μομφεράτου, Τινὰ περὶ νοταρίων, εἰς *Θέματα Ἀγγελοπούλων*, I (1890), 51 ἐπ., ἀναδημοσιευθεῖσαν μετὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων εἰς Δ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, ἐνθ' ἄν., Γ', 19 ἐπ. G. Ferrari, *I documenti greci ecc.*, ἐνθ' ἄν., 78 ἐπ. Π. Ἀγγελετοπούλου, *Σημεῖα τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου* (Ἀθῆναι, 1924), 16 ἐπ. καὶ Ἀ. Χριστοφιλοπούλου, *Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ αἱ συντεχνίαι ἐν Βυζαντίῳ* (Ἀθῆναι, 1935), 37 ἐπ., 77 ἐπ., ἐνθα εὗρηται καὶ ἡ βιβλιογραφία. — Περὶ δὲ τῶν κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν καὶ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον προικῶν ἐγγράφων βλ. Π. Ἀγγελετοπούλου, *Περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ τύπου τῆς συστάσεως τῆς προικῆς* (Ἀθῆναι, 1911), 69 - 71. Γ. Μαριδάκη, *Περὶ τῶν προικῶν συμβολαίων*, εἰς *Ἐφημερίδα Ἑλληνικῆς καὶ Γαλλικῆς Νομολογίας*, ΛΕ' (1915), 47 - 57. Τοῦ ἰδίου, *Τὸ Ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς* ἐνθ' ἄν., 39 ἐπ.

1) Εἰς *Studi bizantini e neoellenici*, IV (Roma, 1935), 249 - 267. — Μία τῶν περιλήψεων τούτων, ἡ ὑπ' ἀρ. XVI εἶχεν ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνευρόντος ταύτας. S. Mercati, *Intorno a Giovanni Canavutzes*, op. cit., II, 35 καὶ εἰς ἀνάτυπον (Roma, 1927).

2) Περὶ τῶν imbreviature πρβλ. ἄνωτέρω σελ. 46 σημ. 5.

3) Ἰδίᾳ δὲ τοῦ κώδικος τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, τῆς ἐπονομαζομένης Ζαβουλῶν ἢ Βεζελῶν, κειμένης παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα. Τοῦτον ἐξέδωκαν οἱ Th. J. Uspensky et V. N. Benesēvič, *Gosudarstvennaja Pibličnaja Bibliotheka u Leningrade*, serie V, *Orientalia* no 2 (Leningrad, 1927).

τῆς ἰδίας συμβολαιογραφικῆς παραδόσεως, ἐχούσης τὰς ρίζας τῆς πολὺ βαθείας, ἀναγομένης εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ferrari διαστέλλει τὸ ἐκδιδόμενον πρωτόκολλον ἀπὸ τὰ συμβολαιογραφικὰ τυπικά, καταλήγει εἰς συνοπτικὴν ἱστορίαν τῶν imbreviature τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Στατούτων. Χαρακτηρίζει δὲ αὐτὰς ὡς ἓν ἐκ τῶν προπαρασκευαστικῶν στοιχείων τοῦ ἐγγράφου συγκεκριμένου νομικοῦ συναλλάγματος, συντελούσας ὅπως τοῦτο ἀναφανῇ καὶ τελειοποιηθῇ εἰς ἓν ἔγκυρον τοιοῦτον συνάλλαγμα.

Δι' ἡμᾶς αἱ δημοσιευθεῖσαι βυζαντιναὶ περιλήψεις εἶναι πολύτιμοι, διότι περιέχουν πλεῖστα οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ συναλλάγματος καὶ δύνανται πολλὰ ἐξ αὐτῶν σχετικῶς μὲ τὸ ἔργον μας, νὰ ἀντικαταστήσουν ἐν μέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὀριστικὸν νοταριακὸν ἔγγραφο.

Ἐκ τῶν περιλήψεων τούτων ἐνδιαφέρουσαι ἐν προκειμένῳ εἶναι αἱ ὑπ' ἀρ. II, X, XVI καὶ XVII¹.

Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, ἡ ὑπ' ἀρ. II ἀποτελεῖ περίληψιν προικοσυμφώνου, δι' οὗ πρόκειται νὰ συσταθῇ, ἀφ' ἑνὸς μὲν προῖξ ἐκ μέρους τῶν συγγενῶν τῆς νύμφης πρὸς αὐτήν, ἀξίας 40 ὑπερπύρων, ἐξ ὧν τὰ 30 θὰ δοθῶν εἰς νόμισμα, τὰ δὲ ὑπόλοιπα δέκα εἰς ρουχισμόν ἀορίστως. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁρίζεται προῖξ ἐκ μέρους τοῦ πατρὸς τοῦ γαμβροῦ πρὸς τοῦτον, συνισταμένη εἰς εἴς ἀδιακρίτου μερίδιον ἐπὶ ἀκινήτου. Ταύτην ὑπογράφει εἰς μάρτυς ἱερεὺς.

Ἡ ὑπ' ἀρ. X εἶναι προικολαβή. Τὸ προικοσύμφωνον δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δημοσιευομένων περιλήψεων, ἀλλὰ, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς δημοσιευομένης, διὰ τοῦ προικοσυμφώνου θὰ εἶχον προικισθῇ κινητὰ (ἴσως καὶ ἀκίνητα, δὲν προκύπτει τοῦτο) ὠρισμένης ἀξίας, ἄνευ ἀτομικοῦ προσδιορισμοῦ. Ἡ προκειμένη δὲ περίληψις ἀφορᾷ εἰς τὴν παράδοσιν τῶν ὑποσχεθέντων κινητῶν μετὰ ἀτομικοῦ προσδιορισμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας ἑνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν. Ἐκ τῆς ὅλης διατυπώσεως τῆς περιλήψεως φαίνεται, ὅτι ὁ ἴδιος νοτάριος, εἶχε συντάξει καὶ τὸ προικοσύμφωνον, δι' αὐτὸ ἡ περίληψις εἶναι ἀρκετὰ ἀόριστος, μὴ περιέχουσα τὰ ὀνόματα τῶν συζύγων, ἀλλὰ μόνον τοῦ γαμβροῦ. Αὕτη στερεῖται ἐπίσης ὑπογραφῆς μάρτυρός τινος.

Τέλος ἡ ὑπ' ἀρ. XVI περίληψις ἀναφέρεται εἰς τὴν σύνταξιν προικοσυμφώνου. Αὕτη εἶναι ἡ πληρεστέρα τυπικῶς ἐξ ὅλων, διότι φαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ γάμου προσώπων ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν. Δι' αὐτῆς ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ προικίζουν τὴν θυγατέρα των

(1) Ἡ ὑπ' ἀρ. VII περίληψις εἶναι ἀξιόλογος ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς, ἀλλὰ δὲν παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὸ τυπικὸν μέρος.

προϊκα αξίας 155 υπέρπυρων. Ἐκ τούτων θὰ δοθοῦν, τὰ μὲν 50 υπέρπυρα ἀμέσως, τὰ δὲ υπόλοιπα υπέρπυρα διὰ χρυσοῦ, χαλκωμάτων καὶ ἐτέρων εἰδῶν ἄνευ εἰδικοῦ προσδιορισμοῦ ἐντὸς προθεσμίας δύο ἐτῶν. Προῖξ πρὸς τὸν γαμβρὸν δὲν συνιστᾶται, ἴσως νὰ ἐγένετο τοῦτο δι' ἰδιαίτερου ἐγγράφου. Τὴν περίληψιν ὑπογράφουν ἑπτὰ μάρτυρες, προσέτι δὲ ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ τῆς νύμφης, ἕτερος συγγενῆς τῆς μητρὸς τῆς νύμφης, ἡ μάμμη ἐκ μητρὸς αὐτῆς, ὡς καὶ οἱ ἴδιοι, ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη.

Τὴν περίληψιν ταύτην παρακολουθεῖ ἑτέρα, ἡ ὑπ' ἀρ. XVII, διὰ τῆς ὁποίας ὁ γαμβρὸς δηλοῖ, ὅτι ἔλαβεν ἐκ τῆς προικὸς τοῦ τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἀμέσως προηγουμένην περίληψιν υπέρπυρα τριάκοντα. Ταύτην ὑπογράφουν τρεῖς μάρτυρες.

Αὐτὸ εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν εἰς τὴν διάθεσίν μας περιλήψεων (imbrevia-ture).

Ἦδη ἂς ἐξετάσωμεν τὰ δημοσιευθέντα τυπικά¹, καθὼς μέρος μᾶς ἐνδιαφέρουν.

Ἀρχαιότερον ἐξ ὅλων εἶναι τὸ ἥ, μᾶλλον, τὰ ὑπὸ τοῦ Zachariae v. Lingenthal ἐκδοθέντα².

Τὸ ἐν ἐκ τῶν τυπικῶν τούτων ἀφορᾷ τὴν πύστασιν διατετιμημένης προικὸς «... καὶ ὑπισχνούμεθα παρασχεῖν αὐτῇ (τῇ νύμφῃ) εἰς προῖκα πράγματα ποσότητι «ὑπερπύρων ρ', ἃ καὶ διετιμήθησαν παρὰ τῶν προσκεκληθέντων ἐπὶ τούτῳ παρ' ἡμῶν ἀρχόντων τοῦ δεῖνος καὶ τοῦ δεῖνος, τότε καὶ τότε παρεδόθησαν...».

Τὸ ἕτερον ἐξ αὐτῶν περιέχει τὴν ἐξῆς τροποποίησιν «... παρεδόθησαν... ἀδια- «τίμητον καὶ κατ' εἶδος πράγματα ταῦτα· τότε καὶ τότε διδόαμεν δὲ τὴν τοιαύτην «προῖκα ἀδιατίμητον καὶ κατ' εἶδος, ὡς δεδῆλωται, ἵνα ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀντιστροφῆς «τὰ περισωζόμενα ἐξ αὐτῆς μόνον λάβωμεν κατὰ τοὺς νόμους καὶ πλέον οὐδέν».

Πλὴν τούτων μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπίσης καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. I τυπικὸν ἐκ τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ G. Ferrari³, ἀναγομένων δὲ εἰς τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος.

Τὸ τυπικὸν τοῦτο εἶναι ὑπόδειγμα προικοσυμφώνου, περιέχοντος προικίσεις

1) Ἐπίσης καὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ συμβολαιογραφικὰ τυπικά δὲν εἴμεθα πλούσιοι. Περὶ τῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1927 ἐκδοθέντων βλ. A. A l b e r t o n i, Per una esposizione del diritto bizantino (Imola, 1927), 86 - 89.

2) Jus Graecoromanum, III, p. XIV (=Ζέπων, I, σ. XVII) καὶ σημ. 30. Τὰ τυπικά ταῦτα φαίνεται, ὅτι ἐγράφησαν εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἦτο νομοθετημένη ἡ ἱερολογία ἐπὶ τῆς μνηστείας, διότι περιέχουν «... ὥστε καὶ τοὺς παῖδας ἡμῶν συνδεθῆναι ἀλλήλοις ἐν τῷ προσήκοντι καιρῷ διὰ τῆς ὠρισμένης ἐκ τοῦ νόμου μνηστείας, ἕως ἂν καὶ ἡ λοιπὴ τοῦ γάμου ἱεροτελεστία σὺν θεῷ γένηται....».

3) Formularii notarili inediti dell'età bizantina, op. cit., p. 42 - 44.

πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς μελλοσυζύγους¹. Προσέτι προβλέπει διὰ τὸν λεπτομερῆ καθορισμὸν τῆς τύχης τῶν προικῶν ἀτέκνου γάμου, λυθέντος θανάτω, ἐὰν ὁ ἀποβιώσας σύζυγος δὲν κατέλιπε διαθήκην. Ἐὰν ὁμῶς εἶχε συντάξει διαθήκην, τότε θὰ ἐφηρμόζοντο τὰ ὀριζόμενα εἰς αὐτήν. Ἐπίσης προνοεῖ καὶ διὰ τὴν συμφωνίαν προστίμου ἐν περιπτώσει παραβάσεως ὅρου τινὸς τοῦ προικοσυμφώνου, τὸ ὅποῖον προϋποτίθεται, ὅτι συνετάσσετο πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου.

Τελευταῖον δὲ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς τυπικὸν εἶναι τὸ ὑπ' ἀρ. 27 ἐκ τῶν δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα² τοιούτων τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰῶνος. Τοῦτο περιέχει ὑπόδειγμα ἐξοφλητικῆς ἀποδείξεως τοῦ γαμβροῦ περὶ ἀπολήψεως τῆς εἰς τὰ γαμικὰ σύμφωνα ὑποσχεθείσης προικὸς, παρεχομένης μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου καὶ συντασσομένης ἐνώπιον νοταρίου, παρουσίᾳ μαρτύρων. Εἰς αὐτὴν πρέπει ν' ἀπαριθμῶνται τὰ παραληφθέντα προικῶα κινητὰ «.... ἅπασαν προῖκα...., ἤγουν τόδε καὶ τόδε...».

Ἡ ὅλη διατύπωσις τοῦ τυπικοῦ τούτου προδίδει, ὅτι συνετάχθη ὑπὸ ἐγκρατοῦς νομικοῦ, ἴσως δὲ ἀκόμη ἡ διατύπωσίς του νὰ εἶχε σκοπὸν καὶ ὅπως χρησιμεύσῃ πρὸς ἀπόκρουσιν τυχόν τῆς καὶ ἐπὶ τῆς προικὸς θεσπισμένης κατὰ τὸ τότε ἰσχύον δίκαιον (Κ. 4.30.14 § 1 — Νεαρά Ἰουστ. 100 - Βασ. 23. 1.76) μέμψεως καὶ ἐνστάσεως ἀναργυρίας³.

Ἐκ τῶν βυζαντινῶν προικοσυμφώνων θὰ ὑπομνήσωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἰ. Γεδεών⁴ δημοσιευθὲν, εἰς τὸ ὅποῖον τὰ προιζόμενα κινητὰ προσδιορίζονται ἀτομικῶς. Ἀτυχῶς, ἐλλείπει ἡ συνέχεια αὐτοῦ, ἥτις θὰ περιελάμβανε τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς προικίσεως, πιθανὸν δὲ νὰ περιεῖχε καὶ προικῶα σύμφωνα ἢ ἄλλην τινὰ γαμικὴν παροχήν.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Νομίζομεν, ὅτι ἐκ τῶν ἐξετασθέντων ἐγγράφων κατέστη καταφανὴς ἡ ὁμοιότης τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς βενετικῆς νοταριακῆς πρακτικῆς.

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς συμβολαιογραφικὰς ταύτας τακτικὰς προηγεῖται τὸ σχεδιά-

1) Οὕτω δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία, ὅτι ἡ σύστασις «προικὸς» καὶ πρὸς τὸν υἱὸν ἀνάγεται εἰς τὸ βυζαντινὸν δημῶδες δίκαιον, βλ. καὶ Πεῖρα, XXV, 12, ἐτι δὲ Γ. Μαριδάκη, τὸ Ἀστικὸν δίκαιον, ἐνθ' ἀν., 243 ἐπ.

2) Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ΣΤ' (Βενετία - Παρίσιοι, 1877), 638 - 9.

3) Περὶ τῆς ἀναργυρίας ὡς πρὸς τὴν προῖκα βλ. Κ. Ρακτιβά, Περὶ τῆς μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου τύχης τῆς προικὸς (Ἀθῆναι, 1892), §§ 141, 142.

4) Ἀνωτέρω, σελ. 39 ἐπ.

σμα ἢ περίληψις (imbrevisatura). Αἱ περιλήψεις δὲ αὗται δὲν παρουσιάζουν μεταξύ των διαφορὰν ἀξίαν λόγου.

Βάσει τῆς περιλήψεως συντάσσεται τὸ προικοσύμφωνον. Ἐπειτα δὲ συμφώνως πρὸς αὐτὸ γίνεται ἡ παράδοσις τῶν προικισθέντων κινητῶν πρὸς τὸν γαμβρόν, συντασσομένου περὶ αὐτῆς ἰδιαιτέρου νοταριακοῦ ἐγγράφου. Ἐὰν εἰς τὸ προικοσύμφωνον τὰ προικῶα κινητὰ δὲν προσδιωρίσθησαν ἀτομικῶς, ἀλλ' ἀορίστως μὲ καθορισμὸν τῆς συνολικῆς των ἀξίας, εἰς τὸ ἀποληπτικὸν τοῦτο ἐγγράφον τῆς προικὸς γίνεται συγχρόνως καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας τῶν παραδιδομένων. Ἦτοι, τηρεῖται ἡ ἰδίᾳ ἀκριβῶς διαδικασία καὶ εἰς τὰς δύο συμβολαιογραφικὰς τακτικάς.

Ἀκόμη καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν προικῶων κινητῶν εἶχε τὴν ἰδίαν σημασίαν τόσον κατὰ τὸ βυζαντινόν, ὅσον καὶ κατὰ τὸ βενετικὸν δίκαιον. Δηλαδή, ἐφ' ὅσον ἡ διατίμησις ἐγένετο λόγῳ πωλήσεως, ἐν περιπτώσει ἐπιστροφῆς τῆς προικὸς ὁ ἀνὴρ ἢ οἱ κληρονόμοι του ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐκτιμήσεως.

Βεβαίως, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ βενετικοῦ προικοσυμφώνου ὑπάρχουν διαφοραί. Καὶ ναὶ μὲν εἰς ἀμφότερα τὰ προικοσύμφωνα ταῦτα ὑπάρχει προίκισις καὶ ἐκ μέρους τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ πρὸς τοῦτον, ἐλλείπουν ὅμως ἀπὸ τῶν βενετικῶν προικοσυμφώνων ἄλλαι συννομολογίαι, αἵτινες ὑπάρχουν εἰς τὰ βυζαντινά, ὡς αἱ περὶ τῆς τύχης τῆς προικὸς ἀπομένου τοῦ ἀτέκνου γάμου θανάτῳ. Εἰς τὰ κρητικὰ προικοσύμφωνα δὲν ὑπάρχουν ἄλλαι γαμικαὶ παροχαί, ὡς εἰς τὰ προικῶα ἐγγράφα ἄλλων ἐλληνικῶν μερῶν, λ.χ. ὑποβόλου κλπ. Ἀλλὰ αἱ διαφοραὶ αὗται ἀφοροῦν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς τὸ οὐσιαστικὸν δίκαιον.

Τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ἰσχύουν καὶ ὡς πρὸς τὴν βενετοκρατούμενην Ζάκυνθον, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰσαχθῇ ἐπίσης ἡ βενετικὴ συμβολαιογραφικὴ πρακτικὴ, πλὴν τῆς περιλήψεως ἢ σχεδιάσματος, περὶ ἧς δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν ἐφηρμόζετο.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Χίον τὴν ἰδίαν συμβολαιογραφικὴν τακτικὴν συναντῶμεν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἥτοι τὴν βυζαντινὴν, ἐξαιρέσει τῶν σχεδιασμάτων (imbrevisature). Τοιαύτας περιλήψεις δὲν συνηντήσαμεν εἰς τὴν Χίον, ἀλλ' ὥς μὴ λησμονοῦμεν, ὅτι τὰ προικῶα ἐγγράφα τῆς νήσου ταύτης, πρῶτον μὲν ἀνήκουν εἰς ἄλλην ἐποχὴν καὶ ὑπὸ ἄλλο καθεστῶς συνετάχθησαν, τὸ τῆς Τουρκοκρατίας, δεύτερον δὲ προέρχονται ὅλα ἐκ τῶν χωρίων, οὐδὲν δὲ ἐκ τῆς πόλεως τῆς Χίου, διότι κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ὡς γνωστόν, οἱ Τοῦρκοι ἐπυρπόλησαν τὰ πάντα εἰς αὐτήν. Πάντως τὸ νοταριακὸν σύστημα, ὡς καὶ ὁ τύπος τῶν προικῶων ἐγγράφων τῆς Χίου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἦτο ὁ καὶ κατὰ τὴν Γενουοκρατίαν ἰσχύων, ἥτοι ὁ βυζαντινός.

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν, ὑπενθυμίζομεν ὅτι αἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μετὰ τῆς

Βενετίας ανάγονται εις τὸ ἔτος 1082, ὅτε τὸ πρῶτον ἐδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τὰ προνόμια εἰς τοὺς Βενετούς¹.

Ἐπίσης καὶ αἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴν Γένοβαν ἀνέρχονται εἰς τὸ ἔτος 1155².

Ἐκτοτε δὲ ἀρχίζει καὶ ἡ ἵδρυσις εἰς τὸ Βυζάντιον τῶν ἐμπορικῶν ἀποικιῶν τῶν δύο τούτων ἰταλικῶν πόλεων, ἐκτὸς τῆς Πίζης, ἥτις δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐν προκειμένῳ³.

Ἐν σχέσει μὲ τὴν Χίον ἡ ἀνάμιξις τῆς Γένοβας εἰς τὰ χιακὰ πράγματα ἐμφανίζεται πλέον ἐνεργὸς ἀπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Νυμφαίου τοῦ 1261⁴. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1346 κατέλαβεν αὕτη ὀριστικῶς τὴν νῆσον ταύτην καὶ παρέμεινεν εἰς αὐτὴν μέχρι τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1566 καταλήψεώς της ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἀλλά, παρὰ τὸ μακροχρόνιον τῆς κατοχῆς τῆς νήσου ὑπὸ τῆς Γένοβας, πλὴν τῆς εἰσαγωγῆς ὀρισμένων δευτερευουσῶν γαμικῶν παροχῶν, ὡς πρὸς τὸ νοταριακὸν σύστημα οὐδεμίαν αὕτη ἐπέφερε μεταβολήν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐφαρμοζομένη τόσον εἰς τὴν Χίον ὑπὸ τῶν Γενουατῶν, ὅσον καὶ εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους ὑπὸ τῶν Βενετῶν νοταριακὴ πρακτικὴ ἦτο ἡ βυζαντινὴ, διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τῶν κυριαρχιῶν αὐτῶν, ἐξηκολούθει εἰς τὰς νήσους ταύτας καὶ διατηρεῖται ἀμετάβλητος σχεδὸν ὁ ἴδιος τύπος τῶν προικῶν ἐγγράφων⁵. Ὡς πρὸς τὴν Κρήτην δὲν ἔχομεν ὅπ' ὄφει μᾶς πρακτικὰ ἐγγράφα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (πλὴν ἑνὸς μόνον), διὰ νὰ γνωρίζωμεν τί ἐκράτησεν εἰς τὴν νῆσον περὶ αὐτῶν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Βενετοκρατίας.

Τέλος, ὡς πρὸς τὰ ἐγγράφα προικῶν τῶν Κυκλάδων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν εἶδομεν, ὅτι συνεχίζεται ἡ χρῆσις τῶν βυζαντινῶν τοιούτων ἐγγράφων. Τὰ προικοσύμφωνα τῶν νήσων τούτων, συντασσόμενα ἐνώπιον νοταρίου, ἐν ἐλλείψει δὲ τοιούτου, ὑπὸ ἱερωμένου, παρουσίᾳ πάντοτε μαρτύρων, περιέχοντα δὲ τὴν σύστασιν προικῶν πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς μελλοσυζύγους καὶ ὡς πρὸς τὸ τυπικὸν αὐτῶν δὲν διαφέρουν τοῦ βυζαντινοῦ προικοσυμφώνου.

(1) Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, Β' (Ἀθῆναι, 1947), 293, 324 κ.ἄ.

(2) Ἐνθ' ἀν., 343. Περὶ τῆς παραχωρήσεως τῶν προνομίων τούτων εἰς κράτη τῆς Δύσεως βλ. καὶ Γ. Στρέιτ, ἔνθ' ἀν., § 38.

(3) W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au Moyen — Age (II réimpression) I (Leipzig, 1936), 190 ss.

(4) Ἰ. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις, 8 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

(5) Εἰδικῶς, ἐκ τῶν Ἰονίων Νήσων παράβαλλε τὰ προικῶν ἐγγράφα τῶν Παξῶν, τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Πετροπούλου, ἔνθ' ἀν., τῶν ἐτῶν 1803 - 1810, καὶ τῆς Κεφαλληνίας, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, τῶν ἐτῶν 1798 - 1856.

Εἰς τὰς Κυκλάδας δὲν ὑπάρχει ἰδιαίτερον ἔγγραφον προικοπαραδόσεως, διότι τὰ κινητὰ ἀντικείμενα τῆς προικὸς καθορίζοντο εἰς τὸ προικοσύμφωνον πάντοτε ἀτομικῶς καὶ ἡ προῖξ συνιστᾶτο ὡς ἀδιατίμητος. Ἐν περιπτώσει δὲ λύσεως τοῦ γάμου καὶ ἐπιστροφῆς τῆς προικὸς, τὰ μὴ καταναλωθέντα ὑπὸ τῆς γυναικὸς προικῶα κινητὰ ἐπεστρέφοντο εἰς οἷαν κατάστασιν εὐρίσκοντο κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιστροφῆς.

Σημειωτέον ὅτι, ἐνίοτε, εἰς τὰς Κυκλάδας ἀπαντῶμεν δῆλωσιν τοῦ γαμβροῦ περὶ παραλαβῆς τῶν προικισθέντων, γραφομένην, συνήθως, κάτωθεν τοῦ προικοσυμφώνου.

Ἐξ ἄλλου, τὸ ἕτερον περὶ προικὸς ἔγγραφον, τὸ ἀβαντάριον, εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ βυζαντινὸν κατάστιχον, ἀπαντῶμενον ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, κατάλογος, ἴσον, ξωφύλλι, σκαρτζοφύλλιον, ξεστοίχι, σκίντζον, ἴσχυε δὲ εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα.

Εἰς τὰς Κυκλάδας τὸ νοταριακὸν σύστημα διετηρήθη ἀκμαῖον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἡ ἀπὸ μακροτάτου χρόνου μεταβολὴ τῶν ὁρῶν διαβιώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐγκαταλελειμμένων ὑπὸ τοῦ Ὁθωμανοῦ κυριαρχοῦ ἀνευ κρατικῆς ὀργανώσεως καὶ ἐπιβολῆς, εἰμὴ μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν φορολογία, ἥτις συχνάκις ἦτο διπλῇ, μία πρὸς τὸν Τοῦρκον κυρίαρχον καὶ ἄλλη πρὸς τοὺς πειρατὰς ἢ πρὸς τοὺς Βενετούς, ἠνάγκασε τοὺς Κυκλαδίτας νὰ περιορίσουν ἀπλῶς, λόγῳ τῆς πτωχείας τῶν, τὰς δαπάνας αὐτῶν διὰ τὴν αὐτοδιοίκησιν καὶ τὴν παιδείαν, καὶ οὕτως ἐστερήθησαν ἐπαρκοῦς ἀνθρωπίνου ὕλικου μορφωμένου.

Τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰς Κυκλάδας, ὅπως καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, μετὰ συνεχῇ δουλείαν ἐξ καὶ πλέον αἰώνων κατώρθωσαν οἱ Ἕλληνες νὰ διατηρήσουν ἐν πολλοῖς τὸ δίκαιόν των τὸ οὐσιαστικόν, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὸ τυπικόν, χρησιμοποίησαντες πρὸς ἐπιτυχίαν τούτων αὐθιγενῇ θεσμόν, τὰς περιφήμους κοινότητες αὐτῶν, ἀποτελεῖ ἴσως μοναδικὸν ἱστορικὸν φαινόμενον καὶ ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ διακηρυσσόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, ὅτι «οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἀπέκτησαν τὴν ψυχὴν δούλου» δὲν ἦτο μία ἐξεζητημένη ἀπολογία, ἀλλὰ ἡ πραγματικότητα.